

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Ústav speciálně pedagogických studií

Diplomová práce

Aneta Münsterová, Klára Nováková

KRESBA U OSOB S PORUCHOU AUTISTICKÉHO SPEKTRA V OBDOBÍ ŠKOLNÍHO VĚKU A DOSPĚLOSTI

Drawing of people with autism spectrum disorders in the school and adults age

Olomouc 2017

Vedoucí práce: Mgr. Lucia Pastieriková, Ph.D.

Prohlašujeme, že jsme diplomovou práci zpracovaly samostatně a použily jen uvedených pramenů a literatury, které uvádíme a citujeme v seznamu.

V Olomouci dne 18.4.2017

.....

Děkujeme především Mgr. Lucii Pastierikové, Ph.D. za odbornou pomoc a vedení naší diplomové práce, za její cenné rady a podněty, čas a tolerantní přístup. Poděkování též patří paním učitelkám základní školy speciální, které s námi ochotně spolupracovaly a umožnily nám s dětmi navázat kontakt. Dále bychom rády poděkovaly rodičům autorů kreseb, že nám poskytli informace a v neposlední řadě dětem za jejich výtvarné práce.

Obsah

Úvod	7
I. Teoretická část.....	9
1 Poruchy autistického spektra.....	9
1.1 Historický vývoj	9
1.2 Terminologické vymezení	11
1.3 Výskyt poruch autistického spektra v populaci	12
1.4 Současný výskyt jiných poruch u PAS	12
1.5 Příčiny vzniku poruch autistického spektra	14
1.6 Symptomatologie jedinců s PAS	15
1.6.1 Specifické projevy osob s PAS.....	16
1.6.2 Narušení sociálních vztahů.....	16
1.6.3 Narušení v oblasti komunikace.....	18
1.6.4 Narušení představitosti a vnímání	20
1.6.5 Nespecifické projevy osob s PAS.....	22
1.7 Klasifikace jednotlivých poruch autistického spektra	23
1.7.1 Dětský autismus F84.0	23
1.7.2 Atypický autismus F84.1	24
1.7.3 Rettův syndrom F84.2	25
1.7.4 Jiná desintegrační porucha v dětství F84.3.....	26
1.7.5 Hyperaktivní porucha sdružená s mentální retardací a stereotypními pohyby F84.4	26
1.7.6 Aspergerův syndrom F84.5	27
1.7.7 Jiné pervazivní vývojové poruchy F84.8.....	28
1.7.8 Pervazivní vývojová porucha nespecifikovaná F84.9	28
1.7.9 Atypický autismus	28
1.8 Klasifikace PAS z hlediska funkční úrovně dětí	28
2 Poruchy autistického spektra u jedinců ve školním věku, období adolescence a dospělosti	30
2.1 Období školních let u dětí s PAS	30
2.2 Období adolescence u jedinců s PAS	31
2.3 Období dospělosti u jedinců s PAS.....	31
3 Artefiletika a arteterapie.....	33
3.1 Artefiletika	33
3.2 Arteterapie	34
4 Výtvarný projev a jeho problematika.....	36
4.1 Interpretace kresby.....	37
4.1.1 Kvalitativní analýza.....	37

4.1.2	Kvantitativní analýza.....	37
4.2	Vývoj kresby.....	38
4.3	Obsahy dětských kreseb.....	40
4.3.1	Lidská postava.....	40
4.3.2	Kresba domu.....	42
4.3.3	Kresba stromu.....	42
4.3.4	Kresba dopravních prostředků.....	42
4.3.5	Kresba zvířat.....	43
4.3.6	Specifika zachycení dalších dimenzí.....	43
4.4	Typy kreslířů.....	44
4.5	Kresba a inteligence dítěte.....	45
4.6	Kresba dítěte s mentálním postižením.....	46
4.7	Specifické projevy v kresbě jedinců s PAS.....	47
II.	Praktická část.....	48
5	Kresba u osob s poruchou autistického spektra v období školního věku a dospělosti.....	48
5.1	Cíl průzkumu.....	48
5.2	Popis realizace šetření.....	48
5.3	Otázky kvalitativního průzkumu.....	49
5.4	Charakteristika zkoumaného vzorku.....	49
5.5	Aplikované metody.....	50
5.5.1	Pozorování.....	50
5.5.2	Zaznamenání kresebné aktivity autorů.....	50
5.5.3	Polostrukturovaný rozhovor.....	51
5.5.4	Písemné dotazování – dotazník.....	51
5.5.5	Stanovení kritérií pozorování.....	52
5.5.6	Kritéria stanovená pro kresebný projev jedinců s PAS.....	52
6	Výsledky šetření.....	53
6.1	Kazuistiky respondentů.....	53
6.1.1	Jaromír.....	53
6.1.2	Richard.....	55
6.1.3	Jan.....	56
6.1.4	Tobiáš.....	58
6.1.5	Kristýna.....	59
6.1.6	Tereza.....	60
6.2	Analýza kreseb.....	63
6.3	Výsledky dotazníku.....	106
6.4	Závěr šetření.....	107

7	Diskuze.....	110
8	Závěr.....	112
	Seznam literatury.....	113
	Seznam obrázků.....	116
	Seznam tabulek.....	117
	Seznam grafů.....	118
	Seznam příloh.....	118

Úvod

Problematika autismu je tolik rozebírané a studované téma, avšak stále v sobě skýtá mnohá tajemství. Vzhledem k ošemetnosti - nejednoznačnosti a choulostivosti daného postižení stále nemáme dostatek odborných informací a neexistuje jednotný obraz osobnosti jedinců s autismem. Proto k nim musíme přistupovat individuálně a blíže poznat jejich charakter, abychom s nimi správně a relevantně mohli pracovat a zvolili vhodný výchovný a vzdělávací přístup.

V dnešní době se však poruchy autistického spektra dostávají stále více do povědomí odborné i laické veřejnosti, a to díky nárůstu odborných publikací a zájmu nejen ze strany médií. I přes tuto skutečnost a specifčnost postižení, lidé, kteří nejsou blíže interesovaní, v sobě nosí zažitý vzor „autisty“ na základě filmového snímku Rain Man, přičemž si představují, že jedinec s PAS je pouze nepatrně odlišný a svým způsobem geniální.

Jistou komplikaci spatřujeme i ve včasné diagnóze, která právě bývá zprvu zanedbávána a prodlužována, jelikož mnozí praktičtí lékaři nemají dostatek zkušeností a informací týkající se tohoto postižení. Především pro rodiče je tento fakt nepříjemný a stresující, protože se na dětské lékaře obracejí jako první a vyhledávají u nich pomoc.

Musíme si uvědomit, že autismus proniká celou osobností, ovlivňuje jedincovo chování, přemýšlení a celkový způsob bytí a narušuje zejména sociální interakce, komunikaci, vnímání a představitost. Vzhledem k narušení sociálních vztahů mnohdy dávají přednost předmětům před lidmi. Jedinci s autismem náš všední život a svět kolem nich nechápou, jeví se jim jako ohrožující a chaotický, nosí v sobě zmatek, úzkost a tenzi, kterou často řeší agresivitou, vztekem a řevem. Proto lpí na svých stereotypních pravidlech a řádech, které si sami v sobě vytváří a tím se uklidňují a spatřují v nich smysl. Někteří z nich své nahromaděné napětí mohou ventilovat právě výtvarným projevem, čímž vyjadřují své zájmy, skryté pocity, prožitky a touhy.

Často slyšíme, že lidé s PAS žijí jakoby ve svém vnitřním světě a jejich život se odehrává za zrcadlem. Život s poruchou autistického spektra je velmi náročný nejen pro postiženého, ale i pro jeho blízké, avšak nahlédneme-li na tento problém z druhé strany, zjistíme, že vše není tak černé, jak se na první pohled může zdát a je vhodné hledat i světlé stránky ony problematiky.

Naše diplomová práce je rozdělena na dvě části. Teoretická část pojednává o základní terminologii, etiologii, náhledu do historie, symptomatologii a klasifikaci jednotlivých poruch

PAS. Dále, jelikož jsme se v rámci výzkumu zaměřily na jedince s autismem v nejednotné věkové kategorii, také podáváme v této části popis charakteristik v období školního věku, adolescence a dospělosti. Zmiňujeme též pojmy arteterapie a artefiletika, protože úzce souvisí s náplní praktické části této diplomové práce. V poslední kapitole se věnujeme problematice výtvarného projevu, jež je stěžejním tématem. Akcent teoretické části jsme věnovaly proto, že je důležité znát specifika a odborný náhled pro pochopení souvislostí a bližší popis analýzy kreseb.

Na výše popsanou teoretickou část navazuje část praktická. Zde zmiňujeme charakteristiky respondentů na základě naší zkušenosti a výpovědi rodičů a pedagogů. Dále analyzujeme kresby jednotlivých autorů, přičemž jsme především zkoumaly specifika a zvláštnosti v kresbě těchto jedinců z hlediska obsahu a také, jestli se obrázky nápadně liší vzhledem k věku a vývoji. Neposlední otázkou pro nás bylo, zda osoby s PAS vykazují vztah k výtvarnému vyjádření, a jestli touto formou sdělují to, co slovy nedokáží vyjádřit. V závěru shrnujeme zjištěné poznatky a podáváme získané informace, ke kterým jsme výzkumem dospěly.

Téma diplomové práce jsme si vybraly z důvodu častého kontaktu s osobami s PAS a kladným vztahem k výtvarnému projevu. Náš dlouhodobý zájem o problematiku autismu je způsoben tím, že jedna z nás vyrůstá vedle o tři roky mladšího bratra s tímto postižením a druhá s ním i s jinými jedinci s PAS v rámci praxe pracovala. Nabitě zkušenosti jsme chtěly ověřit a využít získané poznatky. Během této práce jsme zjistily, že styk a kontakt s těmito jedinci je velmi náročný a vyžaduje specifický přístup plný porozumění a trpělivosti.

Vzorek respondentů jsme zvolily vzhledem k blízkosti spolupracující instituce a na základě přítomnosti postiženého bratra v rodině a rodinných známých. Podařilo se nám navázat bližší kontakt se čtyřmi dětmi navštěvujícími autistickou třídu základní školy speciální v jednom z krajských měst. Dalšími dvěma respondenty byli dospělý chlapec a dívka, jež dobře známe díky rodinným vazbám.

Závěrem si položíme stěžejní otázky vztahující se k práci. Můžeme nahlédnout skrze kresbu do vnitřního světa dětí a spatřovat v ní rysy specifické tomuto postižení? Vyznačují se osoby s autismem opravdu svou jinakostí, a nebo jsme pouze jiní my a nedokážeme tolerovat jakoukoli odlišnost?

I. Teoretická část

1 Poruchy autistického spektra

„Většina lidí se dokáže podělit s ostatními o své fyzické strádání, ale nikdo nepochopí duševní utrpení někoho, kdo trpí poruchou, jako je autismus. Neexistuje žádný lék, žádná operace či injekce, která by lidi s autismem tohoto strádání zbavila nebo jim alespoň trochu ulevila.

Autismus poznamená celý váš život, je s vámi v každou minutu a vstupuje i do vašich snů... Lidé s autismem se často bouří, protože frustrace z toho, že nerozumí světu, je tak strašná – někdy překročí míru únosnosti a lidé se pak diví, proč jsem vybuchla.

Život je boj. Neporozumění věcem, které zdraví lidé považují za triviální, je permanentním zdrojem stresu a úzkosti... Jestliže někdo řekne „možná půjdeme zítra nakupovat“ nebo „uvidíme, co bude“, neuvědomí si, jakou nejistotu a úzkost tím u autistů vyvolá... Já se neustále zabývám tím, že se snažím rozumem pochopit, co sdělení typu možná a asi ne znamenají. Tento neustálý stres vede k tomu, že nerozumím světu kolem sebe, a to podle mne působí všechen ten strach. A tento děsivý pocit strachu pak vyvolává potřebu uniknout tomuto nesrozumitelnému světu. Vše, co nějakým způsobem sníží zmatek, sníží automaticky i strach a zmírní izolaci a zoufalství postiženého. Život se pak stane přijatelnějším.“ (Jolliffe a kol., 1992 in Howlin, 2005)

1.1 Historický vývoj

Termín autismus poprvé uvedl švýcarský psychiatr Eugen Bleuler v roce 1911. Označoval jím jeden ze symptomů vyzorovaných u schizofrenních pacientů. Bleuler chápal pojem autismus jakožto výraz vyjadřující odtažení se od reálného světa a silné zaměření se do vlastního nitra opředěného fantazií (Bleuler in Thorová, 2012).

V dnešní době je však toto pojmání překonáno kvůli vymezení autismu jako samostatného postižení s několika svými charakteristickými symptomy.

S autistickými jedinci se ale lidé setkávali pravděpodobně mnohem dříve. Jejich nezvyklému a pozornost budícímu chování si povšimli již za dob Hippokrata. Ze studia literatury této doby se dočítáme, že děti s těmito projevy byly označovány za svaté. Odlišný

pohled přišel v období středověku, kdy se tyto děti považovaly za posedlé d'áblem či uhranuté (Thorová, 2012).

O několik let později se této problematice začalo věnovat více odborníků. V roce 1943 užil ve své publikaci Leo Kanner, americký psychiatr rakouského původu, termínu „dětský autismus“, který považoval za vrozený, což je bráno za klíčový zlom v dalších studiích zmiňovaného postižení (Hrdlička, Komárek, 2004).

Kanner se vyjadřoval k tomu, že osoby s autismem jsou příliš zaměřeny na vlastní osobu, preferují trávení volného času o samotě a nejeví zájem o svět kolem sebe. Z toho důvodu využil k pojmenování tohoto onemocnění řecké slovo „autos“, což v překladu do češtiny znamená „sám“. Kanner rovněž tomto roce v časopise *Nervous Child* uveřejnil článek *Autistická porucha afektivního kontaktu (Autistic Disturbances of Affective Contact)*, kde uveřejnil výsledky svého pětiletého studia (Thorová, 2012). Závěr pozorování 11 dětí se shodnými specifickými rysy a vzorci chování byl následující: „*Více než o lidi se zajímají o věci. Nereagují na volání jménem a nerušeně pokračují ve své činnosti. Vyhýbají se očnímu kontaktu a nikdy se nedívají do obličeje. Konverzace, která probíhá v blízkosti dítěte, je nevyrušuje. Pokud osoba chce na sebe upoutat pozornost, musí zašlápnout nebo sebrat objekt, se kterým si dítě hraje. Objeví se vztek, ale ne na osobu, která to udělala, nýbrž na konkrétní chodidlo nebo ruku. Na osobu se nepodívají, nepromluví. Ta samá situace je se špendlíkem. Vždy se rozzlobí na špendlík, který ho píchl, nikoli na člověka, který to udělal.*“ (Kanner in Thorová, 2012, str. 36).

O rok později, nezávisle na Kannerovi, vydal vídeňský pediatr Hans Asperger kazuistiku čtyř sledovaných chlapců v článku *Autističtí psychopati v dětství* (Asperger in Hrdlička, Komárek, 2004). Děti vykazovaly závažné poruchy v sociálním chování a komunikaci, i přes velmi dobře rozvinutou řeč a průměrnou až nadprůměrnou inteligenci. Dále se u nich objevovaly stereotypní a ohraničené zájmy a neobratnost v oblasti motoriky (Hrdlička, Komárek, 2004). Asperger tuto mírnější formu poruchy nazval „autistická psychopatie.“

Významnou osobností, kterou je nutno zmínit, je Lorna Wingová, která nahradila Aspergerův termín autistická psychopatie pojmem Aspergerův syndrom, a to roku 1981 (Thorová, 2012). Lorna Wingová se zaměřila na vývojové oblasti autistického dítěte, které jsou výrazně narušeny, které poté nazvala jako tzv. „triádu“ příznaků.

„Triáda“ v sobě zahrnuje narušení v komunikačních dovednostech, v sociální oblasti a imaginaci. (Vocilka, 1995; Pátá, 2007; Jelínková, 2001 et al.). Tato skupina příznaků je dodnes aktuální a ukotvená v MKN-10 revizi jakožto diagnostický nástroj k určení autismu jako takového. Blíže se o triádě zmiňujeme v kapitole věnované této problematice.

1.2 Terminologické vymezení

V České republice se dnes nejčastěji v praxi i odborné literatuře setkáváme s pojmem poruchy autistického spektra, který zastřešuje jednotlivé podtypy autismu. Stejně tak je tomu i v zahraniční terminologii, avšak tuto poruchu můžeme nalézt i pod názvy autismus či pervazivní vývojová porucha. Zmíněným názvům v historii předcházela označení: časný dětský autismus, autistické rysy, autistická psychóza a infantilní demence (Říhová, 2011).

S posledním uvedeným termínem je spojeno jméno významného vídeňského pedagoga Hellera, který ve své práci na počátku 20. století pojednával o tzv. infantilní demenci, která je dnes zakotvena v 10. revizi Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-10, 2013) pod heslem Jiná dezintegrační porucha v dětství (Hrdlička, Komárek, 2004).

Zejména v lékařství se autoři ztotožňují s výrazem pervazivní vývojová porucha, proto považujeme za nezbytné toto slovní spojení blíže specifikovat. Autismus se výrazně podílí na celkovém bytí jedince a nečiní potíže pouze v jedné oblasti. Proniká do každodenních zkušeností, emocí, zážitků, smyslů i představ. Autismus je všepromikající poruchou, která nepodmíněně ovlivňuje lidskou existenci. Odtud pramení adjektivum pervazivní. Označení vývojová udává, že se dané postižení projeví až na určitém stupni vývoje a zároveň tato porucha není statická, vyvíjí se.

V současně platných klasifikačních systémech MKN-10 (2013) a DSM-V (2015) je rozdílná jak terminologie, tak i škála poruch. V Diagnostickém a statistickém manuálu duševních poruch (DSM-V) jsou jednotlivé skupiny narušení nazvány jako poruchy autistického spektra. Dále manuál obsahuje menší množství diagnostických jednotek, narozdíl od MKN-10 v něm nenajdeme diagnózy Hyperaktivní porucha s mentální retardací a stereotypními pohyby ani Atypický autismus (DSM-V, 2015, MKN-10, 2013).

Pervazivní vývojové poruchy jsou i se svými podtypy zařazeny do MKN-10, a to pod označením F 84. Jsou jimi: dětský autismus, atypický autismus, Rettův syndrom, jiná dezintegrační porucha v dětství, hyperaktivní porucha sdružená s mentální retardací a stereotypními pohyby, Aspergerův syndrom, jiné pervazivní vývojové poruchy a pervazivní vývojová porucha nespecifikovaná.

Odborníci, mezi nimi i Thorová, se spíše ztotožňují s klasifikací dle MKN-10, jelikož ji považují za výstižnější vzhledem k tomu, že hlavním projevem autismu je jeho různorodost (Říhová, 2011).

Nutno podotknout, že jednotná definice autismu neexistuje. Ačkoliv se setkáváme s různými formulacemi problému, odborníci se shodují, že nejcharakterističtějšími nedostatky, které se u tohoto postižení objevují, jsou narušení v oblasti sociální interakce, komunikace a představitosti, přičemž staví do popředí právě problémy v sociálních vztazích.

1.3 Výskyt poruch autistického spektra v populaci

Dříve bylo pohlíženo na autismus jako na vzácnou a málo rozšířenou poruchu, dnes však víme, že toto tvrzení je mylné a díky vyspělým diagnostickým nástrojům ji lze včasné diferencovat a odhalit. Zajímavým zjištěním je fakt, že mezi dětskou populací autismus převládá nad cukrovkou, rakovinou nebo Downovým syndromem. U vývojových poruch, mezi něž řadíme i poruchy autistického spektra, obecně platí převaha výskytu u mužského pohlaví (3-4 chlapci na jednu dívku), zvláště pak u Aspergerova syndromu, kde je uváděn poměr až 9:1. Možný je předpoklad zavádějícího poměru výskytu mezi pohlavími z důvodu lepší sociální adaptability a nápodoby sociálního chování u dívek (Thorová, 2012).

V rámci celosvětového měřítka zaznamenáváme obrovský nárůst výskytu autismu sledovaný od 80. let minulého století, který stále rapidně stoupá. Ve vyspělých státech se udává přibližně stejný výskyt tohoto postižení. Dle výzkumu trpí autismem jedno dítě z 86, což tvoří asi 1,5 % populace.

V České republice je nejhojnějším podtypem dětský autismus následován atypickým autismem, a to především díky jejich nejprůhlednějším symptomům. Na rozdíl od diagnostiky Aspergerova syndromu, jehož znaky nejsou tak viditelné, tudíž se předpokládá, že skutečný výskyt je mnohem vyšší, než udávají statistiky (Zdravotnický deník, 2016).

1.4 Současný výskyt jiných poruch u PAS

Poruchy autistického spektra se zřídka vyskytují osamoceně, většinou se autismus pojí s mentálním a smyslovým postižením, poruchami řeči a epilepsií (Gillberg, Peeters, 1998). Autismus je však typický pro existenci hlubší poruchy vývoje v oblasti komunikace a sociální interakce, což ho významně odlišuje od jiných vývojových poruch (Thorová, 2012).

Asi pětina osob s autismem vykazuje v různé míře a rozsahu zrakové postižení, ačkoli úplná slepota se vyskytuje vzácně. Jedna z nejčtenějších zrakových vad u těchto jedinců představuje strabismus, a to především v předškolním věku. Je složité tyto poruchy napravovat pomocí kompenzačních pomůcek vzhledem k těžké adaptaci se na jim neobvyklé předměty. Proto tyto oční potíže často přetrvávají do dospělosti a jsou zjevné zvláště při stavu vyčerpání a únavy.

Právě autismus se často v nejtětlejším věku zaměňuje za výraznou sluchovou vadu. Při hře i různých sociálních interakcích dítě často nereaguje na oslovení, zavolání či jiné sluchové podněty. Není tomu tak z toho důvodu, že by autistické dítě neslyšelo, přisuzuje se to nezájmu, případně nesprávné schopnosti zpracovat danou sluchovou informaci. Po mentálním postižení jsou vady sluchu nejčastějším přidruženým problémem, a to asi u 25 % lidí s autismem. Výjimkou není ani úplná neschopnost vnímat zvukové informace.

Mluvíme-li o řeči, u malého procenta jedinců se vyskytuje diagnóza autismu společně s dysfázií, u těchto osob je znatelná snaha a chuť orálně komunikovat, ale nejsou toho vůbec schopni. Nicméně u většiny postižených převládá nepochopení důvodu a cíle komunikace, v tomto případě ovšem nemůžeme hovořit o dysfázií. Člověk s autismem zkrátka nemá potřebu se dělit s druhými se svými pocity, názory, přáními a problémy. Výše popsané tudíž neočekávají a nechtějí přijímat ani od druhých.

Epilepsie též není ojedinělá, i když u Aspergerova syndromu toto záchvatové onemocnění nezasahuje člověka tak často jako u jiného typu autismu. Většina z nich v životě alespoň jedenkrát prodělala epileptický záchvat, u některých se dokonce pravidelně opakují. Epilepsie je vyvolána poškozením mozku, často v oblasti temporálního laloku. První ataka se zpravidla objeví v pubertálním či předpubertálním období. U jednoho z pěti až šesti dětí epilepsie udeří již v prvních letech života (Gillberg, Peeters, 1998).

S výjimkou Aspergerova syndromu se autismus často pojí s mentálním postižením, avšak mentální retardace jako samostatná porucha se značně liší od autismu jako takového. Patrný rozdíl tkví zejména v celkovém vývoji, který je u jedince s mentálním postižením zpomalený či opožděný, u autistů se vývoj v oblastech triády diferencuje. Asi 80% autistů s klasickou formou postižení spadá do pásem IQ pod 70 (Gillberg, Peeters, 1998).

Jak už bylo zmíněno výše, ve většině případů se tedy tato dvě postižení kombinují, ale autismus a mentální retardace nejsou ekvivalenty. Člověk s autismem může, ale nemusí být mentálně retardovaný.

1.5 Příčiny vzniku poruch autistického spektra

I přes mnohé výzkumy a studie zabývající se zjištěním potenciálních příčin vzniku poruch autistického spektra, nemůžeme mluvit o univerzálně platné etiologii. Negativní dopad nejen na autistické děti, ale i na jejich rodiče měla mylná teorie podložena Leo Kannerem, jež přisuzovala primární příčinu vzniku autismu rodičům a jejich chladnému a odmítavému postoji k výchově (Jelínková, 2010). Dnes pohlížíme na tuto myšlenku s valným odstupem a nepřikláníme se k její validitě, což je pro rodiče pečující o své potomky přínosem.

Současný postoj příčin autismu na základě mnoha vědeckých poznatků a studií, které v minulosti proběhly a stále probíhají, staví do popředí teorii opírající se o neurobiologický základ vzniku poruch autistického spektra. Veškeré hypotézy spějí k faktu, že ve většině případů je hlavním faktorem vzniku postižení poškození mozku a to v jeho více oblastech (Říhová, 2011).

Jak uvádí Thorová (2012), nespecifické dysfunkce převládají v oblasti mozečku, kůře mozkové, cingulu, hypokampu, limbickém systému a v dalších částech.

Na genetické predispozice taktéž nahlížíme jako na možné predikáty postižení. V rodinách, jejichž členem je autista, je vyšší pravděpodobnost narození jednoho z dalších potomků se stejným postižením (Gillberg, Peeters, 1998).

Dle studií jeden ze dvaceti sourozenců trpí také autismem. Důležité poznatky přinesl výzkum dvojčat, který prokázal vyšší výskyt PAS u jednovaječných než u dvojvaječných dvojčat. Interpretace výsledků tohoto výzkumu potvrzuje silný genetický vliv vzniku autismu (Gillberg, Peeters, 1998).

Zvláště u Aspergerova syndromu pozorujeme existenci přímého příbuzného s podobnými symptomy, a to až u jedné poloviny postižených Aspergerovým syndromem (Gillberg, Peeters, 1998).

Dále se zmíníme o vzácných genetických chorobách, jež můžeme také zařadit mezi možné aspekty vzniku poruch autistického spektra. Mezi tyto choroby patří například fenylketonurie, Itova hypomelanóza, zarděnky před narozením, neurofibromatóza, tuberózní skleróza, syndrom fragilního chromozomu X, moebiův syndrom a řada dalších.

Vlivy předporodních a porodních komplikací pravděpodobně nejsou přímou příčinou autismu, avšak v kombinaci s genetickými a jinými faktory podporují jeho vznik. Mezi tyto komplikace řadíme odlišný Rh faktor krve matky a dítěte, rodičky nad 35 let, krvácení během

čtvrtého a osmého měsíce gravidity a přítomnost stolice novorozence v plodové vodě během porodu (Baron-Cohen, Bolton, 1993).

Nejen věk matky je potencionálním předpokladem ke vzniku postižení, rovněž věk otce udává jisté riziko, a to pravděpodobně u mužů po čtyřiceti letech věku (Rodný in Říhová, 2011).

Hoffman (in Říhová, 2011) vyjmenovává tzv. spouštěcí faktory PAS následovně: alergie, střevní nemoci, imunologické poruchy, nedostatek minerálů a vitamínů ve stravě, metabolické obtíže a nebezpečné látky z prostředí.

Výše zmíněné pohledy na etiologii značí velkou rozmanitost a multifaktoriálnost vzniku PAS. Je tedy zřejmé, že vznik autismu není jednoznačný, nýbrž vzniká kombinací uvedených faktorů.

1.6 Symptomatologie jedinců s PAS

U poruch autistického spektra shledáváme již ve velmi raných stádiích vývoje dítěte výraznou nejednotnost. Individuální odlišnosti závisí také na stupni mentálního postižení, a to hned v několika oblastech. Je velmi zajímavé, že se u dětí ve věkové hranici tří až pěti let předchozí projevující se symptomy mohou mírnit, což značně komplikuje včasnou diagnostiku (Thorová, 2012).

Jelínková in Thorová (2011) uvádí, že je nemožné najít stejný průběh a intenzitu projevů PAS u dvou jedinců. Každý člověk s autismem se vyhraňuje svou jedinečností a typickým klinickým obrazem projevů. Mezi jedinci panují spíše rozdíly, nežli podobnosti.

Různorodost můžeme shledávat hned v několika oblastech. V povědomí laické veřejnosti je zakořeněno, že se osoby s autismem od útlého věku vyhýbají jakémukoli bližšímu sociálnímu kontaktu a žijí jen ve svém vnitřním světě bez zájmu o vnější okolí a jejich projevy citů a náklonnosti. Tato tvrzení jsou však vytržena z kontextu. Lidé, kteří se soustavně setkávají nebo žijí v blízkosti jedinců s PAS, běžně zaznamenávají někdy i silné vyjádření emocí a citů. Mnohé děti s tímto postižením projevují svou lásku blízkým osobám způsobem podobající se intaktním vrstevníkům. Vřelými projevy mohou být mazlení, navazování očního kontaktu, úsměv, potřeba pohlazení a komunikace. Nezbytnost sociální interakce tedy není vždy totožná (Thorová, 2012).

Důkazem variabilnosti symptomů je i oblast komunikace. Setkat se můžeme s rozmanitou verbální i nonverbální vyspělostí. Mezi lidmi s autismem nalezneme komunikačně velmi schopné až nadprůměrně vybavené jedince, avšak na druhé straně logopedické problematiky stojí nemluvnost či dysfázie. Inteligenční nadání taktéž není shodné, řadíme sem osoby s různou hloubkou mentální retardace a výšky IQ (Thorová, 2012).

Zásadním pilířem diagnostiky poruch autistického spektra je již zmiňovaná triáda symptomů, jejíž prvky řadíme mezi tzv. specifické projevy, tyto projevy jsou pro diagnostiku autismu stěžejní. Mezi dílčí příznaky, nazývané též nespecifické, patří např. poruchy chování, zvýšená či snížená senzibilita na smyslové vjemy, stereotypní chování, poruchy příjmu potravy, spánkové poruchy, obtíže v oblasti motoriky a úzkostné stavy (Říhová, 2011).

1.6.1 Specifické projevy osob s PAS

Britská psychiatrička Lorna Wingová v 70. letech vystihla tzv. triádu postižení u poruch autistického spektra, kterou popsala zásadní problémové oblasti vyskytující se u těchto poruch. Konkrétně hovoříme o narušení komunikace, imaginace a sociálních vztahů (Thorová 2012).

Tato triáda symptomů se manifestuje v různé míře – od lehkých odchylek až po naprostou absenci výše zmíněných dovedností. Každá osoba s PAS je jedinečná a mezi takto postiženými najdeme spíše rozdíly než podobnosti (Jelínková 2001).

V roce 2015 však došlo ke snížení tří oblastí specifických symptomů triády pouze na dvě. Zůstala zde tak pouze oblast sociální komunikace a interakce, spolu s restriktivními opakujícími se vzorci chování, zájmů a aktivit. Třetí oblast byla zařazena pod druhou jmenovanou (www.autism.org.uk).

Tato skutečnost avšak doposud není zpracována v odborné terminologii, proto se v praxi stále řídíme užíváním triády.

1.6.2 Narušení sociálních vztahů

Mezi nejnápadnější odlišnosti se řadí abnormality v sociální interakci, jejíž hloubka závisí na závažnosti postižení jedinců s PAS. U zdravých dětí pozorujeme již od prvních dnů života sociální chování v podobě úsměvu, navazování očního kontaktu, reakce na lidské hlasy a tváře, též hlasové projevy demonstrující se broukáním a žvatláním. Uvedené chování jsou

jedním ze základních předpokladů socializace člověka. Právě u autistických dětí neshledáváme výše popsané (Hrdlička, Komárek, 2004).

Už v kojeneckém období dítě vykazuje deficity v základních sociálních dovednostech, avšak jedna pětina jeidnců s autismem nemusí tyto projevy vykazovat až do 18 až 24 měsíců. Typické je, že matky zpětně hodnotí chování svého dítěte zvláště. Rozpomínají se například na nezáměr o dětem atraktivní předměty jak vizuální, tak sluchové, tudíž se mnohdy rodiče mylně domnívají, že má jejich potomek sluchovou vadu. Symptomy bývají velmi rozmanité. Některé z maminek zaujala přílišná apatie, naprostý klid dítěte, jiné naopak znepokojoval neustálý pláč, strach z dotyků a nespavost. Kolem prvního roku jsou odchylky výraznější a nápadnější. Dítě nejeví zájem o společnou hru, říkanky či písničky, na předměty upozorňuje nezvyklým způsobem, často vede ruku blízké osoby a dovede ji k předmětu, na který chce upozornit (Gillberg, Peeters, 1998).

Někdy děti reagují na sociální náznaky fyzickými projevy demonstrující se brekem, křikem, odtahováním se od blízkých osob a kousáním nebo štípáním, to všechno, aby zabránily dané osobě v interakci. Patrný vývoj sledujeme s rostoucím věkem dítěte, kdy preferuje dítě samotou před přítomností druhých osob. Vazba k rodičům je u těchto dětí viditelně narušena, jedinec neprojevuje city spojeny s přítomností rodičů, ani s jejich odloučením. Stejně tak u nich nehledají oporu a útěchu při vyhrocených situacích (Trevathan, Naidu, 1988).

Zvláštním rysem u lidí s autismem je neorientování se v sociálních situacích, neschopnost podříditi se společenským normám a konvencím. Nenaplňují tak vzorce chování, které se od nich ve společnosti očekávají. Mají značné potíže jak ve verbální, tak i nonverbální komunikaci a těžko se jí adaptují. Nerozumí řeči těla, gestům a výrazu obličeje. S obtížemi reagují na to, co druzí lidé cítí a těžce splňují jejich očekávání – a to vzhledem k chybějící empatii. Tento fakt podtrhuje skutečnost, že jsou vázáni na vizuální stimuly a mnozí autoři hovoří o tzv. sociální slepotě (Mühlpachr in Vítková a kol., 2004).

Poruchy autistického spektra tak zásadně ovlivňují život samotného jedince, ale také přeměňují postavení rodiny a jejích členů ve společnosti. Jde o celou škálu prvků chování, jež působí nevhodným až rušivým dojmem vzhledem k již zmíněným společenským normám. Tímto vyřazují jedince ze společenského života. (Gillberg, Peeters, 1998)

1.6.3 Narušení v oblasti komunikace

První příznak, jež rodiče nebo odborníci pozorují, a který vyvolává podezření, že se dítě nevyvíjí běžným způsobem, je opožděný vývoj řeči. Narušená komunikační schopnost narušuje složky verbální i nonverbální (Říhová, 2011).

Abnormální vývoj u dětí s autismem je mnohokrát zjevný již ve stadiu žvatlání. Toto vývojové stadium mnohdy úplně chybí, nebo je nápadně odlišné od intaktních batolat tím, že je monotónní a pravděpodobně neslouží ke komunikaci. Na zvuky reagují buďto velmi rychle a podrážděně nebo je zcela ignorují (Gillberg, Peeters, 1998).

Jelínková (2004) uvádí, že člověku s touto pervazivní vývojovou poruchou činí problém pochopit funkce komunikace. Neví tudíž, že komunikace slouží ke sdělení informací a myšlenek, k vyjádření svých přání a pocitů, souhlasu či nesouhlasu a podobně. Naprosto nevhodné je používání ironie a sarkasmu při konverzaci, jelikož správně nerozumí komunikačnímu záměru komunikátora. Taktéž jim činí potíže přijímat a zpracovávat informace, stejně tak na ně reagovat.

Thorová (2012) sestavila pro účely rozeznání přítomnosti autismu u dítěte souhrn znaků, jež se objevují v jejich mluveném projevu:

- *Neříká, co chce*
- *Opožděný vývoj jazyka*
- *Nereaguje na pokyny*
- *Někdy působí dojmem, že je neslyšící*
- *Zdá se, že slyší, ale nikoli ostatní osoby*
- *Neukazuje a nemává na rozloučenou*
- *Říkal/a několik slov, ale nyní přestal/a*

Absolutní indikace pro další vyšetření

- *do 12 měsíců nežvatlá*
- *do 12 měsíců negestikuluje (neukazuje, nemává na rozloučenou)*
- *do 16 měsíců neužívá slova*
- *do 24 měsíců spontánně neužívá věty*
- *ztráta jakýchkoli jazykových nebo sociálních schopností v jakémkoli věku*

Dle Říhové (2011) mezi nejčastější obtíže ve slovní komunikaci řadíme:

- **Narušení verbální komunikace** – výskyt výjimečných a jednoslovných odpovědí.
- **echolálie** – opakování slov bez pochopení významu na základě aktuální nebo minulé sluchové zkušenosti;
- **opakované dotazování se na stejné otázky;**
- **samomluva;**
- **nesprávné užití slov „ano“ – „ne“;**
- **nevhodně zvolené prostředky komunikace vzhledem k situaci;**
- **verbalismus** – používání nadměrného množství slov a vět bez efektivního užití;
- **kladení netradičních otázek** – neodpovídajících vývojovému stupni a situaci;
- **stereotypie** – stále se opakující slova nebo fráze, např. písničky, básničky a úryvky z filmů;
- **spontánní smích v neadekvátních situacích bez sociální funkce;**
- **hyperakuzis** – nevhodná reakce a přecitlivělost vůči zvukovým podnětům;
- **neschopnost zobecnění;**
- **o sobě mluví ve 3. osobě;**
- **formální a mechanická řeč;**
- **problémy s pochopením abstraktních pojmů.**

Baron-Cohen a Bolton (1993) doplňují výše zmíněné symptomy o přítomnost neologismů v mluveném projevu jedinců s autismem. Tato nová slova jsou u této skupiny osob typická tím, že trvají na rozdíl od intaktní populace delší dobu.

Komunikační styl autistů ovlivňuje mimo jiné přidružená přítomnost hyperaktivity nebo hypoaktivity, přičemž hyperaktivní děti jsou v komunikaci živější a vyhledávají častěji komunikační záměr. Naproti tomu hypoaktivní jedinci se zdají méně komunikativní a tím i celkově pasivnější (Gillberg, Peeters, 1998).

Dle Nelešovské (2005, str. 84) se neverbální komunikace skládá z: „výrazů obličeje (*mimika*), pohledů (*řeč očí*), pohybů (*kinezika*), fyzických postojů (*konfigurace všech částí těla*), gest (*gestika*), doteků (*haptika*), přiblížení či oddálení (*proxemika*), tónu řeči, úpravy zevnějšku a životního prostředí.“ Většina těchto oblastí je u dětí s autismem narušena.

Thorová (2012) uvádí některé z nich:

Gesta – u jedinců s autismem často chybí ukazování, souhlasné a nesouhlasné pokynutí hlavou, nebo jakákoli gesta úplně postrádáme.

Mimika – obvykle se u osob s autismem setkáváme s neutrální výrazem obličeje, z kterého nerozeznáme aktuální emoce dítěte. S úsměvem se u autistů setkáváme jen ojediněle, popřípadě jej věnují pouze blízkým osobám.

Posturace těla – dítě nedodrží správnou vzdálenost od posluchače, většinou se přibližuje nepříjemně blízko.

Zrakový kontakt – dítě má většinou problémy s navazováním zrakového kontaktu a jeho udržení.

Říhová (2011) poukazuje na další obtíže v neverbální komunikaci, kterými jsou:

Prozodické faktory – související s hlasem, jeho melodií, rytmem, tempem, apod.

Jiné formy komunikace – užití ruky jiné osoby s potřebou poukázat na cílený objekt.

1.6.4 Narušení představivosti a vnímání

Můžeme říct, že lidé s autismem mají potíže v celé kognitivní sféře tj. v oblasti vnímání, pozornosti, paměti a myšlení. Problémy se manifestují opakujícím se chováním, rituály a úzkým okruhem zájmů (Jelínková, 2000).

Stereotypní chování se zprvu demonstruje krouživými pohyby, třepáním rukama, řazením předmětů do řad či obrazců, olizováním a očicháváním. Později se objevuje řazení předmětů za sebe, hraní si celé hodiny s jedním objektem, neúčelná chůze tam a zpět po místnosti, opakované otvírání a zavírání dveří. V dalším období života se setkáváme s ulpíváním na nezvyklých tématech o telefonních seznamech, jízdách řádech, předpovědích počasí či mapách. V dospělosti můžeme vysledovat, že rituály i repetitivní chování ustupují do pozadí a jedinci je mnohdy dokážou ovládat. Osoby s autismem se nedokáží soustředit a reagovat simultánně na více podnětů, jejich pozornost je omezená a reakční schopnost nedokonalá. Pro osoby s poruchou autistického spektra je též příznačná zvýšená nebo snížená senzibilita a dráždivost, během nichž nepřiměřeně reagují na nevýrazné stimuly nebo naopak nereagují na podněty velmi silné. Často se uvádí, že lidé s autismem mají dokonce snížený práh bolesti (Opatřilová in Pipeková a kol. 2006).

Veškeré chování se vyvíjí s věkem dítěte. Pro lepší orientaci nám slouží následující tabulka, která popisuje vývoj představivosti u intaktních zdravých dětí a u dětí s autismem (Gillberg, Peeters, 1998).

Tabulka č. 1 Vývoj představivosti u dětí s PAS a bez postižení

Věk (měsíc)	Normální vývoj	Vývoj u dětí s PAS
6	Objevují se nediferencované reakce na předměty.	
8	Reakce jsou diferencované a to s ohledem na charakter předmětů. Dítě se zaměřuje současně na dva předměty, jejich použití však nemá sociální význam.	V bdělém stavu mohou převažovat repetitivní motorické pohyby.
12	Sociálně adekvátní reakce na předměty a jejich funkční použití. Vhodné kombinování dvou nebo více objektů.	
18	Objevuje se symbolická hra, která souvisí s běžnými denními činnostmi dítěte (předstírá pití, jezení, telefonování, apod.)	
24	S oblibou předstírá reálnou činnost s panenkou, zvířátky („krmí“ zvířátko). Osvojuje si pochopení následnosti předstíraných aktivit (dá najíst panence, pochová ji a uloží do postýlky).	Převažuje pouze nepatrný zájem o okolní svět a jeho zkoumání. Nezvyklé použití hraček (točení, řazení předmětů do řad).
36	Dítě připravuje symbolickou hru, je si vědomo svých záměrů a hledá vhodné předměty k manipulaci. Zaměřuje jeden předmět za jiný (kostka místo	Ustavičné žmolání předmětů. Symbolická hra se nevyskytuje. Stále přetrvávají opakující se motorické pohyby např.

	<p>auta). K hračkám se chová tak, jako by byly schopny samostatného jednání (nutí panenku pít z vlastního hrníčku).</p>	<p>kolébání, točení se, chození po špičkách. Často jsou vizuálně zaujati předměty, jež je fascinují. Některé děti mohou být poměrně šikovné v motoricko-vizuálních činnostech – skládání.</p>
48	<p>Převládá sociálně-dramatická hra a předstíraná hra se dvěma i více dětmi. Vyjadřuje činnost pomocí pantomimy (předstírá, že nalévá z neexistujícího hrnku). Fantazie i témata skutečného života zůstávají ve hře dlouhou dobu.</p>	<p>Funkční použití předmětů. Objevuje se symbolická hra, pokud existuje, avšak je primitivní a repetitivní. Nejeví zájem a zvědavost o hračky či jiné věci. Většinou při hře hračky nekombinuje.</p>
60	<p>Řeč je nepostradatelná při rozdělení rolí, navození tématu i při dramatické hře.</p>	<p>Pantomimy nejsou děti schopny. Nevyskytuje se sociálně-dramatická hra.</p>

1.6.5 Nespecifické projevy osob s PAS

Nyní se seznámíme s nespecifickými příznaky, jež se mohou, ale nemusí projevit u všech jedinců s autismem, jelikož nejsou typické pouze pro poruchy autistického spektra, tudíž jen na základě nich nemůžeme stanovit diagnózu:

- *nerovnoměrný profil kognitivních schopností (např. hyperlexie)*
- *problémy s užíváním jazyka a jeho gramatickou strukturou, užívání 3. osoby singuláru namísto 1. osoby ("já"), mnoho dětí s vysocefunkčním autismem má úroveň receptivního jazyka na nižší úrovni než expresivního.*

- *upřednostňování periferního zrakového vnímání (koutkem oka) před přímým pohledem*
- *snížená schopnost imitace pohybů, nachýlená chůze či chůze po špičkách, tleskání, luskání prsty*
- *fascinace pohybem (roztáčení hraček, otvírání a zavírání dveří, fén či jiné otáčející se předměty)*
- *neobvyklé reakce na smyslové podněty (hypersenzitivita na zvuky, světla nebo doteky, nepřiměřená reakce na vůně a pachy)*
- *nepřiměřené emocionální reakce (bezduvodný pláč nebo smích, střídání nálad, afekty, úzkost, absence strachu v nebezpečných situacích)*
- *problémy s chováním (dyskoncentrace, agresivita, sebezraňování, impulzivita, záchvaty vzteku)*
- *problémy se spánkem, jídlem*

(American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV). Fourth edition, Washington DC, American Psychiatric Association, 1994)

1.7 Klasifikace jednotlivých poruch autistického spektra

V následující podkapitole více přiblížíme klasifikaci poruch autistického spektra dle MKN-10 (2013), v níž jsme se především zaměřily na charakteristiku dětského autismu, jelikož je tato diplomová práce orientovaná právě na jedince s tímto typem poruchy.

1.7.1 Dětský autismus F84.0

Dle Hrdličky a Komárka (2004) se dětský autismus, známý též jako Kannerův syndrom, obvykle projeví před dovršením tří let věku dítěte. Častější výskyt je pozorován u chlapců než u dívek. Tato základní porucha z řady poruch autistického spektra je nejlépe prostudovanou, nejtěžší a nejčastěji se vyskytující pervazivní vývojovou poruchou.

Dělí se na vysoce funkční autismus bez současného výskytu mentální retardace (IQ minimálně 70), středně funkční autismus s přítomností lehké nebo středně těžké mentální retardace a nízko funkční autismus s přidruženou hlubokou mentální retardací (Gillberg, Peeters, 1998).

K vyslovení diagnózy autismu musí být přítomno postižení ve všech třech oblastech triády: kvalitativní narušení sociální interakce, kvalitativní narušení komunikace a omezení imaginace. Tyto specifické symptomy se nevyskytují samostatně a jsou doplněny o řadu jiných znaků – nespecifických. Triáda symptomů pak musí být k určení konečné diagnózy zcela zřetelná (Gillberg, Peeters, 1998).

U dětského autismu se vyskytují především opakující se způsoby chování, zájmy a aktivity. Jedinec nedokáže přiměřeně vyhodnotit společenské interakce, tzn., že osoba neadekvátně reaguje na emoce druhých, špatně používá sociální signály a nemá ráda změny. Typickou nápadností je přehnané ulpívání k neobvyklým objektům, trvá na vykonávání zvláštních rutin a rituálů (Jelínková, 2010).

Komunikace je celkově narušena, není výjimkou, že tyto děti vůbec nemluví, neužívají gesta, mimiku nevyužívají úměrně v komunikačním procesu. Charakteristickými prvky během komunikace jsou stále opakující se věty nebo slova, nesmyslné záměny zájmen, neobvyklá intonace a tón hlasu, narušená artikulace a plynulost řeči. Chybí pohled do očí, dítě se leká běžných podnětů, což je doprovázeno nepřiměřenými smyslovými reakcemi, má záchvaty vzteku a agrese. U těchto jedinců se nezdá vyskytuje sklon k sebepoškozování a autoagresivitě. Rodinní příslušníci pozorují při hraní si dětí s infantilním autismem zvláštnosti a stereotypnost při spontánní hře (Jelínková, 2010).

Výše zmíněné projevy doplníme o poznatky Gillberga a Peeterse (1998), kteří popisují další řadu symptomů, které se často u osob s autismem vyskytují. Řadí sem např. poruchy aktivity a pozornosti, různé reakce na zvuky a hluk, přehnaná citlivost na dotek hlavně cizích lidí, bizarní stravovací návyky doprovázeny požíváním předmětů, jež nejsou určeny k potravě, sníženou citlivost na bolest, náladovost.

1.7.2 Atypický autismus F84.1

U této formy zaznamenáváme řadu specifických symptomů v oblasti sociální, emocionální i v oblasti chování, avšak není přítomno narušení ve všech bodech diagnostické triády. Tyto oblasti vývoje bývají u jedinců s atypickou formou autismu zpravidla méně poškozeny. Důležitým faktem je také opožděný nástup příznaků, toto postižení se projeví až po třetím roce života dítěte (Říhová, 2011).

Dříve byl atypický autismus zaměňován s pojmem „autistické rysy“. V České republice se ročně narodí asi 100 – 150 dětí s tímto postižením (APLA, 2007).

Atypický autismus diagnostikujeme obvykle v těchto případech:

- 1. První symptomy autismu zaznamenány až po třetím roce života. Tato situace je vzácná, ale vzhledem k různorodosti příčin vzniku autismu možná.*
- 2. Abnormní vývoj je zaznamenán ve všech třech oblastech diagnostické triády, nicméně způsob vyjádření, tíže a frekvence symptomů nenaplní diagnostická kritéria.*
- 3. Jedna oblast z diagnostické triády není výrazně narušena.*
- 4. Autistické chování se přidružuje k těžké a hluboké mentální retardaci. Můžeme pozorovat některé symptomy jednoznačně typické pro autismus, nicméně mentální věk je natolik nízký, že míra komunikačního nebo sociálního deficitu nemůže být v ostrém kontrastu s celkovou mentální úrovní (APLA, 2007).*

1.7.3 Rettův syndrom F84.2

Rettův syndrom se vyznačuje postupným poklesem intelektových funkcí, narušením jemné a hrubé motoriky a výskytem nápadných abnormalit pohybů rukou, vyskytující se po 6 – 18 měsících normálního vývoje (Trevanthen, Naidu, 1988).

V České republice se ročně narodí 5-6 dívek s Rettovým syndromem (www.apla.cz).

U tohoto onemocnění na rozdíl od ostatních poruch autistického spektra je příčina známá. Vznik poruchy způsobuje gen, nacházející se na distálním dlouhém raménku X chromozomu, jedná se tedy o závažné genetické onemocnění, postihující výhradně dívky, což je pro autismus značně netypické (Říhová, 2011).

Podle Thorové (2012) dítě ztrácí nabyté dovednosti pohybové, komunikační a poznávací. Dochází k tělesným abnormalitám ve vývoji. Motorika se zhoršuje, zpomaluje se růst hlavičky, deformují se postupně končetiny a páteř, což vede k následné imobilitě. Charakteristickým průvodním jevem je nutkavé, stereotypní, opakující se mytí rukou. Přidružené jsou polykací a dýchací obtíže a epileptické záchvaty. Porucha se vyskytuje spolu s mentální retardací a to v pásmu středně těžké, těžké a hluboké mentální retardace. Vývoj řeči je opožděný, časté jsou poruchy v sociální oblasti.

Dalšími typickými stereotypními znaky jsou nedostatečné žvýkání potravy, slinění rukou, nadměrné a příliš rychlé hluboké dýchání, neschopnost ovládnout vyměšování stolice a močení, specifická široká chůze (MKN-10, *Duševní poruchy a poruchy chování*, 2006).

Hrdlička, Komárek (2004, str. 53) uvádí, že Rettův syndrom probíhá ve čtyřech základních stádiích:

- 1. Stadium časně stagnace (6. měsíc-1,5 roku).*

2. *Rychlá vývojová regrese (objevuje se mezi prvním a druhým rokem a trvá 13-19 měsíců).*
3. *Pseudostacionární stadium se objevuje ve 3-4 letech, ale může být opožděno a persistovat mnoho let až desetiletí.*
4. *Stadium pozdní motorické degenerace se často objevuje ve školním věku nebo v časně adolescenci.*

1.7.4 Jiná desintegrační porucha v dětství F84.3

Tato velmi vzácná porucha dříve nesla označení Hellerův syndrom, infantilní demence nebo desintegrační psychóza. Specifikem tohoto postižení je, že dítě prochází standardním vývojem do dovršení dvou let, symptomy přichází do popředí kolem třetího až čtvrtého roku života (Hrdlička, Komárek, 2004).

Podle Krejčířové (2003) je nástup příznaků této formy autismu velmi pozvolný, nebo naopak s náhlým příchodem. Dochází k progresivní ztrátě dříve osvojených schopností a dovedností doprovázené změnami v chování a omezením nebo ztrátou schopnosti orálně komunikovat. Často se vyskytuje podrážděnost, neklid, závažné emoční poruchy a emoční labilita, úzkosti a ztráta zájmu o okolí.

Thorová (2012) uvádí, že tato porucha spadá spíše pod nízkofunkční autismus, tudíž děti s touto poruchou nemají potřebu se sociálně začleňovat. Onemocnění je doprovázeno těžkou mentální retardací a klinický obraz včetně prognózy je závažnější než u jiných forem poruch autistického spektra.

1.7.5 Hyperaktivní porucha sdružená s mentální retardací a stereotypními pohyby F84.4

Tato porucha je typická poklesem IQ pod úroveň 50, stereotypními pohyby a tendencí k sebepoškozování s doprovodným hyperaktivním syndromem. Hyperaktivita je v období adolescence nahrazena hypoaktivitou, což ovšem není u pravé hyperkinetické poruchy obvyklé. Rozdílným charakterem od jiných forem PAS je nenarušení sociální interakce (Hrdlička, Komárek, 2004).

1.7.6 Aspergerův syndrom F84.5

Syndrom již v roce 1944 popsal vídeňský psychiatr Hans Asperger, dle kterého tento druh autismu nese název. Původně jej nazval autistickou psychopatií. Lékařka britského původu Lorna Wingová ho však v roce 1981 nahradila dnes známým pojmem Aspergerův syndrom (Wing in Hrdlička, Komárek, 2004).

Thorová (2012) uvádí, že existuje více obrazů tohoto postižení. Někteří jedinci s Aspergerovým syndromem jsou pasivnější a nemají znatelné obtíže v chování. Tito lidé při vhodné intervenci a náročném výchovném postupu dokáží vést plnohodnotný život, projevující se jak v osobní, tak v pracovní oblasti. Všechny osoby s tímto syndromem spojuje nápadná introverze a odlišnost od intaktní populace. Na druhé straně stojí děti vykazující značné problémy v běžných každodenních situacích. Potíže v chování se projevují již od nástupu dítěte do školy předškolního typu, kdy je nezdědka potřeba přítomnosti asistenta pedagoga a jejich prognóza začlenění se do společnosti je problematičtější. Pro okolí výše popsaní jedinci působí egocentricky a nejeví zájem o bližší kontakt s okolním světem. Rádi tráví čas o samotě, což se demonstruje i při hře. Jejich komunikační schopnost není natolik oslabena jakožto u jiných forem PAS, což dokazuje také časný nástup řeči. Nicméně i přes bohatou pasivní slovní zásobu plně nerozumí jejich významu a neadekvátně ji používají. Mluvíme tedy především o narušení programatické jazykové roviny. Složky neverbální komunikace jsou taktéž narušeny.

„Sociální naivita, důsledná pravdomluvnost, šokující poznámky, se kterými se děti nebo dospělí obrací na neznámé osoby, patří rovněž k charakteristickým projevům Aspergerova syndromu a bývají překážkou začlenění postiženého do společnosti” (Jelínková 2000, str.34).

Někteří jedinci nejsou schopni respektovat společenské normy a pravidla chování. Často jeví zájem o rutinní a pravidelně se opakující aktivity a fakta, především v technických a encyklopedických oblastech, například jim činí radost studium kalendáře, jízdních řádů, počítačů, matematiky, hrají šachy a podobně (Krejčířová, 2003).

Děti s Aspergerovým syndromem mají mechanickou paměť vyvinutou na velmi vysoké úrovni. Vyčnívají oproti vrstevníkům ve čtení, jelikož se zpravidla tuto činnost naučí rychle a brzy. Některé oplývají vysokou, až nadprůměrnou inteligencí a vynikají v mnoha oblastech díky svému nadání pro danou aktivitu. Potíže jim avšak činí motorická obratnost. Vyhybají se pohybovým aktivitám, jako např. plavání, jízda na kole a lyžování. Ve škole a

při výchovném procesu se vyskytují vývojové poruchy chování, hyperaktivita, poruchy pozornosti a také nedostatečná kontrola emocí. Jelikož si jedinci mnohdy uvědomují svou odlišnost, v dospělosti mohou propadat pocitům méněcennosti, úzkosti a známám deprese (Thorová, 2007).

1.7.7 Jiné pervazivní vývojové poruchy F84.8

Kritéria pro diagnostiku tohoto postižení nejsou pevně stanovena. Objevují se odchylky v komunikaci, sociální interakci a hře, avšak narušení není tak závažné, abychom jej mohli přiřadit k dětskému autismu či atypickému autismu. U některých dětí se vyskytuje narušení v oblasti imaginace (Vzdělávání a autismus, 2017)

1.7.8 Pervazivní vývojová porucha nespecifikovaná F84.9

U těchto poruch jsou patrné autistické příznaky, ale nesplňují všechna kritéria autismu, Aspergerova syndromu nebo dětské dezintegrační poruchy (Hrdlička, Komárek, 2004).

1.7.9 Atypický autismus

Osoby s „autistickými rysy“ jsou ty osoby, které vykazují tři nebo více příznaků a neodpovídají kritériím pro diagnózu autismu, Aspergerova syndromu, dětskou dezintegrační poruchu či jinou poruchu příbuznou autismu. Tento druh poruchy mívají děti s těžkou motorickou neobratností, mentální retardací a mnohé děti s poruchou pozornosti (Gillberg, Peeters, 1998).

1.8 Klasifikace PAS z hlediska funkční úrovně dětí

Toto dělení se provádí na základě různých funkčních schopností dětí s PAS. Dle této klasifikace se jedinci s autismem rozdělují do tří skupin: na autismus vysokofunkční, středněfunkční a nízkofunkční. S tímto dělením se setkáváme převážně v zahraničí, ale své místo nalézá i v České republice.

Vysoce funkční autismus – Tento termín je v praxi nejvíce využíván. U těchto jedinců zaznamenáváme průměrnou až nadprůměrnou inteligenci, minimální hodnota IQ je tedy 70. Komunikační schopnost je v normě nebo jen lehce narušena. Nejčastěji jde o děti s Aspergerovým syndromem. Vysoce funkční autismus je zaznamenán asi u 11 – 34% všech jedinců s poruchou autistického spektra. Pokud těmto dětem vytvoříme vhodné a přiměřené

podmínky se strukturovaným vedením opředeným vizualizací, mohou se poměrně snadno začlenit do společnosti a vzdělávat se formou integrace i na běžné základní škole.

Středně funkční autismus – do této skupiny patří jedinci s lehkým nebo středně těžkým mentálním postižením a s více narušenou komunikační schopností. Pro tuto kategorii dětí jsou též typické stereotypní projevy.

Nízko funkční autismus – u těchto jedinců se vyskytuje těžká až hluboká mentální retardace. Řeč je na velmi nízké vývojové úrovni, objevují se problémy s navazováním sociálních interakcí a převládají stereotypní a opakující se příznaky (Bartoňová, Bazalová, Pipeková, 2007).

2 Poruchy autistického spektra u jedinců ve školním věku, období adolescence a dospělosti

V této podkapitole blíže nastíníme jednotlivá vývojová stádia osob s autismem a specifika symptomů, jež jsou pro daná období příznačná. Záměrně jsme vybraly pouze cílovou skupinu osob školního věku, adolescentů a dospělých, jelikož celá diplomová práce je zaměřena právě na ně.

2.1 Období školních let u dětí s PAS

U dětí s alespoň částečně rozvinutou řečí se setkáváme s echolálií či palatálií, která může přetrvávat až do dospělosti. Většina jedinců s PAS se ovšem dokáže dorozumět mluvenou řečí různé kvality. Jejich řeč je však doslovná, formální a působí strojeným dojmem. Liší se od mluvy intaktních lidí prozodickými faktory, kterými jsou např. výška a hlasitost. Rozdíly v komunikaci jsou patrné především v období mladšího školního věku. Některé děti nekomunikují slovy vůbec, jiné naopak mluví až příliš. Není výjimkou, že většina autistů spíše preferuje psanou formu dorozumívání nad její mluvenou formou (Gillberg, Peeters, 1998).

Sociální vztahy se v tomto období vyvíjejí vesměs pozitivně a vazby se ustalují. Znatelným je pokrok v rámci setkávání se s cizími lidmi a v běžných sociálních interakcích. Důležitým a zjevným prvkem však zůstává absence pocitu sounáležitosti a vzájemnosti. Pokud přetrvávají nedostatky a nenastupuje žádný pokrok v této oblasti, na místě je přehodnocení neurobiologických, psychosociálních a vzdělávacích podkladů. Již v prvních letech života sledujeme rozdíly v chování u všech dětí s autismem. Imaginace je omezena a žáci žijí ve svém bohatém vnitřním světě. Na druhou stranu, jejich fantazie bývá často pestřejší než u zdravých dětí. Tito žáci ulpívají na velmi úzkém okruhu zájmů, který je velmi individuální. Většinou jde o netradiční náměty a konkrétní postavy a objekty (Gillberg, Peeters, 1998).

2.2 Období adolescence u jedinců s PAS

U mnohých osob s autismem v období adolescence dochází ke kladnému obratu v oblasti komunikace. Není výjimkou, že vyjadřovací schopnosti se neočekávaně posunou na velmi dobrou úroveň. Oproti tomu existují případy, kdy se vyjadřování a verbální projev rapidně zhorší, případně se ztrácí veškerý zájem o komunikaci, jedinec se vrátí k primitivním vyjadřovacím prostředkům v podobě echolálie či palilálie. Tato forma komunikace poté patří k upřednostňovaným způsobům interakce.

V oblasti sociálních vztahů můžeme opět pozorovat jistý progres. Část z nich dosáhne v tomto období dokonce nejznatelnějších pokroků. Část autistů období dospívání prožívá bez velkých obtíží, ale taktéž bez zásadních a očekávaných posunů v rámci sociálních vztahů.

U značného procenta osob s poruchami autistického spektra zaznamenáváme nejmarkantnější problémy v projevech specifických symptomů. Navrací se obtíže z dřívějších let, objevuje se stagnace a nastupuje regrese až na úroveň dětí v předškolního období. Jedinci jsou uzavření a bojácní vůči novým objektům i subjektům. Určité ztráty dovedností jsou zjevné v oblasti sebeobsluhy, jazykového projevu, nastupuje snížená aktivita, sebepoškozování a výrazné stereotypní chování (Gillberg, Peeters, 1998).

2.3 Období dospělosti u jedinců s PAS

Značná část klientů je sociálně uzavřená až do dospělosti. Aktivní muži i ženy vyznačující se svou zvláštností povětšinou verbálně nekomunikují. Druhou skupinu tvoří dospělí lidé, kterým nečiní problém začlenit se do společnosti a jsou schopni verbálně komunikovat na dostačující úrovni (Gillberg, Peeters, 1998).

„Na počátku období dospělosti si většinou postižený vytvoří určitý životní styl, který zapadá do některé ze tří kategorií:

- 1) autisticky uzavřený – odmítají opustit místnost a aktivně se vyhýbají jiným lidem,*
- 2) aktivní, ale zvláštní – přístup k jiným lidem je jednostranný, někdy se fyzicky dotýkají jiných lidí, ale jejich způsob je často společensky nepřijatelný,*
- 3) pasivní a přátelský – tato skupina pasivně přijímá společnost ostatních a někdy je okolí za autisty vůbec nepovažuje. Změní-li se však jejich navyklý pořádek, nebo se zvýší sociální napětí, nastane zcela zřetelný návrat k jádru autistických symptomů“*
(Gillberg, Peeters, 1998, str. 28, 29).

Patrně již v dětském věku každý jedinec inklinoval k jednomu z výše uvedených typů v sociálních interakcích, avšak teprve v dospělosti je obraz postižení natolik jasný, že se osoba plně profiluje do určité skupiny (Gillberg, Peeters, 1998).

Následující řádky věnujeme zmínce o přidružených zdravotních problémech, jež se u dospělých s poruchou autistického spektra mohou objevovat.

Obecně můžeme říci, že dospělé osoby s autismem mají horší fyzický i duševní zdravotní stav. Tento stav je ovlivněn mimo jiné také poskytovanou péčí, která je jedincům během života dopřávána. Dle výzkumů lidé, o které se starají rodinní příslušníci a žijí společně, je jejich zdravotní stav na lepší úrovni, než bylo vysledováno u dospělých pobývajících v zařízeních sociální péče. Co se týče konkrétních obtíží, častá je epilepsie a gastrointestinální obtíže (průjmy, zácpy a poruchy spánku, migrény a chronické bolesti (Thorová, Šporclová, 2012).

3 Artefiletika a arteterapie

Nejen pro intaktní jedince, ale i pro mnohé děti s autismem je arteterapeutický program velmi užitečnou součástí vzdělávání a výchovy, jelikož podněcuje rozvoj širokého spektra mentálních funkcí. Děti, ať už mluvící či nemluvící se skrze výtvarné vyjádření projevují, psychicky rozvíjí a na základě jejich výtvorů se o nich můžeme hodně dozvědět. Samotná arteterapie jim navozuje příjemné pocity a mohou se skrze ni uvolnit a radovat se z výsledku. Díky výtvarnému projevu se děti s autismem mohou lépe orientovat ve světě, který je obklopuje a dokonce i sami v sobě (Slavíková, 2000).

Arteterapie a artefiletika jsou jedním z mnoha zdrojů, jež by mohly autistům dopomoci ke klidnějšímu chování, zmírnění stereotypů a rigidity a k celkovému uvolnění nahromaděného napětí a úzkosti (Slavíková, 2000).

3.1 Artefiletika

Pojem artefiletika vychází ze dvou slov, přičemž „arte“ souvisí s uměním obecně, ale i s arteterapií. Slovo „filetika“ naopak poukazuje na uplatnění výrazového projevu (např. výtvarného nebo dramatického) společně se současným komentářem děje, který se k činnosti vztahuje. Druhá část slova je inspirována H. Broudem a jeho myšlenkami o výchově.

Artefiletika se snaží podnítit zejména tvořivost dítěte a podněcuje jej k výtvarné činnosti a kreativě. Současně bazíruje na vytváření co nejvhodnějších podmínek pro zdravý vývoj dítěte a respektuje jeho přirozené potřeby. Nesmíme opomenout důležité faktory, kterými jsou mimické, motorické a verbální projevy, jež doprovázejí samotný výtvarný proces a mají v mnoha případech určující výpovědní hodnotu (Slavíková, 2000).

Nejen pro autistické děti je tato forma terapie vhodnou metodou, jelikož zprostředkovává úzkou spojnici mezi jejich vnitřním světem a vnějším okolím, zachycuje tak jejich osobnost, pocity a zkušenosti. Při procesu i v samotném konečném výsledku se nám zobrazuje také psychický stav, nálada, úzkost, touhy, přání a vnímání okolních lidí a věcí, což nám dopomáhá lépe proniknout do života dítěte a zorientovat se v jeho osobnosti jako takové (Slavíková, 2000).

Během artefiletického procesu probíhají stěžejní dialogy mezi dětmi a dospělými i mezi dětmi navzájem. V průběhu těchto rozhovorů si všichni společně sdělují své zážitky,

prožitky, pocity a dojmy z tvůrčího působení. Účastníci si mezi sebou kladou otázky a snaží se na ně nacházet odpovědi.

Autističtí jedinci mnohdy nejsou schopni komunikovat verbálně či nonverbálně, proto jim výtvarné vyjádření může sloužit jako zdroj kompenzační komunikace, skrze niž se alespoň částečně dorozumívají s okolním světem a nastíní tak obsah svého nitra. Různými výtvarnými prostředky pak dochází k uvolnění nahromaděného napětí, jež v sobě osoby s autismem kumulují a ukládají (Slavíková, 2000).

3.2 Arteterapie

Na tento poměrně mladý psychoterapeutický obor, lze nahlížet z dvojího úhlu pohledu. Arteterapie má totiž blízko k samotné psychoterapii, na druhou stranu velmi tíhne k umění. Stojí tudíž na pomezí mezi těmito dvěma směry.

Posláním arteterapie je především doprovázet lidi z teritoria disharmonie, chaosu, z prostředí ohrožujícího jejich tělesné a duchovní zdraví, které může být nejen v jejich okolí, ale i v nich samých, do prostoru léčivého, léčícího, jež mohou najít i sami v sobě prostřednictvím výtvarného umění (Šicková-Fabrici, 2012).

V současnosti má arteterapie své důležité postavení v rámci psychoterapeutických oborů a prošla od doby svého vzniku, která se datuje na období zhruba před sto lety, zásadním vývojem. Terapeuti ji v kombinaci s jinými psychoterapeutickými postupy využívají při léčebném působení u duševně nemocných lidí a též jim slouží jako jeden z doplňujících prostředků při určování konečné diagnózy. Jak již bylo zmíněno výše, patrná je blízká koexistence mezi arteterapií a uměním. Samotné umění může sloužit k předcházení nežádoucích vlivů a léčebně působit na poškozené oblasti. Umění v člověku vyvolává touhu pro harmonii se sebou a s přírodou. Má význam i u autistických dětí, jež mohou skrze něj komunikovat, ventilovat své emoce a blíže navázat vztahy s okolím i přes jejich častou a závažnou komunikační bariéru (Šicková-Fabrici, 2012).

Pro osobnost arteterapeuta není důležitá kvalita výsledku, nýbrž samotný průběh. Na druhou stranu mnohdy vznikají esteticky zajímavé umělecké výtvořky, přičemž se užívá různých výtvarných technik (Caseová, Dalleyová, 1995).

Autistické děti mnohdy nejeví zájem o výtvarnou činnost, proto je důležité ji obohacovat o netradiční prvky a formy práce, mezi které řadíme i rysy arteterapie. Nejčastěji

se uplatňují hry s barvami, otisk částí vlastního těla, koláže a vytváření barevných stop. Právě hra s barevnými skvrnami nebo liniemi je většinou zaujme, tudíž se stává účinným prostředkem uklidnění, relaxace a nabízí nové možnosti prožívání volného času (Šicková-Fabrice, 2012).

4 Výtvarný projev a jeho problematika

V této kapitole se budeme dále věnovat obecně výtvarnému projevu a jeho vývoji, jelikož právě tato problematika tvoří hlavní část naší diplomové práce.

Kresba představuje u dětí i dospělých odraz jejich psychického světa a může nám pomoci popsat a blíže pochopit problémy a schopnosti těchto jedinců. V této činnosti se může také odrážet jejich pohled na svět, zkušenosti, oblast zájmů a duševní život. Při kresbě však nesledujeme jen výsledek, ale i celkový průběh a doprovodné okolnosti, jež tuto aktivitu doplňují (Šimíčková-Čížková a kol., 2010).

Dítě často ve volném čase spontánně preferuje kresbu, jelikož se pro něj jeví jako nenásilná a poutavá hra, která je snadno dostupná v jakékoliv situaci. Výtvarný projev není pouhou hrou, skýtá v sobě totiž jak hru, snění, tak i realitu. Kreslení by mělo být spontánní činností, do které by nikdo neměl být nucen. Výtvarný projev může poukázat na vědomé i nevědomé touhy a přání osob. K výběru tématu autora motivuje to, co je předmětem jeho zájmu nebo naopak odkrývá to, co jej trápí (Šimíčková-Čížková a kol., 2010).

Musíme si uvědomit, že nemůžeme vyslovit konečný závěr z jediného vzorku obrázku u osoby, kterou neznáme a soustavně nemáme možnost ji sledovat. Stejně tak je nutné podotknout, že pedagog bez bližší odborné způsobilosti by neměl provádět interpretaci, jelikož postrádá nutné znalosti. Tento závěr je doménou psychologů, kteří se kresbě věnují, mají s ní četné zkušenosti a s použitím různých kresebných metod sledují správný vývoj dítěte (Davido, 2001).

Interpretaci výsledků výtvarného vyjádření využíváme:

- ***k testování mentální úrovně*** – podle kresby lze hodnotit inteligenci dítěte;
  - ***jako komunikačnímu prostředek*** – obrázky mohou napomoci v případě, že dítě dostatečně nezvládá jazyk; vypovídají v grafické podobě o tom, co dítě cítí, ale nedokáže slovně vyjádřit;
  - ***jako prostředek zkoumání afektivity dítěte;***
  - ***jako prostředek k vyjádření znalostí dítěte o svém těle a jeho situování v prostoru***
- (Davido, 2001).

U autistických jedinců, kteří byli naši cílovou skupinou, byla skrze kresbu důležitá především komunikace nežli hra. Tento fakt avšak není překvapující, jelikož verbální projev autistů je značně narušen a jedinec tak hledá jeho alternativní formy. Takto se spontánně vyjadřují i beze slov. Důkazem výše zmíněného je časté užívání kresby v rámci psychologické diagnostiky (Davido, 2001).

4.1 Interpretace kresby

V této kapitole se zaměříme na bazální kategorie třídění kreseb. Zmíníme druhy analýz, dle kterých můžeme kresby hodnotit. K hodnocení kresby využíváme především kvalitativní a kvantitativní analýzu.

4.1.1 Kvalitativní analýza

Buck a Macherová položili základy postupů kvalitativní analýzy, avšak tato metoda je velmi kontroverzní oproti jiným studiím kresby lidské postavy.

Dle Macherové autor kresby vyjadřuje pomocí jejich prvků svou osobnost, úzkosti, nálady a postoje. Důraz je kladen hlavně na jednotlivé části postavy a jejich napojení. V kresbě neopomínáme úlohu velikosti objektu či subjektu, jeho tvaru, umístění na papíře a v neposlední řadě i plynulost linií včetně gumování.

4.1.2 Kvantitativní analýza

Metoda Goodenoughové a Harrise je opředena o interpretace jejich výzkumu. Kresba lidské postavy je dle nich spojena s inteligencí a rozumovými schopnostmi jedince. Vše posuzovali na základě bodovacích systémů, které uzpůsobili vývojové úrovni kresby respondentů. Tato metoda se stala inspirací dalších autorů podobných metod a interpretací kresby nejen lidské postavy (Peterson, Hardin, 2002).

4.2 Vývoj kresby

V následujících řádcích se budeme stručně zabývat jednotlivými stádii vývoje kresby. Vzhledem k tomu, že existuje více interpretací a pohledů na tuto problematiku, pro naši práci jsme si vybraly pojetí psycholožky francouzského původu Roseline Davido.

Jednotlivá stádia nastíníme z toho důvodu, jelikož považujeme za důležité, aby všichni ti, kteří sledují výtvarný projev dětí, měli povědomí o specifických znacích jednotlivých stádií kresby. Odchylky nebo nápadné výkyvy od běžného vývoje oproti vrstevníkům totiž mohou poukazovat na možný výskyt patologických jevů (Davido, 2010).

1) Období „skvrn“

Dětská kresba prochází vývojem, který koreluje s vývojem intelektu. Každé dítě i jeho výtvarný projev je osobitý a značně individuální.

Prvními přirozenými projevy u nejmenších dětí bývají barevné skvrny, avšak rodiče u méně než dvouletých dětí víceméně zabraňují jejich pudovému tvoření, jelikož se strachují z jeho příčin. U dvouletých dětí proto při neobratném a neúhledném kresebném působení nemůžeme ještě mluvit o příznaku duševní zaostalosti (Davido, 2010).

2) Stadium „čmáranic“

Asi kolem jednoho roku věku dítěte se objevuje stadium čmárání. Z tohoto výrazného stadia lze již mnohé vyčíst a odhalit.

Hlavním médiem je pro dítě tužka, se kterou rádo čmárá všemi směry a bez konkrétního záměru, aniž by tužku pozvedlo. Toto čmárání doprovázejí neobratné pohyby, jelikož si batole neuvědomuje, že kresba může mít jasnou vypovídací hodnotu. Pokud pozorujeme na výkrese silné čáry zabírající většinu jeho místa, jedná se pravděpodobně o spokojené a šťastné dítě. V opačném případě, kdy malý kreslíř tužku odhodí, může tento čin symbolizovat jeho nevyrovnanost, avšak nikdy bychom neměli dítě nutit do výtvarné činnosti.

Výpovědní hodnotu nese i způsob úchopu psacího náčiní, přičemž ti jedinci, jež tužku drží nesprávně, mohou vykazovat duševní opožděnost a nerovnoměrný vývoj (Davido, 2010).

3) Stadium „čárání“

Toto období plynule navazuje na stadium čmáranic. Kresba čmáranic, stejně tak jako kresba skvrn, není ovlivněna žádnou intelektuální stránkou. Naproti tomu tato fáze již vykazuje vyspělejší známky a je spojena s vývojem intelektu (Davido, 2010).

Dítě se snaží napodobit písmo dospělých, zaznamenáváme tím lepší úchop tužky a opodstatněný záměr tvoření. Často ovšem původní kresba zůstává nedokončena, jelikož jedinec povětšinou neudrží dlouhou dobu pozornost. Výše popsáno se demonstruje mezi druhým a třetím rokem, kdy se batole snaží znázornit uzavřené elipsy (Davido, 2010).

4) Stadium univerzálních postav – „hlavonožců“

Kolem třetího roku můžeme mluvit o jistém obsahu a konkrétnějším záměru kreslíře. Postava je znázorněna kolečkem, jež symbolizuje hlavu i trup v jednom. K nim připojuje dvě čárky představující dolní končetiny, u vyspělejších jedinců pozorujeme dokonce i náznak horních končetin. U některých jedinců shledáváme znázornění postavy tímto způsobem až do pátého roku života. S postupným vývojem připojuje hlavonožci detaily – např. oči, ústa a pupek (Davido, 2010).

Později kolečkem dítě znázorňuje trup. Postavu vždy zobrazuje čelním pohledem. Až kolem šestého roku věku je lidská postava znázorněna se všemi končetinami. S růstem mentální úrovně dítěte přibývají konkrétnější prvky. Veškeré znázornění lidského těla nám poukazuje na to, jak se samotné dítě vnímá a uvědomuje si své proporce. Do jeho kresby promítá samo sebe a také to, jak se cítí, především tvarem úst. V rámci kresby dětem blízkých objektů můžeme spatřovat přítomnost rentgenového pojmání předmětů. Tato transparentnost spočívá v tom, že dítě znázorní i vnitřek nakresleného objektu a je typická u dětí do sedmi až devíti let věku (Davido, 2010).

5) Stadium vizuálního realismu

Toto stadium trvá od sedmi do dvanácti let, avšak může se tato doba lišit v závislosti na mnoha faktorech, jakými je např. sociální a mentální úroveň dítěte a prostředí, ve kterém dítě vyrůstá. Období je typické zobrazováním postav a předmětů, jež se nachází v blízkosti malého autora. Během tohoto stadia vidíme znatelný pokrok ve vývoji zachycení postavy z profilu (Davido, 2010).

Po tomto stadiu nastupuje finální fáze zobrazování prostoru. Kresby jsou propracovanější a reálnější (Davido, 2010).

Pro doplnění výše popsaného přidáváme následující pohled odlišných autorů, kteří se zabývají i dalšími obdobími.

- Stadium realistické kresby je příznačné u dětí předškolního věku. U kresby lidské postavy je evidentní správné členění postav na hlavu, trup a končetiny, jež jsou realisticky a logicky napojeny. Hlava je dozdobena vlasy a tělo je opatřeno oblečením. Patrné je vnímání odlišnosti pohlaví, jež je na první pohled znatelné (Hazuková, Šamšula, 2005).
- Po nástupu žáka do školy jeho kresba probíhá především z paměti.
- V období dospívání kresba a samotný výtvarný projev prochází jakousi krizí vzhledem k sebekritice jeho výtvorů. Vyobrazené náměty jsou většinou křečovitě a perspektiva je narušena. V pubertálním věku totiž jedinec hledá svou identitu a vzory, které se snaží ve všem napodobovat. Kresba tudíž povětšinou ustupuje do pozadí a dále se nerozvíjí (Uždil, Šašinková, 1980).

4.3 Obsahy dětských kreseb

Kapitola, která právě následuje, se věnuje častým a oblíbeným námětům dětí intaktní i neintaktní populace, ale také dospělých osob s jistým handicapem, v našem případě osob s poruchami autistického spektra.

Největší zřetel pak bude dán tématům, které blíže v konkrétních obrázcích specifikujeme při popisu vyjádření jednotlivých kreslířů.

4.3.1 Lidská postava

Lidská postava je nejčastěji znázorňovaným motivem již od prvopočátků kresebného projevu. U tohoto námětu pozorujeme nejvýraznější změny ve vývoji. Postava čítá mnoho detailů a psychologové ji tudíž s oblibou užívají v rámci diagnostiky, jelikož i z nepatrného detailu mohou mnohé vyvodit.

Jak jsme již uvedly výše, figura člověka je v počátcích zachycena v podobě hlavonožce (v zahraniční literatuře je tento pojem znám jako „pulec“), a to už ve věku tří až čtyř let.

Mnozí zahraniční autoři zmiňují, že dítě kreslí hlavonožce jako shluk abstraktních

tvář. Mimo to jiní uvádějí, že jsou děti naopak vybíravé a kreslí jen ty části těla, které jsou důležité k tomu, aby jejich postava vypadala jako člověk (www.artjunction.org).

Později, asi ve věku 5-6 let, se vyčleňuje oddělené znázornění trupu, který ovšem zprvu bývá viditelně menší než hlava. Důležitější částí těla zůstává hlava, jež v kresbě postavy dominuje.

Kolem šestého roku života je dítě schopno rozdělit lidskou postavu na jednotlivé části. Výjimkou není napojení paží k trupu či k hlavě. Dítě započne zachycovat detaily, především vlasy a oblečení.

Až po dovršení šestého roku se figura lidské postavy ustaluje a podobá se zřetelně té konkrétní osobě, kterou zastupuje a kreslíř neopomíná důležité detaily, jež odlišují pohlaví v podobě způsobu oblékání a celkového vzezření.

Pokud přetrvávají jisté nápadné odchylky v pozdějším věku, kterou je např. velká hlava, jedná se o patologický jev, naopak nápadně malá hlava poukazuje na nedostatečnou sebedůvěru a depresivní sklony (Davidov, 2001).

Největším problémem je poté zachycení pohybu, o které se dítě usilovně snaží, avšak toto znázornění je pro něj velmi náročné. Usnadňuje si to tím, že zobrazuje figuru člověka z profilu, vyobrazená osoba tím ztrácí svou asymetričnost. Typickým znakem pro toto období je tzv. smíšený profil, kdy jedinec touto formou zobrazí člověka jak zepředu, tak ze strany (Uždil, 1976).

Kresebný test lidské postavy

Roku 1926 vytvořila americká psycholožka Florence Goodenough kresebný test lidské postavy, který byl pro českou populaci uzpůsoben Šturmou a Vágnerovou roku 1982. Test zaujímá významnou roli v psychologické diagnostice. Z této diagnostiky jdou určit rozmanité ukazatele, které indikují případné nedostatky a odchylky ve vývoji dítěte, případně poukazují na psychické problémy a vztahy s okolím (Šturma, Vágnerová, 1982). Tyto ukazatele blíže specifikovat nebudeme, jelikož nestojí tato problematika v popředí tématu naší práce.

Při určování podobnosti kreseb postav námi zvolených žáků jsme vycházely z teorie vývoje kresby lidské postavy dle Goodenoughové - Harrisové. Pro bližší pochopení a seznámení se s problematikou přikládáme figury typické pro jednotlivé věkové kategorie (Šimíčková – Čížková a kol., 2010).

4.3.2 Kresba domu

Kresba domu je jedním z typických jednoduchých námětů v dětské kresbě. Na základě jeho vyobrazení můžeme vyčíst mnohé o rysech osobnosti a charakteru jedince. Častými a neopomenutelnými prvky, které se pojí s užíváním domu, bývají okna, komín, ze kterého často stoupá dým a dveře s klikou. Přihlížíme též ke znázornění prostředí okolo domu, pokud se tedy na obrázku vyskytuje.

Základní znázornění domu nejčastěji připomíná dům venkovského typu s trojúhelníkovou střechou. Děti se povětšinou vyhýbají znázornění složitějších tvarů, kterým je například dvoupatrový či bytový dům nebo panelák. Jedinci se často inspiroují architekturou, jež se nachází v jejich těsné blízkosti a dům kreslí pouze z přední strany (Uždil, 1976).

Děti rády antropomorfizují různé objekty, tudíž se v jejich kresbách často vyskytují detaily obličejů, a to i na fasádě domu. Kresba domu nám mnohé poví o rodinné situaci a vazbě k ní (Davido, 2001).

4.3.3 Kresba stromu

Strom má na počátku velmi primitivní tvar a později se vyvíjí v jeho dokonalejší obraz, prochází tudíž jeho kresba znatelným vývojem. Nejdříve se jedná jen o vzhůru směřující čáru, která je doplněna o vodorovné linky znázorňující větve. Strom je chudý, bez jehličí a listů. Autor začne umisťovat na tyto čáry kroužky představující tvar připomínající korunu stromu.

V pozdějším stadiu se začínají manifestovat důležité detaily v podobě jehličí a listů. Můžeme si tak lépe představit skutečnou podobu jehličnatého či listnatého stromu. Mnohdy děti odlišují typ stromu znázorněním plodů, jedná se tedy o ovocné stromy.

Při psychologické diagnostice, při které se s oblibou tento námět využívá, si odborník všímá mimo jiné znázornění kořenů, kmene a jeho tloušťky, situování stromu na ploše a další (Uždil, 1976).

4.3.4 Kresba dopravních prostředků

Mezi nejoblíbenější druhy dopravních prostředků, jež děti znázorňují, patří především auto, vlak, loď a autobus.

O kresbu těchto objektů jeví zájem, jelikož jsou fascinováni pohybem. Výjimkou nenastává skutečnost, že kreslí již v útlém věku zachycuje i náročné a pro chod vozidla

důležité detaily, jako je kupříkladu konstrukce vozu, elektřina a věci s ní spojené. Někdy jsou jedinci schopni znázornit cestující a interiér dopravních prostředků, jelikož zájem o tuto problematiku je pro ně velmi lákavý (Uždil, 1976)

Záliba a fascinace dopravními prostředky je proto z pochopitelných důvodů oblíbenou tematikou nejen při kresbě osob s PAS, jelikož v něm hledají potřebný řád a smyslovou stimulaci, proto jej můžeme nalézt v několika kresbách blíže popsanych v praktické části diplomové práce.

4.3.5 Kresba zvířat

S vyobrazením zvířat se v dětském výtvarném projevu setkáváme velmi často. Zvířata na počátku nejdou příliš rozeznat a mohou mít podobu obrazu lidí. Musíme si tedy více všimnout jednotlivých podstatných znaků, jež zvířata specifikují, abychom je rozeznali od podobizny člověka. Často kreslíř zobrazí např. ocas, kopýtka, rohy a podobně, což odlišuje lidskou postavu od zvířete.

Dítě má upevněný postup kresby postavy a tento zafixovaný model uplatňuje při zhotovování zvířete. Dítě v předškolním věku zobrazuje zvíře z profilu, nicméně hlava bývá často nakreslena v podobě en face, tzn. obrácená k pozorovateli svou zlidštěnou tváří (Uždil, 1976).

4.3.6 Specifika zachycení dalších dimenzí

Objem

K zachycení objemu využívá dítě svých vlastních prostředků a metod. Na konkrétní předmět nahlíží z různých pohledů, které poté na papír promítne. Nejčastěji vyobrazuje tuto vlastnost předmětu pomocí nadhledu či podhledu, což nazýváme jako plošné uspořádání objemu.

Vnitřní objem se objevuje v kresbě dítěte pouze zřídka, avšak můžeme se s ním v některých případech setkat. Takovým příkladem je vyobrazení hrnce, ve kterém se vaří těstoviny, vyobrazení potraviny není pro dítě žádnou překážkou, tento problém vyřeší tak, že nádoby jakoby zprůhlední, aby byly těstoviny viditelné.

Prostor

V počátečním období pro dítě prostor neznámá žádnou překážku a nedělá si s ním starosti. Je pro něj důležité, aby předměty zaplňovaly co největší prostor papíru.

Poté následuje určitý vývoj, kdy kreslíř začíná považovat spodní okraj papíru za zem. Tato linie se stává bodem jeho zájmu a dokresluje ji pomocí zelené barvy, horizontálně pak znázorňuje modrou linií oblohu. Co se týče zachycení figury postav, ty se přestávají vznášet a jsou pomocí gravitace uzemněny. (Uždil, Šasinková, 1980)

Barva

Kresba je pro dítě přitažlivá nejen v tom, že v ní nachází rozptýlení a pobavení, ale také hra s barvami je pro ně poutavým jevem.

Povětšinou jsou dané předměty vykresleny takovou barvou, která se nejvíce blíží jeho skutečnému odstínu. Tudíž slunce je většinou žluté, tráva zelená a nebe modré. Toto pravidlo se však mění při znázornění objektů, jež mají širokou škálu barevných možností (např. oblečení).

Nejdříve děti využívají jako psací medium pastelky, fixy a štětce s barvami, které používají k obrysu věcí, přičemž pozornost nevěnují ostatní ploše. Ta zůstává nedotčená. Až v pokročilejším stadiu je pozornost věnována zbylé papírové ploše. Nahrazují tak kreslení jednotlivých listů stromů náznakem celé koruny stromu.

Postupně kreslíř používá větší množství barev a vzájemně tvoří nové odstíny jejich mícháním. Sledujeme tak pokročilejší a rozvinutější cit pro harmonii. Volba barev tak postupně odráží psychiku dítěte. Teplé barvy převažují u věcí dětem blízkým, oblíbeným a studené barvy tak ustupují do pozadí (Uždil, 1984).

4.4 Typy kreslířů

Způsob, povaha a ráz kreseb může poukazovat na odlišné typy kreslířů. Jejich kresebný projev se demonstruje tím, jak tito jedinci vnímají svět kolem sebe. Za základní dva typy kreslířů dle Uždila (1984) považujeme extravertní typ kreslíře a typ kreslíře introvertního. Extravertní typ kreslíře vždy vyobrazuje podstatné, důležité a základní fragmenty znázorněných objektů. Na druhou stranu zachycuje i ty části, které nejsou tolik významné a zásadní. Extravertní kreslíř se drží faktů a reálného vzezření vyobrazovaných jevů. Tento objektivismus se projevuje jak ve skutečném zachycení proporcí, tak ve zvolení

správné barevnosti předmětů. Tito jedinci se často upínají a orientují na netradiční doménu věcí, například na dopravní prostředky, vyobrazení strojů i s jejich nepatrnými detaily, zobrazování zvířat, apod.

Introvertní typy jsou naopak silně emočně založení, tudíž se v jejich kresbách odráží především jejich prožitky, city a nálady. Většinou neinklinují výhradně jen k jednomu oblíbenému tématu, ale potrpí si na více motivech. Nemají výraznou potřebu detailně zachycovat předměty ani jejich reálné barevné odstíny (Uždil, 1984).

Tato typologie, která rozděluje kreslíře na extrovertní a introvertní typy není zcela směrodatná a nemůžeme se dle ní jednoznačně řídit. Každý člověk je totiž jedinečnou osobností, jež v sobě skýtá řadu specifických vlastností a znaků, jež se mohou manifestovat právě i v konkrétním kresebném projevu. Proto nemůžeme dítě výslovně zařadit pouze k jednomu typu, jelikož se tyto jednotlivé typy do jisté míry společně prolínají (Uždil, 1984).

4.5 Kresba a inteligence dítěte

Z jistého hlediska můžeme o dětské kresbě říci, že se v ní zrcadlí vývojový stupeň psychiky dítěte. Psychologická diagnostika využívá této činnosti při hodnocení a zkoumání zralosti a vyspělosti psychiky dětí. K tomuto rozboru kreseb dětí, však musíme přistupovat velmi obezřetně. Každé dítě je totiž individuální a uplatňuje ve svém výtvarném působení jiné techniky a pojímá svůj výtvarný projev odlišně. Některé z dětí předměty či subjekty propracovávají do co největších detailů, u jiných je množství znaků poněkud chudší.

Z této skutečnosti vyplývá, že nemůžeme hodnotit vývojovou zralost dítěte jen podle množství zobrazených symbolů a podrobností, ani podle toho, že kresba neoplývá přehnanými detaily.

Některé znaky a nezvyklosti však někdy nasvědčují tomu, že se ve vývoji dítěte mohou objevovat určité skryté odchylky, jež nekorespondují se zdravým vývojem dítěte.

Například dítě nemusí o kresebnou činnost vůbec projevovat zájem, což může poukazovat na to, že nevěnuje přílišnou pozornost o okolní dění, je zbrklé, nesoustředěné, s nízkým sebevědomím, apod.

Dalším charakteristickým faktorem stagnujícího psychického vývojového stavu je, že lpí na jistém grafickém typu, k němuž dítě dříve dospělo, a které stále přetrvává až do vyššího věkového stádia (například grafický typ „hlavonožce“ se výrazně nevyvíjí a vyskytuje se v kresbě dítěte třeba až do šestého roku).

Dále pak, pokud se objeví problémy při spojení a sjednocení zobrazovaných objektů, může se jednat o duševně narušeného či zaostalého jedince. Jako příklad uvedeme případ sedmiletého dítěte, jež kreslil budovu školy a postupně se rozpomínal na prvky a detaily, které byly mnohdy značně nedůležité, a přece je na svůj výkres znázornil. Tyto elementy, jež se ve školní budově nacházejí, však neumístil do jakéhosi celku, neohraničil je linií a neoddělil vnitřní část od té vnější. Reálný prostor, v němž se jednotlivé složky nacházejí, tak nebyl naznačen (Uždil, Šašinková, 1980).

Jak je uvedeno výše, je užitečné zkoumat a zároveň hodnotit kresebný projev dětí, to jak konkrétní náměty vyobrazují, jaká témata si samy volí i celkový způsob a postup jejich zpracování. Nesmíme opomíjet ani kontinuální průvodní chování a jednání, jež samotný proces doprovází. Nemůžeme však udělat konečný závěr jen na základě výsledovaných poznatků z kresby a o nepochybném výsledku úrovně psychického vývoje dítěte.

Z předechozích řádků jsme se dozvěděli, že existují jisté shody, ale i odlišnosti ve vývoji kresby intaktních dětí. Obdobné znaky v kresbě nalezneme i u dětí autistických, u nichž vyzorováváme taktéž určité výkyvy i příznačné charakteristické rysy, které jsou typické právě pro tyto jedince. O těchto specifikách se budeme dále zmiňovat v následující kapitolách naší práce.

4.6 Kresba dítěte s mentálním postižením

V kresbě dětí s lehkým mentálním postižením pozorujeme převahu konkrétních předmětů nad abstraktními a také upřednostňování egocentrismu nad objektivitou. I ve výtvarném projevu těchto dětí se setkáváme se značnými odchylkami zapříčiněnými individuálními schopnostmi a okolnostmi, ve kterých dítě vyrůstá. Nesmíme ovšem generalizovat a komparovat podobu obrázků intaktního autora s autorem s postižením. Setkáváme se s typickými charakteristickými rysy, kterými jsou například posun jednotlivých objektů do spodní části papíru, opomíjení opravy chyb, chudý grafický rukopis a nekompletní a nesprávné znázornění obrazů předmětů. Častá je také transparentnost a celkové zjednodušení.

I u dospělých osob s mentálním postižením přetrvávají výše uvedené nedokonalé primitivní rysy (Davido, 2001).

4.7 Specifické projevy v kresbě jedinců s PAS

Thorová (2012) podává typické prvky objevující se v kresbě jedinců s poruchou autistického spektra. Tyto nápadnosti mohou usnadnit diagnostický proces postižení. Kresba totiž nezřídka bývá zahrnuta v psychologickém vyšetření.

Konkrétně hovoří o:

- 1) výskytu stereotypních prvků,
- 2) přehnaném smyslu pro detail,
- 3) dlouhodobě trvajícím uplívání jistého tématu,
- 4) netradičních zájmech,
- 5) zvláštních námětech,
- 6) nezájmu k určitým tématům kresby,
- 7) vpisování čísel, písmen a seznamů,
- 8) znázorňování plánů, map,
- 9) více než dvouletém neměnném způsobu kresby,
- 10) zvláštním narušeném způsobu kresby (narušená kompozice, překreslení prvků přes sebe, nečitelné písmo),
- 11) opomíjení obsahu kresby, kreslení pouze jednotlivých částí,
- 12) odlišném způsobu kresby lidské postavy (postava spojována s předmětem zájmu, chybí určité části, záměna za zvíře či cizí osobu, stereotypní provedení figury).

II. Praktická část

5 Kresba u osob s poruchou autistického spektra v období školního věku a dospělosti

5.1 Cíl průzkumu

Téma průzkumu jsme si vybraly na základě dlouhodobé zainteresovanosti se do problematiky jak poruch autistického spektra, tak také do výtvarné výchovy. Především nás zajímalo právě promítání se specifik daného postižení do výtvarného projevu - konkrétně prostřednictvím kresby jedinců s PAS. Proto jsme provedly kvalitativní a následně kvantitativní průzkum, jež se zakládal na analýze kreseb respondentů a dotazníkového šetření studentů oborů týkajících se speciální pedagogiky. Účastníci kvantitativního průzkumu reagovali na vzniklé obrázky formou ankety. Výstava těchto obrázků probíhala na půdě Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Cílem průzkumné části bylo porovnat výtvarný projev dětí mladšího školního věku, staršího školního věku a dospělých jedinců s PAS.

Dílčí cíle:

- Analýza hlavních znaků kresby u dětí mladšího školního věku s PAS
- Analýza hlavních znaků kreseb u dětí staršího školního věku s PAS
- Analýza hlavních znaků kreseb u dospělých jedinců s PAS
- Komparace zjištěných výsledků
- Zjištění kladného či negativního vztahu k výtvarnému vyjádření vybraných respondentů v průběhu realizace kresby.

5.2 Popis realizace šetření

Metodou srovnávání jsme sledovaly zvláště celkový kresebný projev, ale také, zda se v kresbě u sledovaných jedinců vyskytují určité odlišnosti a progres. Všimly jsme si zvláštních projevů během kresebné činnosti, nápadností a doprovodného chování.

Z výsledných obrázků jsme poté zjišťovaly, jestli se v nich odráží specifické autistické

rysy, pocity a prožitky, a to zejména proto, že tyto stavy osoby s PAS častokrát nedokážou verbálně vyjádřit. Neméně významnou skutečností pro nás bylo zjištění kladného či negativního vztahu k výtvarnému vyjádření vybraných respondentů. Námi zvolené cíle vyhodnocujeme a shrnujeme v závěru naší diplomové práce.

5.3 Otázky kvalitativního průzkumu

- 1) Objevují se v kresbě jedinců s PAS nějaká specifika typická tomuto postižení?
- 2) Chovají osoby s PAS ke kresbě kladný vztah?
- 3) Jsou přítomny odlišnosti a progres ve vývoji kresby těchto jedinců?
- 4) Využívají jedinci s PAS kresbu jako kompenzační komunikační prostředek?

5.4 Charakteristika zkoumaného vzorku

Sledovaný vzorek respondentů tvořily tři skupiny pro analýzu kresby:

1. Dvě děti mladšího školního věku, a to devítiletý chlapec s autistickými rysy a dvanáctiletá dívka s diagnózou atypický autismus,
2. patnáctiletí chlapci s diagnózou dětský autismus,
3. dva dospělí respondenti – jednadvacetiletý muž s dětským autismem a čerstvě plnoletá žena s autistickými rysy.

Dalšími skupinami účastníků se průzkumu byly:

1. Rodiče dětí s PAS,
2. spolupracující pedagogové,
3. studenti Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, jež se dobrovolně a náhodně zúčastnili průzkumu.

Šetření respondentů probíhalo na více místech. Výběr těchto autorů byl podroben náhodné volbě na základě kontaktů zprostředkovaných vedením ZŠ speciální a rodinných známých.

Děti mladšího školního věku a adolescenti docházejí do autistické třídy, jenž je zaplněna sedmi žáky. Každý žák je vzděláván dle individuálního vzdělávacího plánu základní školy praktické či speciální. Ve třídě působí jeden speciální pedagog a dvě asistentky pedagoga.

Dospělá žena navštěvuje základní školu speciální a průzkum s touto respondentkou probíhal v domácím prostředí pouze v přítomnosti matky, jež sledovala jeho průběh. Plnoletý mladý muž chodí do speciálního zařízení, kde mu je k dispozici osobní asistentka. Tohoto respondenta jsme sledovaly v rodinném prostředí.

5.5 Aplikované metody

Pro zjištění výsledků průzkumu jsme použily kombinovaný design šetření. Stěžejní pro nás byly kvalitativní metody, a to analýzy kreseb, jež pro nás byly nosnou oporou spolu s kazuistikami. Dále jsme uplatňovaly metodu pozorování a polostrukturovaný rozhovor jako metody doplňkové. Ke kvantitativnímu průzkumu byla využita anketa.

5.5.1 Pozorování

Pozorování je jednou z nejpoužívanějších a zároveň nejstarších metod výzkumu. Zaměřuje se na sledování chování jedinců, kteří stojí v oblasti zájmu – respondentů. Pozorovatelé si respondenty vybírají na základě předem stanovených kritérií. Tato metoda je subjektivní vzhledem k přítomnosti názorů, postojů a zkušenostem zkoumajících, objektivity se dosahuje volbou většího množství pozorovatelů, kteří jsou předem seznámeni s plánem a průběhem činnosti (Hartl, 2004).

V rámci našeho průzkumu jsme měly možnost konzultovat vysledované fakty, přičemž každá z nás podala problému subjektivní pohled.

5.5.2 Zaznamenání kresebné aktivity autorů

Postřehy jsme si během kresebné aktivity žáků zaznamenávaly a výkresy detailně studovaly, konzultovaly s pedagožkami a následně je porovnávaly.

Jednotlivé kroky, včetně zahájení činnosti, průvodního chování, volby psacího prostředku a úchopu, pochopení tématu, rychlosti a přítomnosti slovního doprovodu, spolu se specifickými a nespecifickými symptomy, jsme si značily jednotlivě do psacího bloku vyhrazeného pro toto šetření. U některých kreslířů jsme si aktivitu natáčely a následně videonahrávku využily pro detailnější zachycení postřehů.

Výsledky jsme poté konzultovaly s pedagožkami, které s žáky vyplňují kresbené chvílky, což nám bylo velkou oporou a přílivem informací.

5.5.3 Polostrukturovaný rozhovor

Při polostrukturovaném rozhovoru je dotázanému předepsán soubor otázek s tematickým zaměřením, kdy je také možnost přechodu do volného rozhovoru.

Námi utvořené otázky jsme měly předem připraveny spolu s několika kopiemi pro zaznamenání zjištěných údajů. Tento rozhovor s rodiči se odehrával v rodinném prostředí nebo na předem sjednané schůzi ve škole.

Na základě výsledků z polostrukturovaného rozhovoru jsou vypracovány případové studie.

K rozhovoru byly podkladem tyto otázky:

- *Jaký je věk Vašeho dítěte?*
- *Má Vaše dítě sourozence?*
- *V kolika letech byl u Vašeho dítěte diagnostikován autismus?*
- *Uveďte, prosím, co nejpřesnější diagnózu Vašeho dítěte.*
- *Kdo a kde Vám sdělil diagnózu dítěte?*
- *Objevily se během těhotenství či porodu nějaké komplikace?*
- *Kde se dítě vzdělává a podle jakého vzdělávacího programu?*
- *Má dítě asistenta pedagoga?*
- *V jakém věku jste si všimli nápadností ve vývoji Vašeho dítěte? Jaké nápadnosti? Uveďte co nejpodrobněji.*
- *Jakým způsobem s Vaším dítětem komunikujete?*
- *Co dělá Vaše dítě rádo ve volném čase?*
- *Pozorujete na Vašem dítěti typické autistické stereotypní chování? Jaké?*
- *Užívá Vaše dítě léky?*
- *Objevuje se u Vašeho dítěte agresivita či přecitlivělost na některé podněty? Pokud ano, na jaké, jak se projevují?*
- *Kreslí Vaše dítě rádo i doma? Pokud ano, co?*

5.5.4 Písemné dotazování – dotazník

V rámci diplomové práce jsme vyhotovily i kvantitativní průzkum malého rozsahu v podobě písemného dotazníku. Obrázky jsme respondentům představily formou výstavy, jež se uskutečnila na půdě Pedagogické fakulty Univerzity Palackého, v jedné z jejich učeben. Jedinci se zúčastnili dotazníkového šetření dobrovolně.

Dotazník obsahoval 6 otázek, které zjišťovaly informace o respondentech a jejich názorech na předložené kresby. Dotazník je součástí přílohy 1.

Vzorek šetření kvantitativního průzkumu - dotazníku

Celkový počet respondentů činil 37 osob. Z toho 29 studentů oboru Logopedie, 5 studentů oboru Učitelství pro prvního stupeň ZŠ a speciální pedagogika a 3 studenti oboru Andragogika. Kvantitativního průzkumu se mohli zúčastnit všichni studenti oborů propojených se speciální pedagogikou, jejichž výuka probíhala v místnosti vyhrazené pro účely výstavy.

5.5.5 Stanovení kritérií pozorování

Získané informace o rodinném prostředí ze strany rodičů a sourozenců a následném zajištění souhlasu rodičů a pedagogů s pozorováním dětí jsme doplnily o zjištění rodinné anamnézy sledovaného dítěte či dospělého. Dále jsme sledovaly průběh a zaznamenávaly okolnosti, jež činnost doprovázely. V neposlední řadě jsme získaly podklady, které jsme následně využily při realizaci kazuistik jednotlivých respondentů.

5.5.6 Kritéria stanovená pro kresebný projev jedinců s PAS

- Připravit jedince na práci motivací v podobě odměny, výběr vhodného prostředí.
- Sledovat jemnou motoriku, vlastní iniciativu a zájem.
- Vypozorovávat, zda pracují na základě vizuální opory či fantazie.
- Vést autory k využití celé plochy papíru,
- Střídat různé formáty a psací potřeby.
- Dbát na dokončení kresby.

6 Výsledky šetření

6.1 Kazuistiky respondentů

V následující podkapitole uvádíme zpracované kazuistiky všech šesti zúčastněných respondentů s PAS. K použití osobních dat jsme získaly souhlasy zákonných zástupců. Na základě polostrukturovaného rozhovoru s rodiči, nabytých zkušeností a sdělení pedagožek jsme vypracovaly podrobnější kazuistiky. U některých respondentů jsme měly k dispozici podrobnější informace v podobě lékařských vyšetření a psychologických zpráv, jejichž pro naši práci přínosné poznatky jsme posléze využily k popisu.

6.1.1 Jaromír

Jaromír je 21 letý muž, kterému je diagnostikována pervazivní vývojová porucha, klasický infantilní autismus a těžká porucha expresivní řeči charakteru expresivní dysfázie – fonologicko-syntaktického typu. Aktuální intelektové schopnosti jsou nerovnoměrně strukturovány v pásmu střední mentální retardace, dovednosti a reálná využitelnost kapacity je však jednoznačně nižší, spíše na dolní hranici pásma. Ze závěru posledního psychologického vyšetření vyplývá, že u Jaromíra sledujeme také přidružené poruchy chování.

Jaromír se narodil jako druhé dítě zdravých rodičů, kde porod probíhal nekomplikovaně, spontánně a v termínu. Po prvním roce již začala matka spatřovat jisté odlišnosti ve vývoji jejího syna. Jarda jako batole nenavazoval oční kontakt, nesnažil se opakovat slova a jednoduché dětské říkanky a básničky, nereagoval na oslovení. Později vykazoval odchylky během samostatné hry, při níž skládal drobné hračky do zvláštních pravidelných obrazců a třídil je na hromadu. Jako dítě byl velmi hyperaktivní, neklidný a nepozorný. Ve třech letech se rodiče obrátili na odborníky, načež jim dětský psychiatr sdělil diagnózu hyperkinetického syndromu. Ve věku 3, 5 let bylo rodičům poprvé vysloveno podezření na dětský autismus, avšak tato diagnóza byla ve Fakultní nemocnici Motol popřena. Infantilní autismus byl finálně potvrzen až ve věku pěti let a to psycholožkou Danou Krejčířovou ve Fakultní Thomayerově nemocnici.

Jaromír žije v úplné rodině s rodiči a starší sestrou v rodinném domě na vesnici. Je značně závislý na péči druhých osob a vyžaduje jejich stálou pomoc a vedení při běžných denních činnostech, také v rámci sebeobsluhy. S rodiči i sestrou, která studuje vysokou školu, má Jarda hezký a vřelý vztah.

Jako dítě byl Jaromír hodně plačtivý, neklidný, špatně reagoval na hluk a velký počet

lidí, nesnášel společenské akce. Dnes se tato situace zcela obrátila a to postupným nácvikem. Rodina se ho snažila co nejvíce začleňovat a i přes počáteční nevoli si chlapec na tyto situace navykl a v současnosti jsou pro něj odměnou a zálibou.

Dříve navštěvoval základní školu speciální blízko místa bydliště, kde se vzdělával podle individuálního vzdělávacího plánu a strukturovaný přístup plně odpovídal jeho potřebám. Ve třídě působila asistentka pedagoga, která se věnovala zároveň více dětem.

Dnes dochází do charity, kde s ním soustavně pracuje osobní asistentka, především na nácviku sebeobsluhy, což je pro něj přínosné. Zařízení navštěvuje rád.

Jelikož u Jaromíra vážně centrální zpracování smyslových podnětů, což značí nesprávnost porozumění toho, co vidí, slyší, prožívá a vnímá, je komunikace s ním značně obtížná. Vyjadřování je převážně jednoslovné, slova nepřesně artikulována či náznaková, pro okolí je řeč obtížně srozumitelná. Slovní zásoba je omezena asi na 50 slov, které jsou spíše zkomoleninami. Vybraným částem slov rozumí jen lidé nacházející se v jeho dlouhodobé blízkosti. Pro usnadnění komunikace rodina využívá výměnný obrázkový komunikační systém VOKS.

Volný čas Jarda nejraději tráví venku na zahradě, rád chodí na procházky, doma preferuje sledování televize, poslouchání hudby a skládání puzzle.

Typické autistické chování spatřujeme ve stereotypních činnostech projevujících se mimovolnými pohyby, hrdelními neidentifikovatelnými zvuky a potřebou pevného a pravidelného denního řádu. V případě zaujetí jím vybraným předmětem, muž vykazuje známky netradiční stimulace jeho smyslů a to přičichnutím k objektu a jeho detailního pozorování a poslouchání.

Na změny se musí Jaromír s předstihem připravit. Pokud dojde k nečekanému narušení jeho režimu dne, chová se podrážděně až agresivně. V posledním roce se mu mění osobnost, objevují se poruchy chování a to pravděpodobně v souvislosti s jeho hormonálním dozráváním. Spouštěče těchto afektivních stavů jsou dle rodičů nevyzpytatelné drobnosti, které nejde dopředu předpokládat. Projevují se sebeubližováním i heteroagresivitou vůči druhým osobám, proto bylo rodičům doporučeno ve vyhrocených stavech podávat medikamenty.

6.1.2 Richard

Patnáctiletý mladík Ríša se vzdělává na základní škole speciální podle vzdělávacího programu základní školy praktické. Ríša je umístěn ve třídě s dalšími pěti autisty pod vedením paní učitelky a dvěma asistentkami pedagoga.

Ve čtyřech letech mu byl diagnostikován dětský autismus spolu s lehkou mentální retardací, přičemž autismus silně ovlivňuje celou Ríšovu osobnost. Žije v rodině s nevlastním otcem a dvěma sourozenci. Richard se narodil jako druhý, má dva bratry. Starší bratr, který má totožného otce, vykazuje závažné specifické poruchy učení.

Po roce soustavného navštěvování odborníků a prodělání četných vyšetření ve specializovaných zařízeních, byla rodičům sdělena konečná diagnóza. Rodiče se po zjištění postižení jejich syna rozhodli se synem podstoupit genetické vyšetření přítomnosti vadného článku v genu rodičů, který způsobuje problémy od lehkých poruch pozornosti a učení až po těžké mentální retardace. Matka v té době totiž čekala dalšího potomka a měla obavy, zda není nositelkou vadné genetické výbavy právě ona. Zjistilo se, že nositelem je otec Ríši.

Během těhotenství, přesněji ve druhém měsíci gravidity, se u matky objevily menší komplikace v podobě krvácení, které bylo zapříčiněno neopatrností při zvedání těžkého předmětu, ale dle slov matky tato skutečnost nebyla závažná. Gravidita byla doprovázena nadměrným stresem, jelikož vztah s manželem procházel krizí.

Nápadnosti v odlišném vývoji matka sledovala již od raného věku. Jako malý chlapec hodně plakal a posléze byl vzteklý. Musel mít vše čisté, chodil po špičkách, třepal rukama, rval si vlasy z hlavy a tou tloukl do zdi. Míval časté záchvaty, kdy vydržel řvát až několik hodin. Následovala autoagresivita v podobě kousání se, bouchal se pěstmi. Některé zvyky časem vymizely a přišly nové. Richard měl rád klid a své soukromí. Nepříčetnost v něm vyvolával třeba jen přímý pohled, zpěv nebo smích jiné osoby, což chápal jako provokaci. Nesnášel hluk dopravních prostředků, což vyústilo až k úmyslnému vyhýbání se městské hromadné dopravě, matka byla nucena chodit s Ríšou pěšky. Davy lidí na akcích společenských či dětských i nákupní střediska byla pro Ríšu stresující a nevydržel tam ani po dobu deseti minut. Měl potlačen pud sebezáchovy, často se vrhal do křižovatky mezi auta, maminka dokonce v rámci bezpečnosti musela vymontovat kliky oken v domácnosti, aby Ríša nevyskočil.

Pokud Richard něčemu nerozumí nebo není v jeho kompetenci odpovědět, chová se agresivně. Pro Ríšu je v tomto směru nepříjemný i nadměrný hluk, který vyvolávají buďto jeho spolužáci nebo členové rodiny. Pláč mladšího bratra jej dokonce namotivoval

k napadení, pokusil se ho udusit. Spouštěčem útočného chování byly často jakékoliv negativně laděné pokyny, jako například nesmíš, nedělej, apod. Nelibost projevuje syčením, samomluvou, nadávkami vůči své osobě, pláčem, boucháním pěstmi do věcí kolem, házením předmětů, pliváním, dupáním, skákáním a hlasitým hurónským řevem.

Časté byly i ataky vůči blízkým osobám. Avšak v současnosti rodina i pedagožky zaznamenávají výrazný progres v sociální adaptaci se na okolí, zlepšení chování a soustředění, což je zapříčiněno podáváním uklidňujících léků.

Komunikace s Ríšou probíhá převážně verbálně, avšak slova musí důkladně znát a mít jasnou představu vizuální opory. Při osvojování si nových pojmů vyžaduje konkrétní předlohu v podobě piktogramů, obrázků či reálného předmětu. Pokud nerozumí sdělení, začne být rozrušený a odpoví: „Ríša neví.“ Převažují u něj jednoduché věty a má problém se skloňováním. Sám o sobě mluví ve třetí osobě – mluví o Ríšovi.

U chlapce je patrné stereotypní až obsesivní chování. Ríša každý večer nahlásí, že si jde vyčistit plet', zuby, umýt se a po těchto úkonech znovu mamince podrobně sděluje, co dělal v koupelně, přičemž se dožaduje reakce a čeká na odpověď. Když je nervózní, kouše se do ruky, mluví sám se sebou, sám sobě odpovídá, popřípadě si nadává.

Jeho zálibou je čtení komiksů o superhrdinech a známých postavách ze seriálu. Rád si listuje knížkami pro jedince s PAS, kde sleduje obrázky a čte bubliny se slovy. Svůj volný čas tráví i na tabletu, kde si prohlíží vlakové přejezdy, autobusové zastávky a další zajímavosti spojené s dopravou. Také sbírá komiksy a modely vláčku, které si s oblibou vystavuje ve svém pokoji. Rovněž si rád prohlíží mapy. Kreslení jej nebaví. Doma se této činnosti nevěnuje.

6.1.3 Jan

Jeník je patnáctiletý mohutný mladík, který navštěvuje autistickou třídu v krajském městě na základní škole speciální. Ve třídě působí dvě asistentky, které jsou dětem k dispozici.

Diagnóza dětský autismus s přítomností lehkého mentálního postižení byla rodině sdělena v Brně ve 4,5 letech Jeníkova věku na základě odborného vyšetření. Rodiče se obrátili na specialisty, jelikož je znepokojovalo netradiční chování dítěte. V roce a půl jakožto batole mamince utekl a sám našel sedmiminutovou cestu domů dle záchytných bodů mezi paneláky. Od mala byl velmi soustředěn a fascinován počítačem. Jelikož u počítače trávil už ve svých třech letech neúměrně moc času a dokázal jej sám ovládat, maminka jeho zaujetí přisuzuje závislosti. Byl ovlivněn touto technikou a v obchodě vyhledával veškeré CD nejen

s výukovými programy a písničkami. Nechtěl se od něj odtrhnout a odmítal chodit ven. Ve školce nekomunikoval, doma jen částečně dokázal sdělit své potřeby. Ve 4,5 letech dokázal přečíst během diagnostiky celou abecedu včetně diakritických znamének. Také nerozuměl běžným situacím.

Těhotenství matky bylo provázeno komplikacemi. Matka popisuje asi tříměsíční otevřenost dělohy, která se uzavřela až v sedmém měsíci. Porod ovšem probíhal v termínu císařským řezem a miminko mělo přes čtyři kilogramy. Po narození byl kojeneček zdravý a vše probíhalo bez problému. Po dvou letech se rodičům narodil další syn. Tuto skutečnost Jan těžce snášel, žárlil na něho a i později se chlapci často drcali. Dodnes je jejich vztah plný nedorozumění. Celá rodina žije pohromadě.

Komunikace s Jendou probíhá různými způsoby. Skrze piktogramy nikdy komunikovat nechtěl, což demonstroval vztekáním se a urážením. V současné době na něj platí motivace v podobě pozitivní či naopak negativní odměny. Odměnou bývá vše, co má Honza rád, rodiče jmenují oblíbené jídlo a pití, výlety, návštěvu místního aquaparku a podobně. Negativně reaguje na zákaz těchto aktivit. V rodině se vše musí řídit dle chlapce, což ústí v nejrůznější problémové situace. Odmítá v létě otevírat okno, nechce nikoho pustit do svého pokoje a tak podobně. Maminka toto dirigování a prosazování zájmů ze strany syna vnímá jako typické chování jedinců s PAS a toleruje ho. Dále zde řadí a popisuje repetitivní chování, ulpívání na jistých zájmech a nechut' chodit ven.

Ve volném čase Jenda rád sedí u počítače a jezdí na výlety. Také rád navštěvuje aquapark, i když dříve měl s vodou problém a odmítal se dokonce i mýt v domácí vaně. Kreslí nerad, ale dříve tuto aktivitu zvláštním způsobem provozoval. Asi v jednom roce si listoval ve velkých knihách, kuchařkách a později motivy z nich kreslil. Následovaly omalovánky a „živé kreslení“ na internetu, kde si myši zastavoval jednotlivé kroky a kreslil, co jej zaujalo. Nikdo ho u této činnosti nesměl rušit, jinak reagoval nepřiměřeně a agresivně.

Rodiče popisují přítomnost agresivního chování tím, že do věci kope a často dupe do země a vše provází prohlášením: „Jeník ne!“. Přehnaně trvá na tom, aby věci a úkony probíhaly jako obvykle, nesnáší změny. Agresivní chování se spustí nečekanými situacemi – například, když v obchodě nemají jeho oblíbené potraviny nebo někdo jiný přemístí předměty na jiné místo. Jakmile někdo udělá něco, co chlapec chápe jako jeho výhradní úkol, vrátí objekt zpět a ihned ho přemístí nebo daný úkon zopakuje po svém. V současnosti se toto křečovitě jednání promítá do otevírání všech vchodových dveří nebo vykládáním zboží na pás u pokladny.

Problémové chování se rodiče asi v sedmi letech pokoušeli potlačit užíváním léků,

nicméně na ně chlapec nereagoval dobře, večer nechtěl spát a ráno vstávat, rodiče ho nemohli vzbudit. Nyní na něj proto platí slovní domluva a výše zmíněné pozitivní posilování.

6.1.4 Tobiáš

Devítiletý Tobiáš je našim nejmladším respondentem. Navštěvuje základní školu speciální v místě svého bydliště. Ve třídě se vzdělává se spolužáky s mentálním postižením. Chlapci je upraveno učivo v individuálním vzdělávacím plánu. Osobního asistenta nemá, ale žákům ve třídě vypomáhá asistentka pedagoga, která se věnuje i Tobiáškově.

Chlapec se narodil jako druhorozené dítě zdravým rodičům. Během těhotenství matka nezaznamenala žádné zdravotní komplikace, ale v začátku těhotenství její maminka onemocněla rakovinou a po porodu zemřela. Těhotenství tedy dle slov matky provázely stres a strach o maminku. V současnosti má Tobiáš staršího bratra a mladší sestru, se kterými si rád hraje, nicméně starší bratr ho rád provokuje tím, že mu vezme jeho oblíbenou hračku a Tobiášek se rozpláče.

Co se týče zjištění nápadných odchylek ve vývoji, maminka byla na tříleté prohlídce paní doktorkou upozorněna, že má dítě malou slovní zásobu. Zároveň maminka popisuje nápadné znaky, které ji začaly znepokojovat. Uvádí například, že po příchodu na zimní stadion se mladší syn bál hluku a velkého počtu lidí. Svůj neklid prokazoval pláčem, ucpáváním si uší, plachostí a táhnutím maminky k východu. Tento strach se u dětí s PAS vyskytuje velmi často, jelikož mají problém v sociálních interakcích a podrážděně reagují na hlasité zvuky a rámus. Chlapec má diagnostikovány autistické rysy.

Složka komunikace u Tobiáška je oslabena, nicméně se dokáže dorozumívat celkem bez obtíží mluvenou řečí. Jen mu trvá podstatně delší dobu, než si zapamatuje a osvojí nová slova. Občas se setkává s neporozuměním, avšak pro upřesnění komunikačního sdělení mu postačí danou věc ukázat, případně doplnit komentářem, jak věc funguje. Piktogramy v rodině ani ve škole nevyužívá.

V chování chlapec nevykazuje žádné problémy, naopak vždy pedagogům i rodičům rád pomáhá a splní veškerá očekávání. Je velmi milý a vždy optimisticky naladěný. Každé ráno paní učitelce sděluje, že je venku krásně. Z tohoto tvrzení se pro něj stal rituál. Ulpívání na stereotypních a opakujících se aktivitách je dalším z podstatných příznaků daného postižení. Chování tedy není nutné regulovat, Tobiášek neužívá žádné medikamenty.

Ve volném čase si Tobiáš velmi rád kreslí. Právě kreslení je jeho nejoblíbenější zálibou, což dokazuje pokreslený celý blok. Oblíbenými tématy jsou pro něj piráti, želvy, princezna a další předměty, které ho nějakým způsobem zaujmou. Jeho koníček můžeme

potvrdit, vždy k činnosti přistupoval s nadšením a úsměv na tváři spojen s dobrou náladou jej provázal po celou dobu práce na obrázku. Také tráví spoustu času venku, kde se koupe v létě v bazénu, houpe se na houpačce na zahradě u domu a sjíždí skluzavku. Celkově lze říci, že chlapec je i ve škole velmi aktivní a rád pobíhá po třídě. Doma preferuje sledování pohádek, které taky s rodiči rád čte a listuje v dětských knihách.

6.1.5 Kristýna

Kristýna je dospělá osmnáctiletá slečna, která se stále vzdělává na základní škole praktické a speciální, jež je situovaná v blízkosti jejího bydliště. Ve škole působí asistent pedagoga, avšak pro další čtyři žáky. Mladá žena bydlí s rodiči a se svou o sedm let mladší sestrou. Oba rodiče spolu se sestrou jsou zdraví. Maminka pracuje jako vychovatelka v družině a otec je stavební dělník.

Celková diagnóza byla rodičům sdělena odborníky ze speciálně pedagogického centra, a to v Kristýniných šesti letech.

Kristýna vykazuje známky autistických rysů, do popředí však prostupuje mentální retardace čtvrtého stupně. U slečny nejsou výjimkou epileptické záchvaty, jež znesnadňují celkovou situaci. Záchvatové projevy se manifestují pouze v menší míře, přes den je rodiče vůbec nezaznamenávají, občas v noci si povšimnou ztuhlého třepání hlavou. Jinak je spánek nápadně klidný. Dle vyšetření se dovídáme, že Kristýna trpí těžkými vadami zraku, zejména tedy strabismem a astigmatismem. Nepříjemnou přidruženou poruchou je též hipopituitarismus způsobující mnoho hormonálních poruch, z nichž některé vyplývají z porušené funkce endokrinních žláz.

S Kristýnou lze jakýkoli sociální a komunikační kontakt navázat velmi obtížně, příliš nespolupracuje, zrakový kontakt navazuje jen zřídkakdy, spolupráce je velmi omezená a pracovní tempo výrazně pomalé, tudíž je nutno dívku neustále aktivizovat. Základní sebeobsluhu Kristýna zvládá pouze s dopomocí svým blízkých a to jak v oblékání, tak v osobní hygieně.

Během těhotenství matka ani odborníci nezaznamenali žádné vážnější komplikace. Kristýna se pouze narodila již ve dvacátém devátém týdnu těhotenství a to kvůli matčině vysokému krevnímu tlaku. Tuto skutečnost ovšem nemůžeme zcela jistě považovat za stěžejní a brát na ni zřetel pro příčinu vzniku daného postižení.

Matka pozorovala již od raného dětství výrazné nápadnosti v chování a jednání své dcery. Kristýna si tradičně nehrála s hračkami, postrádala tak při této aktivitě jistou přirozenost, jež je specifická u intaktní dětí. Již od útlého dětství s oblibou roztáčela věci-

především pokličky. U této činnosti vydržela i několik hodin. Nejraději si hrála v leže na boku a hračky olizovala či k nim čichala. Nejevila zájem a zvědavost o běžné podněty, jež zdravé děti přitahují. Nehrála si s panenkami, ale s autíčky či autobusy, na nichž ji upoutávalo roztáčení kol, kterými se zrakově stimulovala. Svoje každodenní rituály doplňovala „tancováním“ a to takovým způsobem, že se točila rychle dokola, ale vždy jen jedním směrem. Při tom měla jednu ruku nataženou před sebou, kterou se zaujetím sledovala.

Matka i v současnosti sleduje výrazné stereotypní chování. Kristýna například přijde do školní družiny, a vždy si vybere stejnou hračku, pokud ji nemůže ihned nalézt, tak spustí pláč. Dalším navyklým vzorcem chování je usedání si na stejné místo v kuchyni.

Rodinní příslušníci i pedagogičtí pracovníci s Kristýnou komunikují verbálně. V řeči se objevují časté echolálie, zvláštní intonace, mimika i pantomimika je znatelně chudá. Celková komunikace je však docela funkční, Kristýna se zřídka dokáže smysluplně dotázat a občas sdělí i zážitek, který ji během dne zaujal. S porozuměním řeči má však místy obtíže a musí se jí dané sdělení vícekrát zopakovat. Nejsnadněji reaguje na naučené a zažité pokyny.

V oblasti sociální interakce u dívky zaznamenáváme nejzásadnější odchylky. Do školy však chodí ráda, neprojevují se u ní zjevné známky nevole vůči školnímu harmonogramu, vyhovuje jí totiž režim, pravidelnost a řád, jež je právě ve škole nastaven. Mezi společnost dětí se zapojuje pouze na pohnutky paní učitelky a to jen velmi málo, vrstevníkům se spíše straní a má ráda své soukromí.

Kristýna neprojevuje sebemenší známky agresivního chování ani přecitlivělost na podněty, jež by mohly negativní projevy vyvolat.

Mezi její oblíbené činnosti patří hry, sledování DVD a poslouchání hudby. Nejvíce ji podněcují zvukové či zrakové hračky.

Když se zaměříme na výtvarnou činnost, tak ta se u Kristýny neseťká s výraznou oblibou, žena nerada kreslí a maluje. Pokud kreslí, tak jednoduché obrázky nebo to, co jí druhá osoba řekne.

6.1.6 Tereza

Terezka je dvanáctiletá dívka, které byl ve čtyř a půl letech diagnostikován atypický autismus, doprovázen těžkou mentální retardací a hyperaktivitou. Specifické symptomy jsou sice u Terezky s atypickou formou poruchy méně narušeny, avšak těžká mentální retardace dívce znemožňuje snadnější přizpůsobení se vnějšímu světu. Nejméně narušená je u ní oblast sociální interakce, v níž se nejlépe orientuje. Nečiní jí problémy mnohým společenským

situacím porozumět. Vzhledem k viditelně narušené jemné i hrubé motorice, která Tereze poněkud znesnadňuje pohyb, se paní učitelka domnívá, že by se mohlo u žákyně jednat o současný výskyt dětské mozkové obrny.

Dívka vyrůstá v neúplné rodině spolu s mladší šestiletou sestrou Valerií. Tereza se během života stěhovala s rodinou za novým partnerem maminky, se kterým Terka dobře vychází a má s ním blízký vztah. Matka uvádí, že se během prenatalního i perinatálního období neobjevily žádné komplikace, které by mohly potenciálně zapříčinit dané postižení. Již od prvního roku dítěte rodiče nabyli podezření, že s jejich dcerou není něco v pořádku. Opožděný vývoj rodiče zaznamenávali ve více oblastech, které by měly zdravé děti v tomto období zvládat. Již v útlém dětství nejevila zájem o kontakt blízké osoby, nemazlila se a nechodila. Navštívili proto lékaře, který jim pouze oznámil, ať nemají obavy, protože to Terezka dožene.

Následně rodiče docházeli na rehabilitace a cvičili s dcerou Vojtovu metodu. Tereza začala chodit až ve svých dvou letech. Rodiče byly poté odeslány na neurologické oddělení v Brně, kde dívce provedli všechna potřebná celková vyšetření, spolu s magnetickou rezonancí, na jejichž základě se posléze dozvěděli první diagnózu autismu.

Terezka dochází do základní školy speciální, třídu navštěvuje spolu s dalšími šesti dětmi s PAS, k dispozici jsou jim zde dvě asistentky pedagoga. Vzdělává se dle vzdělávacího programu základní školy speciální – 1. díl. S Terezkou se dá krásně pracovat na základě pozitivní motivace, především formou slovní pochvaly. Dívka má však často chmurnou náladu, bezdůvodně se pučí a nedokáže s radostí prožívat i příjemné situace v podobě školních a rodinných akcí. Aby člověk Terezku z této negativní nálady vytrhl, musí se jí co nejvíce věnovat a směřovat k ní veškerou svou pozornost.

Na začátku Terezina komunikace probíhala s dopomocí výměnného obrázkového systému VOKS. Tento systém byl nejen pro ni, ale i pro celou její rodinu ku prospěchu a posunul komunikaci na lepší úroveň. Dnes systém VOKS využívají jen v ojedinělých případech, povětšinou tehdy, když dojde k nepochopení komunikačního sdělení a to jak na straně komunikátora, tak příjemce. Terezka je ale velmi šikovná a v mnohých situacích je verbální komunikace zcela dostačující. Je však potřeba, aby byla Tereza na všechny případné změny dostatečně dopředu připravena a netradiční okolnosti, které budou probíhat, se jí musí patřičně a pro ni srozumitelně vysvětlit.

Právě na tyto změny, o kterých Tereza neví a není na ně připravená, reaguje podrážděně a úzkostně. Toto napětí a strach poté ventiluje motorickým neklidem v podobě kývání hlavy a těla, vydáváním nelibých zvuků, dupáním a třepáním rukama. Ulpívání na

nezvyklých pohybech rukou slouží Terezce ke zrakové a pohybové autostimulaci. Jelikož se ale u dívky ani v těchto případech neprojevují známky agrese, není zapotřebí podávání léků.

Dívka ve svém volném čase dochází do tanečního kroužku, kde velmi ráda zpívá a tančí. Zpěv je oblíbenou činností, která jí přináší potěšení a uvolnění a to v jakékoli volné chvíli. Ráda čte knihy, zejména pak pohádky, které jsou vhodné pro Terezčinu vývojovou úroveň, a tudíž dokáže těmto textům porozumět. S velkou oblibou též pracuje na iPadu a hraje si s mladší sestrou na školu.

Terezka se jako jedna z mála věnuje kresebným činnostem se zájmem. V poslední době je jejím oblíbeným tématem právě kresba domu, avšak Terčin kresebný projev, co se námětů týče, je až přehnaně pestrý. Kresba je vzhledem k postižení a narušení především jemné motoriky viditelně omezená, vykreslování je neúhledné se značným přetahováním a celkové působení většiny kreseb postrádá pozitivní ladění. Některé obrázky působí zádumčivě, mnohdy až depresivně, což záleží na oku s cítění pozorovatele.

6.2 Analýza kreseb

Jaromír

Moje rodina

S Jaromírem jsme pracovali v jeho rodinném prostředí. I přesto se nechoval klidně a z celého počínání byl značně nervózní a nesvůj. Po celou dobu vydával mimovolní hlasové projevy, čímž ulevoval nahromaděnému napětí. U mladého muže byla nejzjevnější potřeba neustálé zpětné vazby a kontroly, zda dané části zaznamenává správně. Formou očního kontaktu a dotazování se autentickým způsobem dorozumívání se na nás obracel za účelem odsouhlasení a ujištění, že postupuje správně.

Výběr barev mu taktéž činil problém a před vytažením pastelky z pouzdra jsme mu musely podat přirovnání podobnosti dané barvy, např. „žlutá jako sluníčko.“ Dbal však na to, aby barevnost jednotlivých fragmentů až přemrštěně odpovídala skutečnosti.

Rovněž přehnaně ulpíval na detailech, což se nám po zkušenostech jeví pro jedince s PAS typické. Jednotlivé prvky oblečení i části těla důkladně srovnával s předlohou. Pokud se mu zachycený detail nezdál uspokojivý a reálný, začal být naštvaný a pomocí gumování nelíbivou část opravil.

Vyobrazené postavy ovšem nejsou členové rodiny, Jaromír na pokyn nakreslit svou rodinu reagoval tak, že znázornil všechny aktuálně přítomné osoby, tzn. sebe a nás, jelikož nikdo jiný v pokoji nebyl. Z tohoto faktu můžeme usoudit, že Jaromír nerozumí pojmu rodina jako takovému a neumí pracovat na základě paměti a tento pojem je pro něj abstraktní. Pro reálné zachycení by potřeboval nepřetržité slovní vedení a korigování jednotlivých úkonů, případně opření se o vizuální podnět – například v podobě obrázku či fotografie.

Nejprve začal kreslit hlavu jedné z nás, pokračoval jednotlivými částmi obličeje, jež zaznamenával stejnou barvou pastelky (oranžovou) a to v pořadí oči, nos, ústa, obočí, uši, krk a poté jinou pastelku použil na vlasy. Stejně tak postupoval i při kreslení dalších osob, jež započal vždy hlavou. Nápadná je její velikost, která je o poznání menší než zbytek těla. Tento osvojený vzorec se promítá také do barvy očí, kterou vždy volí modrou.

Malá velikost hlavy dle mnohých psychologů značí pocity méněcennosti, sklony k depresím a nepřikládání důležitosti vlastní osobě. Zajímavým poznatkem pro nás vyvstává, že Jaromír se soustředil na veškeré detaily oblečení, ale naproti tomu části obličeje jsou velmi jednoduché, bez snahy o zachycení podrobností. Z toho můžeme vyčíst možnou absenci

zájmu o oční kontakt a celkové omezení soustředěnosti se na lidskou tvář včetně výrazů emocí a nálad. Jedná se o typický znak některých jedinců s autismem.

Na první pohled vidíme správné členění postav na hlavu, krk, trup a nohy. Krk u dvou postav viditelně odstupuje od trupu, tuto skutečnost přičítáme pouze nesprávnému rozvržení jednotlivých kroků, jež značí celkový infantilní kresebný projev. Trup je ze všech částí těla nejmohutnější, nohy jsou oproti tomu znázorněny velmi neobjemně. Na ruce je patrné oddělení prstů od dlaně pomocí linie a správné vyjádření počtu prstů, i přes tuto skutečnost celkový tvar rukou je z vývojového hlediska na hodně podprůměrné úrovni. Prsty mají hranolovitý tvar neodpovídající realitě.

Snad nejdůležitějším a zároveň nejsložitějším aspektem v kresbě rodiny se pro Jaromíra stalo vyobrazení ponožek. Zde se soustředil i na minimalistické detaily, při jejichž realizaci docházelo k četným opravám a hledání vhodné barvy. Tento jev nás překvapil a může poukazovat na neadekvátní ulpívání na běžně nepodstatných rysech.

Postavy jsou různých rozměrů, přičemž každou další postavu postupně zmenšoval a zdobňoval. Dle psychologie kresby se většinou setkáváme s typickým naznačením různě velkých postav, kdy rodiče bývají rozměrově větší a dítě menší. Jedním z možných vysvětlení je to, že dítě vzhlíží k rodiči směrem vzhůru, v tomto případě spatřujeme největší rozměr postavy sestry, která zároveň zaujímá první místo v pořadí. Se sestrou má totiž velmi vřelý vztah a je důležitou součástí jeho života.

Postavy jsou rozmístěny ve středu papíru, tudíž plocha je logicky využita. Jaromír se plně zaměřil jen na doslovné splnění úkolu a obrázek nevybavil žádným pozadím či ohraničením prostoru.

Linie a tahy jsou zřetelně viditelné s výrazným přítlakem na pastelky. Jednotlivé části těla si nejprve s důrazem ohraničil a až poté se pustil do vybarvování zbylé plochy, přičemž vybarvování působilo až agresivním dojmem a každou část oděvu místo vedle místa koloroval. Úroveň a kvalita kresby odpovídá šestiletému dítěti.

Můj dům

Jaromír kreslil svůj dům opět v domácím prostředí, tentokrát pracoval bez konkrétní předlohy. K obrysu domu zvolil oranžovou pastelku, která tvoří základ orámování dominantních prvků domu. Z hlediska psychologického je oranžová barva chápána jako symbol schopnosti zdravého sociálního začlenění, radosti ze života a celkového

optimistického ladění.

Jaromírovi nečiní problém být součástí i neznámé společnosti, rád se účastní společenských událostí, avšak kvůli jeho komunikační bariéře, nedokáže navázat bližší kontakt s lidmi a vzhledem k postižení i potřeba základní komunikace je velmi mizivá.

Základ domu se skládá z obdélníku, na nějž navazuje plynule střecha v trojúhelníkovém tvaru. Toto klasické vyobrazení domu je nejčastější a zároveň nejběžnějším znázorněním domu v dětské kresbě. Jaromír započal své kreslení se značnou nejistotou a po dokončení každé strany domu se slovně ujistil o její správnosti. Dále pokračoval dveřmi, jež ihned dozdobil poměrně mohutnou klikou. Dveře svou velikostí nikterak nevyčnívají a do celkové velikosti domu poměrově zapadají.

Po krátkém přemýšlení jsme se ho dotázaly, který prvek na domečku schází. Jaromír ihned zareagoval a začal kreslit okna a to tradičním osvojeným způsobem. Nakreslenou část doplnil o střechu, na které neopomenul znázornit komín, ze kterého se kouří. Dle našeho názoru se nejedná o žádnou symboliku, nýbrž o naučený postup kreslení domu. Po opětovném navedení nakreslit u domu plot, se zamyslel a započal kreslit balkon se dvěma podpěrnými trámy, toto vyobrazení celkem přesně odpovídá skutečnosti.

Vzhledem k přidružené poruše v podobě vývojové dysfázie, toto neporozumění pokynu dokazuje neschopnost správně dekodovat sdělenou informaci. K balkonu dosadil vstupní větší okno, do kterého naznačil osobu starší sestry, uvědomuje si tedy, že sestře pokoj náleží a dodal, že v něm spí.

Jaromír vnímá přítomnost a sdílení domu společně s ostatními členy rodiny, což dokazuje relativní sociální vyspělost. Tímto lze poukázat na jakousi částečnou vyspělost v oblasti sociální adaptability, která u jedinců s poruchou autistického spektra není tolik běžná. Trámy ihned vybarvil oranžovou pastelkou.

Jelikož Jaromír sám nepokračoval v práci, musely jsme jej nabádat k dalšímu tvoření okolí domu. Na tento popud začal kreslit květiny. Kolem domu se totiž nachází zahrada s okrasnou skalkou a stromy. Jaromír strom nakreslil jako jehličnan, což vypovídá o pokročilejší výtvarné interpretaci stromu. Mladší děti totiž ze začátku kreslí listnaté stromy, jejichž korunu znázorňují oválem či obloučkovitým tvarem. Květiny jsou neúměrně velké vzhledem k proporcím ostatních objektů, Jaromír nesprávně vyjádřil jejich velikost. Po dokreslení obrysu stromů a květin se ihned pustil do jejich vybarvování. V tomto počínání je Jaromír pečlivý, dotahuje veškeré linie bez jejich přetahování a vyplňuje každou nedokonalost.

Do pravého horního rohu vsadil žluté slunce, které antropomorfizoval tím, že mu

připsal lidské vlastnosti a to oči, nos a ústa. Zde spatřujeme viditelný znak infantilismu, jež u Jaromíra v jeho výtvarném projevu stále přetrvává. S vybarvováním domu chvíli otálel, poté vyběhl ven před dům, pozorně prozkoumal barvy omítky, střechy a dveří. Vrátil se a dveřím dokreslil detail v podobě oválovitého okna. Realisticky zachytil všechny odstíny zbylých ploch.

Menší plochy Jaromír vybarvuje jednosměrnými úhlednými tahy, plochy rozsáhlejší vybarvoval více chaoticky a to různými směry. Muži nezáleží na celkovém upraveném vzhledu obrázku jako takového. Okna zanechal nevykreslená, čímž si ovědomuje bezbarvost a průhlednost okenních tabulí. S plochou se vypořádal dobře, prostor logicky zaplnil, nerozdělil však obrázek linií na zem a oblohu, stejně tak zbylou plochu papíru nevybarvil.

Jaromírova práce na obrázku domu mu sice nečinila takové problémy jako při znázorňování tématu rodiny, i přesto byl po celou dobu neklidný, což demonstroval doprovodnými hlasovými projevy, neustálým ťukáním konce psací potřeby do stolu nebo do vlastní hrudi a mimovolnými pohyby svého těla. Obrázek působí svou barevností a laděním harmonickým, klidným dojmem.

Spontánní téma – Cirkus

Jaromír si pro své téma zvolil cirkus, jelikož jej rád navštěvuje a sleduje pořady spojené s touto tematikou. Rád vyhledává ve svém volném čase videa na internetu a věnuje pozornost přítomnosti cirkusového představení v jeho okolí tím, že bedlivě pozoruje plakáty podél cest. I když je mu toto téma blízké a vše kolem cirkusu má vysledované a probádané, potřeboval k zachycení obrázku konkrétní předlohu, kterou si sám našel na internetové stránce.

Projev Jaromíra se po celou dobu tvorby vyznačoval rušivými pazvuky, grimasy, boucháním lokty do stolu a kýváním se ze strany na stranu. Neustále veškeré pohnutky komentoval svým spontánním způsobem vyjadřování. Ujišťoval se po každém kroku o jeho správnosti a vyžadoval metodické vedení. Doprovodným jevem bylo přičichávání si k pastelkám a pouzdrů, kde je měl uloženy. Výše zmíněné zastupuje typický rys chování u osob s poruchou autistického spektra. Jaromírova pozornost s narůstajícím časem upadala a vzhledem k tomu, že jsme pracovali v jeho domě, ke konci beze slov odešel do svého pokoje a zapnul si relaxační lampu se světelnými efekty. Můžeme z toho usuzovat, že se během kreslení necítil komfortně a potřeboval jisté krátkodobé uklidnění. Nicméně se po minutě

vrátil ke stolu a pokračoval plynule v práci bez gradování nepříjemných emocí. Během činnosti se mu zlomila tuha od pastelky, tudíž si ji ihned ostrouhal. Tuha se mu však opět zlomila. Na tento popud jsme ji vyhodily do koše. Tento čin Jaromíra zneklidnil a v koši hledal námi vyhozenou tuhu, kterou poté použil pro vybarvování. Nespokojil se se skutečností, že by se pastelka znovu ostrouhala. Domníváme se, že mladík potřebuje nuceně splnit svůj úkol za jím předem uchopených podmínek a tuto nečekanou situaci nedokázal pojmout a přizpůsobit se.

Ačkoli pracoval dle vizuální předlohy, barevná kompozice neodpovídá danému vzoru. Jaromír nerozezná jen z pouhého názvu, o jakou barvu se jedná. Barvy se mu musí přirovnávat na základě vnější podobnosti (například žlutá jako sluníčko). Jako médium si sám zvolil pastelky a pro dodělánání bílých ploch použil voskovku. Během práce si ostrouhával pastelky, což poukazuje na jeho přehnanou pečlivost nejen ve výtvarném projevu, ale i v každodenním životě. Z obrázku je patrná pestrost, která je daná Jaromírovým cítěním a přítlakem na psací potřebu. Když chtěl vystihnout bílé prvky, zvolil světle modrou barvu. Tato skutečnost je pravděpodobně ovlivněna naučenými postupy pro tuto činnost.

Při kresbě jednotlivých předmětů si muž nakreslil obrysy důležitých částí. Tak postupoval při znázorňování všech fragmentů a až poté je vybarvil. Svou důslednost prokazoval mimo jiné i tím, že nepovedené tahy často gumoval. Patříčné detaily dotvářel zpětně. Jaromír svou kresbu započal netradičně, a to znázorněním kalhot klauna, přičemž je nakreslil spojením základních geometrických tvarů. Předměty nakreslil dle vzoru na správná místa, tudíž kompozičně splnil úkol.

Shrnutí Jaromírovy kresebné činnosti

Jaromír veškeré své obrázky kreslil doma. Ačkoliv si dle slov rodinných příslušníků dříve rád kreslil a zaplňoval tak svůj volný čas, a to zcela spontánně bez nabádání druhých k této činnosti, dnes ho kreslení nebaví a při této aktivitě projevuje značné známky neklidu, nervozity až agresivity. Ze všech respondentů, které jsme si vybraly ke spolupráci, Jaromír projevoval nejevidentnější známky napětí. U Jaromíra jsou totiž nejvíce patrné typické charakteristické autistické symptomy v podobě mimovolných pohybů, sebeagrese a rušivých neidentifikovatelných zvuků, jimiž se mladík uklidňuje. Během práce často odbíhal do svého pokoj. Vyžadoval neustálou zpětnou vazbu a kontrolu nad jednotlivými kroky. Pokud byl se svým dosavadním výsledkem nespokojený, používal k opravě gumu, jakožto jediný ze všech

kreslířů. Po zadání tématu vždy potřeboval vizuální oporu, bez níž by se neobešel. Jaromírovy obrázky jsou barevně pestré, veselé a odstíny se zdánlivě blíží realitě. Přehnané ulpívání na detailech zřetelně vystupuje do popředí a koresponduje s vizuální oporou. S velikostí vyobrazených předmětů si nedokázal poradit. U Jaromíra jsme v porovnání s ostatními zaznamenaly nejpreciznější vybarvování bez přetahování. Stejně tak si chlapec s prací nejvíce dával záležet, což dokazuje doba trvání, jež byla dlouhá. Jelikož jsme ale pracovali doma, tak jsme nebyli omezeni délkou vyučovací hodiny. Doba kreslení je ovlivněna Jaromírovou touhou po přesném zachycení, přehnané snaživosti a důslednosti, ale také dekódováním našich pokynů vzhledem k těžké vývojové dysfázii. Troufáme si říci, že jeho kresby odpovídají výtvarnému vyjádření asi osmiletého dítěte.

Obr. 1: Jaromír, Moje rodina, pastelky, voskovky, A4

Obr. 2: Jaromír, Můj dům, pastelky, A4

Obr. 3: Jaromír, Cirkus, pastelky, voskovky, A3

Richard

Moje rodina

Ríšovy kresby rodiny máme ve dvou provedeních. První kresbu kreslil s námi. Ríša ji kreslil z paměti, proto je kresba na nižší výtvarné úrovni a odpovídá vývojovému období asi čtyř let.

Jednoduchost se odráží jak v chudém výběru barev, tak i v celkové propracovanosti jednotlivých částí těla. Pohlaví odlišil pouze volbou růžové pastelky na znázornění maminky, mužská část rodiny je pak zpracována černou pastelkou. Členění postav je podobné hlavonožcům, oddělena je pouze hlava od krku, na který navazují ihned končetiny. Nohy a ruce jsou taženy jen jednou linií a zakončeny stejným způsobem a to tak, že dlaně i chodidla mají kulatý tvar s paprscitými pěti prsty.

Schéma je narušeno, Ríša si neuměl poradit s využitím prostoru a vyčleněním dostatečného místa pro každou postavu. Postavy se překrývají a tím působí kresba chaotickým a neupraveným dojmem.

Obličej vypadá u všech členů rodiny stejně, liší se akorát délkou vlasů maminky a již zmíněnou růžovou barvou.

Druhý obrázek své rodiny kreslil ve škole v hodině výtvarné výchovy. V tomto počínání se Ríša jevil klidně, pracoval samostatně, ale na základě vizuální opory v podobě fotografie. Tento fakt se nám v průběhu práce s autistickými dětmi i dospělými v jejich výtvarném vyjádření potvrdil.

Vzor v podobě fotografie, předmětu či obrázku je pro jedince s tímto postižením důležitým aspektem, bez nějž povětšinou nejsou schopni se ve výtvarném světě pohybovat. Proto i na druhém obrázku vidíme již schematicky zpracované postavy.

Ríšova rodina je dle obrázku pětičlenná. Ihned na první pohled je zřetelné, že se jedná o vyobrazení rodiny, jelikož Ríša ke každé osobě napsal hůlkovým písmem název člena. Až na maminku pojmenoval všechny členy křestním jménem.

Po dokončení obrázku jsme se dozvěděly, že Ríša žije v neúplné rodině a jeho matka společně s novým partnerem vychovává mladšího sourozence Ríši. Žijí taktéž ve společné domácnosti s již dospělým starším bratrem.

Z prvního studia kresby je patrné, že Ríšova pozornost a celkový zájem o kresebnou činnost postupně upadal, čemuž odpovídá i propracovanost a preciznost jednotlivých postav.

Nejdůkladněji Ríša nakreslil svou maminku a mladšího bratra Sebastiána. Maminka je ze všech členů rodiny nejdůkladněji a nejpřesněji zpracovaná. Vzhledem k barvám a

celkovému ladění vizuálního vzezření si troufneme říct, že Ríša má s maminkou pěkný vztah a způsob jejího vyobrazení se jeví velmi pozitivně a působí vřele. Tato skutečnost je zřejmě ovlivněna i rozvodem a špatným vztahem s otcem, který údajně rodinu opustil, o syny nejeví zájem a je alkoholově závislý.

Barvy oděvu matky i mladšího bratra odpovídají pohlaví. Chlapec totiž použil k vybarvení maminciných šatů růžovou barvu a pro oděv brášky zelenou. Ostatní členy rodiny nenakreslil barevně, ani se nesoustředil na detaily, což přisuzujeme právě již zmíněné upadající pozornosti a zájmu.

Fragmentace těla je vhodně členěna, avšak spatřujeme velké rozdíly u posledních třech postav, kdy se kvalita kresby vehementně zhoršila a jejich vyobrazení odpovídá věku čtyř let, naopak postavu matky a jejího nejmladšího potomka řadíme k výtvarným projevům o rok staršího dítěte. Mamince Ríša přidělil šaty, boty a neopomenul také dlaně s prsty, stejně tak mladšímu bratrovi nakreslil ekvivalentní nápadnosti.

U všech rodinných příslušníků chybí nos a uši, až na Sebastiána, u kterého se domníváme, že zdánlivý tvar nosu znázorňuje dudel.

Ríša správně uchopil proporcionalitu a výšku jednotlivých subjektů dle jejich skutečné podobnosti. Výše zmíněná absence uší může poukazovat na neschopnost či bariéru v komunikaci, což je jeden z nejcharakterističtějších deficitů popisovaného postižení.

Poslední tři postavy Richard nakreslil ledabyle a ve spěchu, postavám chybí ruce, chodidla a krk. Umístění postav na výkrese odpovídá schématu fotografie, a tudíž nemůžeme vyčíst jeho vztahové preference.

Ríša se soustředil na výběr barvy očí. Z fotografie ale nelze rozpoznat, jakou barvu oči mají, to znamená, že Ríša si uvědomuje odlišnou barevnost očí různých lidí. Opět si všímá detailů.

Jednotlivé části těla si orámoval nejprve obyčejnou tužkou, poté pouze některé z nich vybarvil. Při napojování tahů postupoval precizně a vše správně spojil. Vybarvování však působí nedbale, linie jsou přetaženy, i přestože volil pouze horizontální a vertikální tahy.

Závěrem můžeme poukázat na celkové pozitivní ladění kresby, působící jemným a spokojeným dojmem.

Můj dům

Richard bydlí se svou rodinou na sídlišti. I přesto započal své kreslení znázorněním venkovské stavby s trojúhelníkovou střechou. Paní učitelka ho však upozornila, že má nakreslit svůj vlastní domov v podobě panelového domu, kde skutečně bydlí. Začal znovu na druhou stranu papíru velkým obdélníkem. Ihned tudíž pochopil, kam ho paní učitelka chce nasměrovat. Oblast pod vrchní linií obdélníku sestupně vybavil okny s křížem. Zaplnil jimi celou plochu geometrického tvaru. Panelák chudě opatřil vlastnostmi, které souvisí s užíváním budovy. Konkrétně pouze již zmíněnými okny a malými dveřmi s kulatou klikou.

Kresbou poukázal pouze na aspekty jasně zřetelné při čelním pohledu na stavbu. Několikaposchodové domy nejsou zpočátku u kresby dětí v oblibě, avšak tato architektura v okolí Říši převládá, a proto ji dokázal konkrétněji zachytit. Po dokončení této části se zastavil a my jsme mu položily otázku, co se nachází kolem jeho domu. Na tu nám odpověděl, že kolem domu je tráva a sám ji začal kreslit tak, že ji neoddělil od okolí vodorovnou čarou, nýbrž postupoval tahy zastupujícími jednotlivá stébla. Na trávu umístil listnatý, vzhůru trčící strom, který začal kreslit korunou ve tvaru oválu představující chomáče listí. Kulatá koruna stromu je symbolem případného opoždění v duševním a citovém vývoji. Chomáč je navlečen přímo ke kmenu, který se směrem dolů zužuje a koruna na něj dosedá.

Richard jako jediný z autorů přidal ke kmenu kořeny, kterými celý strom započal. Tato skutečnost je důležitým aspektem při psychologické diagnostice dětské kresby. Pokud dítě strom zakoření, poukazuje to na přívětivé zařazení jedince do sociálního i rodinného života, čemuž bychom v tomto případě mohly přikládat jistou podobnost. Chlapcova sociální úroveň je ve srovnání s jeho spolužáky se stejným postižením na dobrém vývojovém stupni.

Vlevo od domu se vznáší modré auto. Autor nám prozradil, že se jedná o rodinný vůz značky Škoda, modelu Rapid. Říša se totiž ve volném čase zajímá o dopravní prostředky, upoutává ho vše kolem nich, čte knížky o této problematice a rád se o ní učí. Jako jediný z kreslířů proto vytvořil u domu i automobil. Uvědomuje si totiž, že právě i věc movitá, je součástí rodiny a jejího majetku, tudíž při zadání tématu „Můj dům“ zachytil i tento předmět. Následovalo vybarvení auta modrou barvou, která odpovídá realitě. Nakonec doplnil tento dopravní prostředek o světla, která barevně odlišil. Přední světla jsou žlutá a zadní červená, jak nám sám při jejich realizaci sdělil. Richard je hodně vnímavý na detaily, především pak u objektů, které jsou předmětem jeho zájmu.

Vzhledem k tomu, že většina žáků s poruchami autistického spektra vykazuje závislost na slovním vedení a nejsou si jistí jednotlivými kroky, posunuly jsme Říšu tím, že jsme s ním

navázaly rozhovor o tom, zda na obrázku ještě něco chybí. Poukázaly jsme tím na oblohu. Vizuální oporou chlapci bylo pohlédnutí z okna. Obloha byla zamračená, proto autor umístil tmavě modrý mrak klasického tvaru na horní část výkresu a automatické zobrazení sluníčka vynechal.

Nápadným rysem tohoto obrázku je špatná proporcionalita vyobrazených objektů. Žák si nedokázal poradit s velikostí a plánováním plošného zachycení. Proporce stromu, auta, ale i dveří nejsou podřízeny celkovému obrazu panelového domu.

Spontánní téma – Vlak

Ríša si k volnému tématu váhavě zvolil vlak, jelikož je těmito dopravními prostředky fascinován a ve volném čase si o nich rád pouští videa, studuje jednotlivé druhy a jejich části a také si pozorně pročítá jízdní řády, které si mnohdy zapamatuje včetně časů příjezdu a odjezdu. Směr i čas odjezdu nám mladík napsal i na výkres. Ihned po sdělení tématu se rozvyprávěl o výletu do Olomouce, který absolvoval společně se svojí třídou. Neopomenul také detaily spojené s touto cestou a popisoval interiér i exteriér vlaku, kterým žáci cestovali.

Po celou dobu práce byl Ríša klidný a soustředěný, potřeboval pouze menší slovní vedení pro správné vyjádření toho, co nakreslit. Navedly jsme jej proto, ať započne svou činnost nakreslením lokomotivy. Po otázce, jakou barvu by ke znázornění lokomotivy zvolil, sáhl po modré barvě. Sám nám sdělil, že se jedná o vlak Regiopanter. Po vybarvení celé soupravy, vlak rozdělil svislými tmavě modrými čarami, tím naznačil jeho členění. Zajímavostí je, že k zvýraznění linií změnil psací médium za fixu, aby bylo dělení zřetelné. Přestože má Ríša vlaky dobře prozkoumané a zná veškeré jeho detaily a části, kvůli své nejistotě a obavě, že udělá v obrázku chybu, se neustále pohledem ujišťoval, zda postupuje správně. Byly jsme překvapeny, že zná i odborné pojmenování a pro laickou veřejnost neznámé pojmy, jakým je elektrický pantograf. Na horní část vlaku umístil žlutý pruh, který se skutečně na tomto typu vlaku nachází. Poukazuje tím opět na zkoumání i drobných, méně nápadných prvků daného objektu.

Po krátké pauze a subjektivní chvilkové nepozornosti, jsme jej navrátily k práci otázkou: „Po čem jedou kola?“, Ríša chvíli nechápal a odpověděl: „Osm.“ Spočítal totiž počet kol, které předtím nakreslil. Poté si však uvědomil znění otázky a správně zareagoval, že vlak jede po kolejkách, které posléze ztvárnil. K výběru vhodné pastelky pro koleje, vzhledem k jeho rozvážnosti, jsme mu pomohly předložením třech odstínů hnědé a on si vybral tu správnou. Zprvu nakreslil pouze dvě vodorovné čáry představující kolejnice, poté dodal, že má nápad a koleje doplnil o pražce, jež realisticky pojal svislými čarami.

Propiskou zaplnil Ríša zbylou bílou plochu papíru o nápisy, odkud a kam vlak jede a jaký je čas odjezdu. Vybral si černou pastelku k pojmenování vlaku, linie však byly nevýrazné, tak si vyžádal fixu, aby byl nápis zřetelnější.

Shrnutí Richardovy kresebné činnosti

Richard kreslil všechny obrázky v hodině výtvarné výchovy ve školní dílně. Ríša je velmi hodný, vřelý, klidný a všemu otevřený kluk, který dokáže pracovat samostatně bez vedení ostatních a známek jakéhokoli odporu či nelibosti. Práci vždy dokončil dle zadání a během aktivity neprotestoval. Prokázalo se nám i s potvrzením pedagožky, že Ríša je na znatelně příznivé sociální úrovni oproti ostatním respondentům.

Jakmile měl chlapec za úkol zpracovat téma, jež stojí v předmětu jeho zájmu, projevoval se spokojeně a soustředěně a bylo zjevné, že jej činnost baví a dokáže lépe pracovat i po delší dobu. V tomto případě celkový výsledek byl úhlednější, upravenější a zdařilejší.

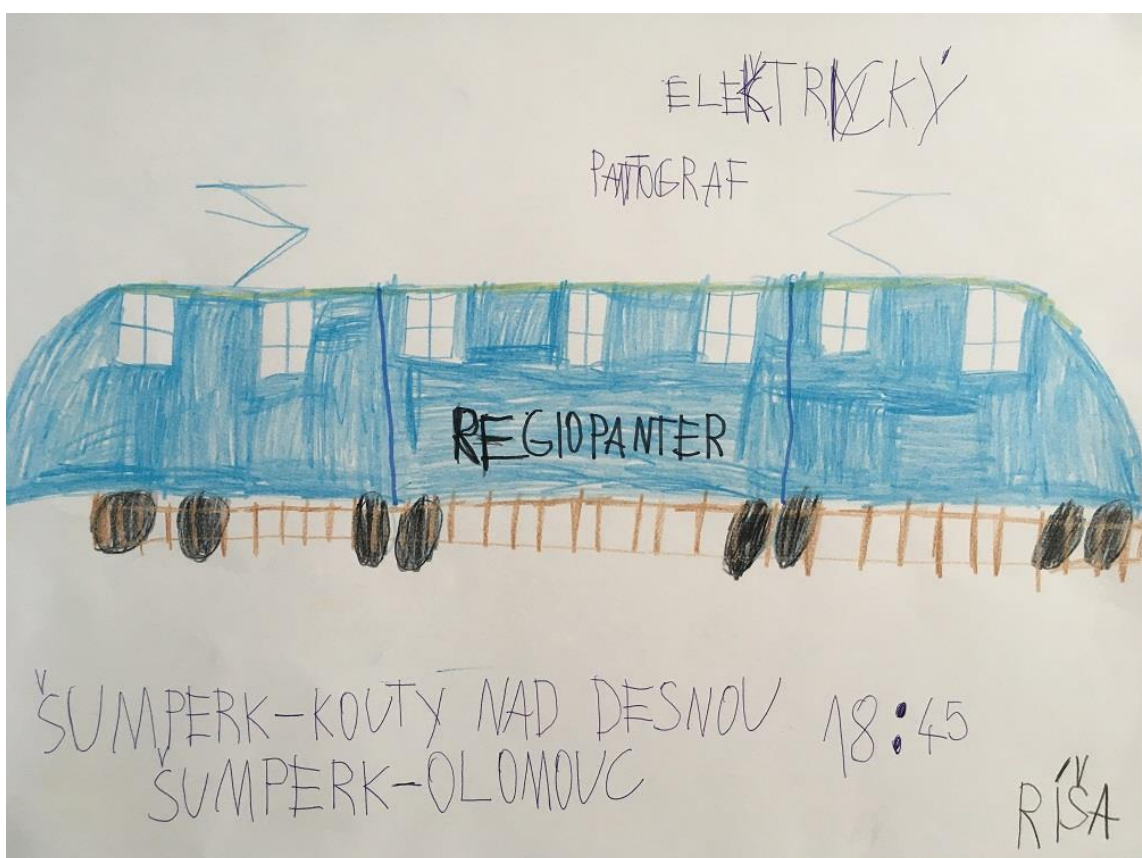
Právě jediné téma vlaku, které je jeho koníčkem, vypracovával z paměti, jinak vyžadoval vizuální oporu, nejčastěji formou obrázku či fotografie. Taktéž se kresba vyznačovala barevnou pestrostí oproti zbylým tématům, jejichž obrazy byly barevně chudší s narušenou proporcionalitou. Richard nedokázal využít prostor a logicky jej uspořádat. Asi nejčastějším prvkem v jeho kresebné činnosti, který jsme vypořizovaly, je zachycení dopravních prostředků. Plochy vybarvoval neúhledně a často přetahoval linie.

Obr. 4: Richard, Moje rodina, pastelky, propiska, tužka, A4

Obr. 5: Richard, Můj dům, pastelky, A4

Obr. 6: Richard, Vlak, pastelky, fixy, propiska, A3

Jan

Moje rodina

Jeník vzhledem k neoblíbenosti výtvarné výchovy pracoval velmi rychle a zbrkle, pravděpodobně, aby měl činnost rychle za sebou. Z psacích potřeb zvolil pastelky.

Jeník obrázek rodiny doplnil o nápis všech členů. Znovu pracoval s pomocí vizuální opory, tentokrát ve formě totožného obrázku, který v minulosti vypracovával v hodině výtvarné výchovy s paní učitelkou dle fotografie. Obrázek byl naprosto totožný a vypadal, jako kdybychom jej okopírovali, Jeník nepřidal ani neubral žádný prvek. Paní učitelka nám sdělila, že se Jan bez konkrétní vizuální předlohy neobejde.

Jeho pracovní tempo bylo impulzivní a při vědomé chybě nebo přetažení se neustále omlouval a sledoval reakci okolí. Toto nám opět dokazuje, že osoby s autismem povětšinou nepracují samostatně, ubezpečují se a vyžadují okamžitou zpětnou vazbu. Uvnitř sebe jsou totiž značně nejistí, neorientují se v pocitech svých ani okolních, a tudíž potřebují neustále vedení a snaží se nalézt řád.

Vnitřní tenze, která u nich převládá, se často, a to také při kresbě, demonstruje v podobě nelibých zvuků, boucháním, mimovolnými pohyby, dupáním či kousáním. Nezřídká nespokojenost může vyvrcholit až k autoagresivitě či napadení druhé osoby a to zvláště při neschopnosti vyjádřit své pocity a potřeby.

Zaměříme-li se zpět na Jeníkův obrázek, spatřujeme správné členění těla postav. Rozměry postav jsou správně zachyceny, synové jsou drobnější velikosti, nežli jejich rodiče. Další nápadné rozlišení pohlaví není zjevné.

Jeník použil pro každou postavu stejný oděv v podobě delšího trika zaměnitelného se šaty. Chlapec zřejmě nechápe význam, symboliku a nápadné odlišnosti v oblékání mužů a žen, nepřikládá mu náležitou důležitost. Tento fakt nám potvrdila i paní učitelka, která ze začátku byla nucena řešit Jendovu přechodnou, křečovitou nevoli a vzpor proti převlékání se. Do školy totiž chodil v totožném oblečení, které nosí doma. V domácím prostředí nosí kraťase a tričko, v tomto oděvu docházel i do školy a to dokonce i v zimním období. Odmítal se převléknout a vyměnit nevhodné oblečení za jiné.

Na základě získaných zkušeností během práce s lidmi s poruchami autistického spektra jsme vyvodily závěr, že někteří jedinci mají potíže s vnímáním venkovní teploty, proto u nich není výjimkou nošení letního oblečení v zimě a naopak. Tento poznatek se může promítat i v Jeníkově kresbě.

Prostor obrázku není rozdělen žádnými liniemi. Postavy levitují ve vzduchu, není zde

znázorněná zem a horní hranice postav leží v jedné pomyslné linii. Levitující postavy jsou známkou nevyspělosti kresebného projevu.

Jeník se i přes názornou ukázkou, dle které pracoval, nezaměřil na detaily a osoby kreslil na základě naučeného vzorce a generalizoval je. Především tvar rukou a nohou je velmi specifický, jejich zachycení ani zdaleka neodpovídá reálnému členění jednotlivých částí.

Individuální rozdíly mezi lidmi nejsou rozlišeny, obličeje i vlasy jsou identicky sestaveny, bez odlišení barevnosti a tvarů. Zřetelně jde vidět nadřazenost rodičů nad dětmi, Jeník i přes svou výšku a mohutnou postavu znázornil sebe znatelně menší a celkově drobnější figurou.

V Jeníkově vybarvování se odráží zbrklost projevu a jeho neúhlednost vypovídá o snaze obrázek co nejrychleji dokončit.

Jeník prokládal kreslení ustavičným chválením sebe sama větou: „Je to krásné.“ Při práci nevydržel dlouho a upozorňoval nás na to, že bude zlobit a křičet. Toto nasvědčuje tomu, že žáci s PAS vyžadují neustále nové podněty a potřebují činnosti častěji střídát. Za slíbenou odměnu obrázek ale zdárně dokončil.

Můj dům

Ačkoliv Jenda bydlí v panelovém domě ve městě, nakreslil jednoduchý tvar domu, který stojí osamocen a svým okolím připomíná spíše prostředí venkova. Hned na první pohled nás zarazí jak malá velikost domu, tak jeho chybějící důležité součásti.

Miniaturní proporce domu může demonstrovat byt, v němž Jeník bydlí spolu se svojí rodinou, a jehož prostory jsou velmi stísněné. Opomenuté dveře nám symbolizují jistou uzavřenost a nezájem o kontakt s okolím.

Paní učitelka nás seznámila s rodinnou situací a faktem, že rodina se potýkala s problémem Jeníkova nezájmu o bližší kontakt s nimi i s vnějším okolím a to tím, že chlapec odmítal vycházet ze svého pokoje a taktéž nikoho nechtěl pustit dovnitř. I při velmi vysokých teplotách nesvolil k otevření oken a vyvětrání místnosti. Jistou symboliku tudíž připodobňujeme ke znázornění malému počtu oken a celkové nepřístupnosti budovy. Chlapec nerad vychází z domu, nejeví zájem o trávení volného času venku a nejraději je ve svém pokoji, kde hraje počítačové hry a nechce být nikým rušen. Toto křečovité ulpívání na jasně stanovených pravidlech a neschopnost přizpůsobit se aktuální situaci, dokazuje specifické prožívání osob s autismem.

Dům je zajímavý tím, že Jenda neodlišil barevnost střechy a fasády, vybarvil stejným odstínem pastelky, což mimo jiné nasvědčuje slabšímu soustředění se na detaily. Ve srovnání

s ostatními kreslíři v tomto Jenda nápadně vyniká.

Kresebná činnost pro něj byla spíše přítěží a slovními komentáři nám dokazoval, že se na plně nesoustředí a chce ji mít co nejrychleji za sebou.

Směrem od domu kráčí tři postavy, které jsou primitivně znázorněny, a jejich úroveň odpovídá dětskému výtvarnému projevu mladšího školního věku. Odcházející lidé od domu mohou značit chlapcovy skryté vnitřní pocity a touhu oddálit se od domova. Dle rozhovoru s maminkou víme, že Jan již v batolecím období opakovaně utíkal od přítomnosti maminky a též z okolí domova.

Už jako dítě byl značně vnímavý a na základě záchytných bodů vždy trefil domů. Na střeše domu chybí dominantní detail – komín. Jeník nevybavil dům vlastnostmi, jež jsou pro tuto architekturu typické. Zem, na které dům stojí je pokryta trávou, utvořenou špičatými vlnkami, potrhující jednoduché zpracování celkové kresby.

Nad střechou domu se vyjímají dva mraky, vykresleny zbrklými tvrdými tahy, působícími neúhledným dojmem. Mezi mraky se vznášejí dva ptáci, znázorněny zaostalým dětským způsobem. Vpravo na trávníku stojí strom velikostí rovnající se domu. Jedná se o základní obraz listnatého stromu, který je typický pro malé děti, jež se začínají kresbě stromu spontánně věnovat. Zajímavostí je překrytí koruny stromu obrysem slunce, které má obličej a usmívá. Toto polidšťování neživých věcí je jednou ze zásadních zvláštností dětské kresby. Jeník zde slunce umístil zjevně kvůli nedostatku místa nad stromem, jelikož se do volné plochy podepsal.

Mladík si očividně nedokázal pohrát s plochou papíru, což nám dokazuje velikost jednotlivých objektů a její umístění. Můžeme zde mluvit o narušení prostorové orientace vztahující se k ploše výkresu.

Konečný dojem z obrázku je především kvůli ostrým, agresivním a nepravidelným tahům výrazně neupravený. Zmíněné vlastnosti mohou ventilovat vnitřní tenzi a neklid autora, která se v kresbě promítá.

Spontánní téma – Koupaliště

Jan po vyzvání k výběru tématu neváhal a ihned nám sdělil, že bude kreslit koupaliště. Na otázku „Proč?“ nám odpověděl, že rád plave a navštěvuje místní aquapark s rodiči.

Po uchopení modré pastelky započal svou kresbu bazénem. Nejprve nakreslil jeho obrys a poté vybarvil jen jeho část a začal malovat sám sebe. Egocentrismus, jež se objevuje zejména u dětí mladšího školního věku, naznačuje žákovou nevyzrálou způsobenou přítomností postižení.

Upřednostňování vlastní osoby podtrhnul umístěním sebe sama do středu papíru. Pod sebe umístil nafukovací pneumatiku, která mu slouží jako opora při plavecké činnosti. Vedle něj letí růžový míč, se kterým si, dle svých slov, ve vodě s oblibou hraje.

Dále jsme navedly Jeníka k pokračování a zeptaly se ho, kdo s ním v bazénu plave. Na tuto otázku reagoval tím, že vedle sebe nakreslil tatínka a dodal, že maminka se dívá z břehu. Obě figury jsou vybarveny oranžovou barvou blízkou tělovému odstínu bez odlišení plavek. Jeník si tímto neuvědomuje skutečnost, že do veřejného bazénu chodí v plavkách.

Postavy jsou primitivně znázorněny. Následně začal pokračovat ve vykreslování plochy bazénu, kdy si opět ohraničil okraje a tahy nelogicky směřoval ke středu.

V průběhu si sám ořezával pastelku, protože jeho přítlak na psací náčiní byl neadekvátně silný a vybarvování tím působí neúhledně. Vodu v bazénu vydržel vybarvovat značně dlouho. Toto počínání mu zabralo nejvíce času z celého výtvarného působení.

U Honzy je typické, že dobu strávenou kreslením vyplňuje vyprávěním svých zážitků a starostí, které prožil předcházející dny. Konkrétně nám říkal o bitce se svým starším bratrem. Bylo zjevné, že mu to bylo líto a potřeboval se z toho vypovídat. Tato činnost na něj pravděpodobně působí terapeuticky a dokáže během ní otevřeně hovořit o svých problémech.

Kvůli značnému výskytu bílé plochy jsme se jej dotázaly, zda ještě dokreslí maminku, která se na něj dívá z břehu. Na to odpověděl, že maminka je doma zřejmě proto, že už ho kreslení přestalo bavit a chtěl si odpočinout a změnit prováděnou aktivitu. Prázdnou plochu nakonec jednoduše zaplnil připsáním nápisu „koupaliště“ a svým podpisem.

Shrnutí Janovy kresebné činnosti

Jan přistupoval ke kresebné činnosti zbrkle, rychlým tempem a tuto aktivitu bere jako nucenou činnost, ne jako zálibu. Preferovaným médiem jsou pro něj pastelky. Často obrázky doplňoval vpisovanými slovy, čímž kompenzoval problémy ve verbální komunikaci. Tím nám chtěl upřesnit znázorněný objekt. Opět vyžadoval zrakovou podporu, bez níž by se neobešel.

Během kreslení sledoval naše reakce a při uvědomění si chyby – například nedodržení linie či jiného nedostatku, se ihned omlouval, ale nesnažil se ji upravit. Prvky se vykazují primitivností a infantilností. Tahy jsou nepravděelné, ostré až agresivní. Chlapec nedokáže pracovat samostatně, vyžaduje neustálou zpětnou vazbu okolí. Opomíjeny jsou nezdárka detaily, což nebývá u jedinců s autismem charakteristické. Představu konkrétního objektu nemá spojenou s přesným prvkem, nýbrž s naučeným schématem obrázku.

U lidských postav bylo patrné neodlišování pohlaví na základě typických znaků. Prvky

často levitují a nejsou ohraničeny.

Vnitřní tenze doprovází neustálé scestné komentáře vztahující se k předešlým dnům, aktuálnímu rozpoložení a emocím. Nežrídka nám sdělil, že už pracovat nechce a když bude pokračovat, bude zlobit. Toto nám dokazuje, že jej kreslení nebaví a bere ji jako povinnost a chce úkol rychle splnit. Několikrát se ujišťoval o správnosti a zdařilému vzhledu své tvorby.

Projevoval se neklidně a je u něj patrná nutnost častého střídání činností. Platí na něj motivace v podobě odměny, často mu stačí nabídnout sladkost, jelikož jídlo má spojeno s pozitivními prožitky.

Obr. 7: Jan, Moje rodina 1, pastelky, A4

Obr. 8: Jan, Moje rodina 2, pastelky, A4

Obr. 9: Jan, Můj dům, pastelky, A4

Obr. 10: Jan, Koupaliště, pastelky, tužka, A3

Tobiáš

Moje rodina

Tobiášek jako jediný vyžadoval sám od sebe více papírů a členy rodiny nakreslil odděleně. Na výběr měl větší množství formátů, čtyři osoby zhotovil na formát A4. Při přípravě kresby maminky sáhl po papíru formátu A3.

Jednotlivé tváře vypracoval opět na základě vizuální opory – fotografie z rodinného focení. Výběr velikosti i množství papírů dokazuje skutečnost, že Tobiáše kreslení velmi baví, provozuje jej ve volných chvílích a je jeho zálibou.

Nejdříve hledal pastelku tělové barvy, která by byla pro odstín pleti nejvhodnější, následně z pouzdra vytáhl černou barvu ke zhotovení vlasů, při tom se neustále ujišťoval, zda je jím zvolený výběr barev správný. Tužku Tobiášek držel nesprávně a křečovitě, jeho tahy a linie jsou přerušované a kostrbaté.

Při zahájení samotné kresebné činnosti začal znázorňovat zprvu sám sebe. Dětský egocentrismus, který se tímto demonstruje, je v tomto vývojovém období i u intaktních dětí zcela přirozený. Je definován jako soustředění se na vlastní osobu, posuzování a hodnocení všeho ze svého hlediska a ve vztahu k sobě samému. Dítě vyžaduje, aby se mu co nejvíce adaptovalo prostředí. Tento jev končí zhruba ve věku 10 let, což je u devítiletého chlapce v pořádku.

Tobiáš zvolil neobvyklý postup zobrazení člověka, a to takovým způsobem, že si nejdříve ohraničil tvar vlasů a detailně každý pramínek včetně pěšinky propracoval. Kresba vlasů mu tak zabrala většinu vyhrazeného času hodiny výtvarné výchovy, kdy jsme měly příležitost s ním pracovat. Tímto způsobem si počínal u každé osoby, z toho vyvozujeme, že právě vlasy jsou pro něj dominantním prvkem obličeje. Po vlasech pokračoval obrysem hlavy, jež souhlasí se skutečnou siluetou tvaru obličeje.

Ve srovnání s ostatními dětmi i dospělými s PAS, u Tobiáše mluvíme o vyspělejším projevu a vnímání v rámci kresby, jelikož ostatní znázornili tvar obličeje pouze v podobě oválu. Je důležité uvést, že Tobiáš je sice nejmladší, ale zároveň i s nejmírnější formou poruchy autistického spektra, tudíž nemůžeme v tomto ohledu srovnávat a posuzovat kvalitu postupů při kresbě obrázků.

Uši jsou nápadně velké a asymetrické s naznačením jejich členění. Při kreslení obličeje neměnil barvy a postupoval následujícím způsobem: oči, nos, u kterého se zastavil, přemýšlel a dotazoval se sám sebe otázkou: „Jak to umím?“, z dokonalé propracovanosti této části obličeje můžeme usoudit, že Tobiáš je zvyklý nos kreslit dle naučeného vzoru.

Hlavu od trupu odděluje mohutný krk, na než plynule navazuje pouze část ramen a trupu. Tobiáš u všech rodinných členů jen lehce naznačil trup, poměr významu obou částí lidského těla tedy není jednotný.

Pro Tobiáška představa toho, že má nakreslit svou rodinu, ční pouze ve znázornění obličejů blízkých osob. Stejný systém práce využil u všech zbylých rodinných příslušníků.

Zvýšil hodnotu otce jeho umístěním nad sebou, jako jediného jej přiřadil na stejný výkres vedle sebe. Vyhradil svému otci významné místo na ploše, jež symbolizuje pevný vztah, lásku a pocit bezpečí v jeho blízkosti.

Na druhý papír nakreslil svou mladší sestřičku, u níž tentokrát vynechal uši a nos, také s ústy si tolik nevyhrál jako u předešlých postav. U mladšího dítěte mu zjevně tyto znaky nepřipadaly tak nápadné a výrazné. Trup jednoduše podal pouze kostrbatými a ledabylými liniemi, bez jeho vybarvení.

I když sestra na fotografii byla v náručí matky, Tobiáš ji nakreslil odděleně. Toto podání opět vykazují děti mladšího školního věku, kdy se samo nakreslí s rodiči a sourozence buď vynechají úplně, nebo je nakreslí odděleně či jinak vzdáleně nebo poškozeně. Někdy dítě na sestru nebo bratra žárlí, což je dalším typickým znakem dětské psychiky projevující se v kresbě.

Na třetí papír největšího formátu nakreslil maminku, jejíž obraz se nachází uprostřed výkresu. Tobiášek tím poukazuje na významnou hodnotu matky a naznačuje tak její důležitost. Na rozdíl od otce, jehož podobiznu umístil vedle sebe na tentýž papír, maminku oddělil od sebe samého i od svých sourozenců. Pokud se zamyslíme nad touto skutečností, můžeme z ní vyvodit, že Tobiáš zdůrazňuje především svůj vzájemný vztah s otcem, u kterého nalézá největší pocit bezpečí a jistoty, čemuž nasvědčuje i velmi těsná blízkost obou figur. Obrázek otce pak vyzdobil patřičnými atributy mužnosti.

Z Tobiáškovy povídky během kreslení jsme se dozvěděly, že chlapec ke svému otci tíhne a vzhlíží k němu, pravděpodobně i z důvodu otcové profese hokejisty. Matce sice udělil významné středové místo, avšak tolik detailně a pečlivě nezaznamenal její vzhled. Způsob znázornění a umístění obou rodičů zřejmě odráží vřelé city a zdravé rodinné prostředí, které v rodině panuje.

Jako posledního nakreslil chlapec staršího bratra, při jehož realizaci se velmi snažil a soustředil se, aby jeho obraz působil co možná nejvěrohodněji. S bratrem má Tobiáš kamarádský sourozenecký vztah, rádi si spolu hrají, sdílí společně pokoj i hračky. Z toho důvodu zaujímá bratr dominantní postavení na papíře. S celkovým vzezřením si Tobiáš důkladně vyhrál a neopomenul veškeré podrobnosti.

Kresba všech obrázků jeho rodiny mu zabrala jednu vyučovací hodinu, během níž se plně nesoustředil pouze na práci, ale pozorně vnímal i podněty z okolí, ať už zvukové či vizuální. Tyto stimuly odváděly jeho pozornost a doplňoval je i slovním doprovodem, i přesto považujeme obrázky za zdařilé. V průběhu se též ujišťoval, zda jsou obrázky krásné a vyžadoval naši okamžitou zpětnou vazbu v podobě slovní pochvaly.

U Tobiášova výtvarného projevu jako u jediného sledovaného žáka můžeme říci, že kresba reálně odpovídá jeho chronologickému věku. Výše popsané je, jak jsme již zmínily, ovlivněno zálibou v kreslení a také nejlehčí formou postižení.

Můj dům

Tobiášek kreslil svůj dům v hodině výtvarné výchovy ve školním prostředí v naší přítomnosti. Malý kreslíř žije v rodinném domě, který znázornil jednoduchým obyčejným prototypem dětského vzhledu domečku.

Domu nakreslil jedny dveře, dvoje okna, trojúhelníkovou střechu a komín s detailním zpracováním komínové stříšky. Právě zachycení komínové stříšky v nás vyvolává dojem poměrně pozorného a bystrého vnímání i dětem pozornosti unikajícího prvku. Jedná se o jeden z nepřekvapujících charakterů percepce jedinců s PAS.

Při prvním pohledu na obrázek je nápadná jeho ostrá a sytá barevnost působící hojně variabilním dojmem, jelikož autor vybral bohatou škálu odstínů jednotlivých barev. Fasádu domku, stejně tak i střešní krytinu, vybarvil chlapec reálnými tóny barev. Vchodovým dveřím chybí klika, což je v rozporu s výše zmíněnými fakty, nicméně můžeme z toho vyvodit, že se Tobiáš zaměřuje na netradiční prvky.

Vzhledem k tomu, že tabule oken jsou neobvykle začernalé a dveřím chybí klika, tyto extrémy nám vysílají signály nezájmu o kontakt s okolím a pravděpodobně tak vyjadřují jistou uzavřenost. Dům není tímto přístupnou budovou okolnímu světu, chlapec tím nejspíše zesílil touhu po ochraně před vnějším světem.

Barevná kompozice budovy a tyto významné prvky v nás nevyvolávají kladné pocity a nutí nás k zamyšlení, proč dítě znemožňuje výhled ven i dovnitř, stejně tak provokuje k myšlence, zda majitel domu něco neskrývá. Jelikož výtvarné vyjádření může prozradit mnohé z psychiky dítěte, můžeme vyzorovat, že obrázek může být odrazem Tobiášovy uzavřenosti vůči okolí.

Vpravo od domu se tyčí nápadný a ostrý plot, vlevo naopak ční mohutný strom. Tyto významné předměty v analýze kresby tradičně symbolizují ochranu stavby před nežádoucími vnějšími vlivy. Strom má dominantní kmen, který se směrem vzhůru zužuje. Koruna je

tvořena jednoduchým náčrtem větví a je obohacena tmavě zelenými listy. Z kresby stromu je viditelná transparentnost, při níž větve vystupují zpoza koruny. Tato transparentnost poukazuje na nevyzrálou kresebnou projev a je jednou ze zvláštností dětského výtvarného vyjádření. Oproti tomu paradoxně slunce není personifikováno.

Tobiášek při vybarvování viditelně tlačil na pastelky a zanechával tvrdou stopu. Plochu si po částech ohraničoval a následně vnitřek těchto fragmentů vybarvil několika opakovanými tahy. Pravidelně si natáčel výkres dle směru tahů těchto linií. Tímto způsobem pokračoval až do úplného zaplnění celé plochy papíru.

Obrázek působí díky pestrým barvám optimisticky, je precizně zhotoven a jde vidět, že si na něm dal kreslíř záležet. Autor se plně soustředil na přidělenou práci, nereagoval při ní na otázky. Skutečnost, že jej tato aktivita baví a dělá ji se zalíbením, podtrhuje doprovodné prozpěvování s úsměvem na rtech.

Spontánní téma – Balónek

Tobiášova spontánní kresba zaujme pozorovatele na první pohled svou pestrostí a vyplněním celé plochy výkresu formátu A3.

Tobiáš si vybral jako své vlastní téma nafukovací balónek, jelikož si s nimi rád hraje a s velkou oblibou létající balónek sleduje a je jím fascinován. Můžeme tvrdit, že tento fakt stimuluje chlapcovu vizuální pozornost. Svým doprovodným komentářem nám prozradil, že chodí spolu s rodinou rád na poutě, kde si balónek může koupit a těšit se z něj.

Jeho pozornost během pracovní činnosti nebyla věnována pouze kresbě, ale také sledoval dění ve výtvarné dílně. Díval se z okna a pozoroval padající listí, které značně odvádělo jeho pozornost a to po celou dobu. Proto také obrázek kreslil ve srovnání s ostatními respondenty nejdéle.

Velkou práci mu též dalo vybarvování celého výkresu. Chlapec vzhledem k tomu, že je přehnaně pečlivý ve svém kresebném projevu a tato činnost je jeho velkou zálibou, tak plochu papíru zaplnil bez jediného výskytu bílé stopy. Vykreslování působí zbrkle a tahy nejsou jednosměrné, je též zjevný velký přítlak na psací potřebu, jež je způsobena mimo jiné špatným a křečovitým úchopem.

Jako první do středu papíru umístil červený balónek, kterému při jeho realizaci detailně zachytil nafukovací část spolu se šňůrkou. Z tohoto faktu je zřejmé, že si veškeré předměty svého zájmu pečlivě zkoumá a pamatuje si s přesností jejich podobu.

Při vybarvování postupoval tak, že si papír nejprve po krajích ohraničil a až poté postupoval vyplňováním směrem ke středu. Zde spatřujeme jistou systematickosti a strukturu v kresebném projevu žáka. V kreslení si tak našel jistý řád, jež dodržoval po celou dobu své práce. Strukturalizace je typickým rysem autismu, který se v tomto případě promítl i do chlapcovy kresby.

Využití barev je však velmi chudé, Tobiáš použil pouze dvě barvy a to červenou a tmavě modrou. Po červené pastelce sáhl z toho důvodu, že se jedná o jeho nejoblíbenější barvu, což nám potvrdil svým sdělením a tato skutečnost je zaznamenatelná i u ostatních obrázků, jež kreslíř ztvárnil. Právě červená barva je v jeho vybarvování objektů hojně užívaná. Červená barva poukazuje na tendenci k možné agresivitě a nedostatečnou kontrolu nad svými emocemi. Na druhou stranu používání modré barvy znamená, že jedinci své chování dokážou více kontrolovat, což je ovšem v rozporu s předchozí charakteristikou barvy červené, tudíž se domníváme, že Tobiášek měl ukotvenou představu konkrétního balónku a z ní vycházel. Modrá pochopitelně symbolizuje modř nebe, kde se balónek vznáší. Opět výše popsané nám dokazuje, že osoby s autismem vycházejí z jasných představ

Shrnutí Tobiášovy kresebné činnosti

Tobiáška kreslení baví nejvíce ze všech zkoumaných dětí. Kreslí si i doma, kreslení vyplňuje jeho volné chvílky a sám ho vyhledává. Během aktivity si zpívá, usmívá se a vesele pobrukuje. Výtvarný talent prokazoval i zaplněním největšího množství papírů, přičemž si sám často zvolil papír většího formátu. Plochu papíru téměř vždy vybarvil a nenechal tak jediné bílé místo. Mnohdy nám ho vzhledem k jeho křečovitému úchopu bylo až líto, jelikož i přes znatelnou bolest pokračoval dál až do výše zmíněného zaplnění.

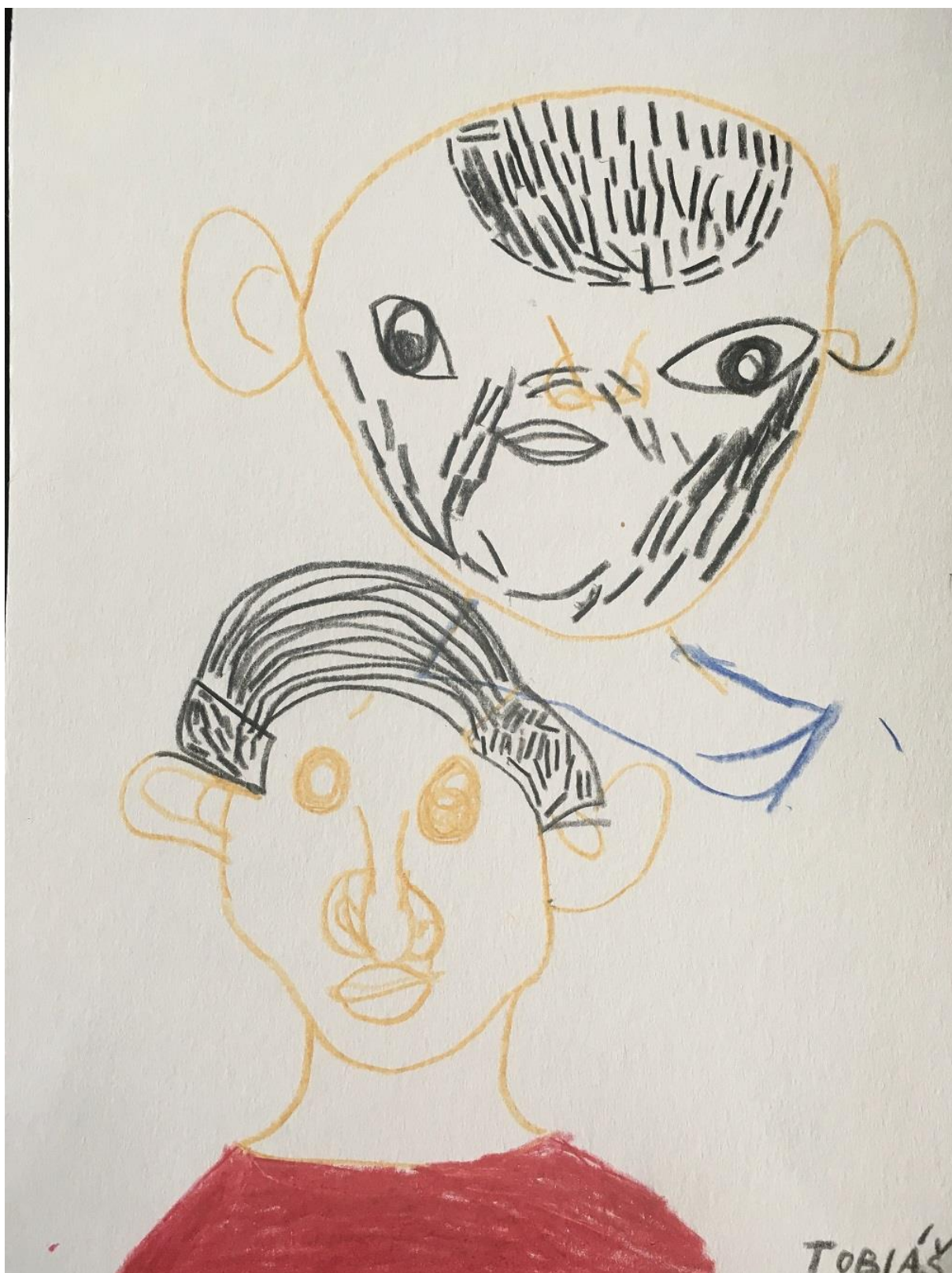
Pozornost věnoval i okolí a často paralelní jevy hlasitě komentoval. Nechybělo také typické ujišťování o správnosti a samochvála. Velkou radost mu také činila pochvala od druhých. Velmi precizně dokáže zachytit detaily.

Z jednotlivých kreseb vyvstává pestrost, jasnost a ostrost barev, tímto jeho obrázky působí velmi pozitivně. Při vybarvování si výkres vhodně natáčel, čímž si ulehčoval práci. Zpozorovaly jsme mnohokrát i netradiční postupy zachycení prvků, kdy nelogicky přecházel od zanedbatelných detailů k podstatným rysům. Infantilní rysy jsou přítomny ve formě personifikace a volbě námětů.

Důležitým poznatkem je skutečnost, že Tobiášovo výtvarné vyjádření jakožto u

jediného autora odpovídá chronologickému věku, možná jej i předbíhá. Samozřejmě je tato skutečnost ovlivněna jeho vztahem ke kreslení a tvoření.

Obr. 11: Tobiaš, Moje rodina 1, pastelky, A4

Obr. 12: Tobiáš, Moje rodina 2, pastelky, A3

Obr. 13: Tobiáš, Moje rodina 3, pastelky, A4

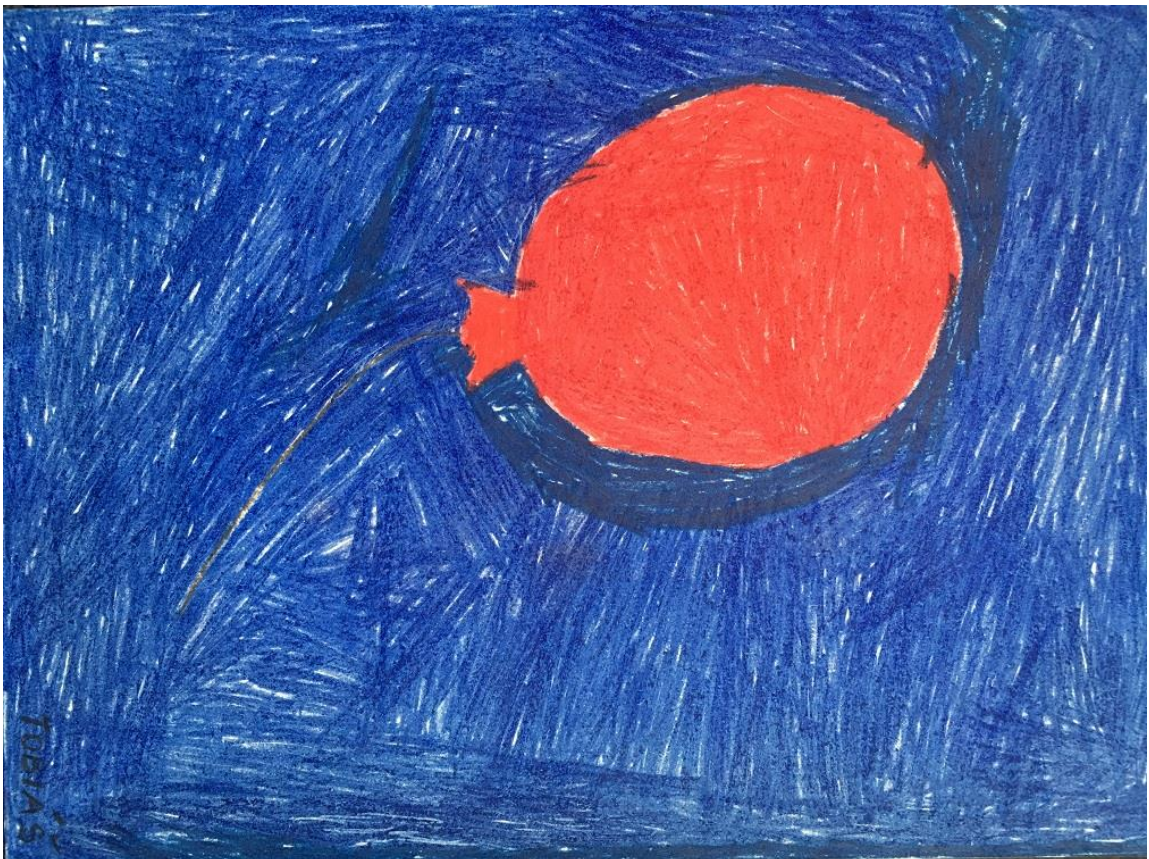

Obr. 14: Tobiáš, Moje rodina 4, pastelky A4

Obr. 15: Tobiáš, Můj dům, pastelky, A4

Obr. 16: Tobiáš, Balónek, pastelky, A3

Kristýna

Moje rodina

Kristýnka pracovala na svém úkolu v prostředí domova v naší přítomnosti a také v přítomnosti své maminky. Po našem příchodu a zadání konkrétního úkolu nás dívka ignorovala a nejevila zájem o činnost. Místo toho si zapnula televizi a opakovaně se točila v obývacím pokoji kolem stolu. Dle slov matky tuto aktivitu vykonává ve vypjatých situacích a přítomnosti neznámých osob, v jejichž blízkosti se necítí komfortně a neví, co může očekávat.

Kreslení a tvoření – a to i v hodinách výtvarné výchovy ve škole, ji nebaví a vyvolává v ní neklid a nespokojenost. K navázání spolupráce pomohla po usilovném snažení motivace v podobě sladké odměny a matčina příslibu návštěvy hračkářství.

Slečna si po usednutí ke stolu vybrala ke svému kreslení trojhranné pastelky. Volila chudou škálu barev, přičemž převažovaly teplé odstíny hnědé a oranžové barvy. Jediného zástupce mužského pohlaví znázornila barvou chladně modrou. Úporně zápasila s vypořádáním se s vlastní plochou papíru, na kterou znázornila všechny členy rodiny.

Kristýna zahájila svou činnost kresbou vlastní osoby, která oplývá největší částí plochy. Postava připomíná svým zjevem jakýsi pratytyp obrazu člověka, kdy ji nemůžeme zařadit mezi hlavonožce, natož pak mezi jasnou figuru člověka. Připomíná spíše panáka nežli lidskou podobiznu, avšak nemůže zpochybňovat, že se jedná o snahu ukázky lidských bytostí. Usuzujeme tak z vyobrazení symboliky čitelných rysů obličeje, které ovšem příliš neodpovídají jejich skutečnému vzezření.

V dívčiné fantazii se nejvíce uplatňuje představa očí, nežli úst nebo nosu. Největší důležitost kladla zejména ztvárnění horní části těla, ostatní naznačila pouze jednoduchými nepravidelnými tahy a primitivními geometrickými tvary. Hlavu nakreslila jednoduchým oválem a tento útvar doplnila paprscitými čarami vycházející rovnoběžně z tohoto oválu.

Dovolíme si poukázat na spodní partie těla, které jsou značně nejednotné a povrchní. Některým „panákům“ tyto končetiny zcela chybí nebo se můžeme o jejich přítomnosti s trochou fantazie jen domnívat. Krk znázornila svislou tenkou čarou, na kterou napojila trup v podobě malého kruhovitého útvaru, který může symbolizovat břicho. Na tento tvar navazují primitivní ruce připomínající hrábě, které se ve vývoji dětské kresby objevují okolo pátého roku věku.

Jednotlivé osoby od sebe Kristýnka barevně diferencuje, nicméně již neodlišuje reálnou velikost postav. Kresba jako celek působí infantilně vzhledem k již dospělému věku

kreslířky. Tento poznatek dokazuje i minimum podrobností a nedostatky ve vyobrazení členů rodiny.

Její figura vyniká nejen velikostí, ale i umístěním na ploše. Mezi ní a zbylými rodinnými příslušníky je viditelná vzdálenost. Můžeme se domnívat, že si dívka uvědomuje svou odlišnost a tím se distancuje od rodičů a sestry, která je intaktní, nicméně v rodině panuje vztahová sounáležitost a ochranný přístup k její osobě.

Vpravo od kreslířky se nacházejí tři osoby v pořadí: matka, otec a mladší sestra. Tyto postavy se vzájemně dotýkají. Je velmi pravděpodobné, že Kristýna chápe svou rodinu pouze na základě vizuálního vnímání a shrnuje ji do pomyslného konkrétního obrazu, kde sama sebe nemůže přidružit svou pro ni abstraktní identitu, jelikož vidí jen již zmíněné tři rodinné členy. Rodiče ohraničila jejich potomky, neoddělila je od sebe, což naznačuje správnému modelu rodinných vztahů a nepanují mezi nimi zásadní konflikty.

Celkový vzhled rodiny charakterizuje nízkou úroveň kresby, Kristýna se nezabývala složitějšími a detailnějšími prvky, žádnou část nevybarvila, ani nenaznačila oděv. Všechny zmíněné okolnosti jen dokazují závažné postižení a nelibost v této aktivitě.

Můj dům

Čerstvě plnoletá Kristýnka kreslila obrázek svého domu v přítomnosti matky. Jako jediná s námi Kristýnka nedokázala spolupracovat a navázat bližší kontakt. Odmítala naši přítomnost, proto jsme byly nuceny ustoupit do pozadí a svěřit vedení kresby její nejbližší osobě – mamince. Z matčiny výpovědi víme, že její dcera má problém se sociální interakcí s lidmi, které nezná. Kontakt by v Kristýně vyvolal neklid a nepříjemné pocity doprovázející specifické dívčiny projevy nelibosti.

Z obrázku vyplývá, že dům je zanedbatelný vzhledem ke zbylým předmětům, což ale, jakožto u intaktních kreslířů nemůžeme považovat za oslabenou vazbu k domovu. Kristýnka totiž žije v úplné rodině a rodinná situace je vřelá a přívětivá. Na ploše domu se nachází dveře obdélníkového tvaru s klikou, nad nimi je umístěno jedno okno bez kříže. Miniaturní střecha leží vedle komína, ze kterého se kouří. Dívka nemá cit pro zachycení a uvědomění si správné proporcionality kresby. Velikost daných objektů je v nesouladu s realitou a pro Kristýnu je náročné vypořádat se s prostorem.

Vpravo od domu vidíme mrak, ze kterého prší. U Kristýny je viditelný problém s jemnou motorikou, a proto dešťové kapky mají nevzhledný tvar a téměř odpovídají velikosti mraku. Pod kapkami se vznáší osamocený deštník. Dívka jej nakreslila z důvodu možného nepříznivého počasí, jak nám sama sdělila. Venku ale v době kreslení nepanovalo deštivé

počasí, Kristýna si je tak vědoma potenciálních změn, jež mohou nastat. Na střeše deštníku se tříští dešťové kapky na několik částí. Kristýna ráda vyhledává zrakové i sluchové stimuly, které detailně zkoumá a jejich obraz či zvuk má detailně v paměti.

Vlevo od domu se tyčí ovocný strom, z něhož padají jablka. Tento jev nám opět dokazuje Kristýnino zaujetí zrakovými podněty. Pod stromem leží nespecifikovatelné objekty, o kterých nám dívka nebyla schopna sdělit více informací. Na nebi svítí žluté slunce s neupraveným vzhledem, paprsky přesahují linii obrysu kruhu. Žádný objekt ani sluníčko není antropomorfizováno, tímto je potlačen tento specifický znak dětské kresby. Na obrázku pozorujeme hranaté i kulaté tvary, z nichž převládají ty zaoblené. Vzhledem k již zmíněné narušené jemné motorice není žádný z objektů vymalován. Též z důvodu nezájmu o činnost.

Musíme ovšem zdůraznit bohatý výběr barev, čímž obrázek působí veselým a hravým dojmem a dokazuje dívčin cit na vizuální podněty i přes přítomnou těžkou zrakovou vadu. Zvoleny jsou chladné i teplé odstíny barev. Vzhledem k této volbě a také pomyslnému rozdělení obrazu na dvě poloviny, obrázek působí dvojí náladou až rozpolceností. Maminka nám sdělila, že dívka často mění nálady, což se projevilo i v její kresbě.

Celkové téma není dodrženo, Kristýna od kresby domu pokračovala jakoby k vyobrazení ročních období

Spontánní téma – Hračky

Kristýnka obrázek spontánního tématu kreslila v domácím prostředí opět pod vedením své maminky. Jednotlivé tahy znázornila pastelkou. Barvy často měnila, čímž se snažila o adekvátní zachycení konkrétních věcí. Nápadností je nevybarvení žádného celku.

Do popředí vyvstává figura panenky, se kterou si hraje a je jejím oblíbeným společníkem. Panenka odpovídá jejímu pojetí lidské postavy, což se nám jeví jako rys antropomorfizace. Tato domněnka je dokázána již zmíněnou oblibou brát tento předmět s sebou téměř kamkoli a také způsob zacházení s touto hračkou. Figura se usmívá, má téměř všechny podstatné detaily v obličeji.

Nápadná je narušená koordinace pravolevé orientace tím, že obě strany mají jiný směr a tvar. Vedle této postavy se nachází sluníčko, které má naznačeno oči. Koule nepravidelného tvaru je doplněna paprsky a také obloučky, které vypovídají o automatickém směřování kresby k touze znázornit květinu. Právě sluníčko se nachází v pravém horním rohu, jež je typicky naučeným jevem v dětské kresbě.

Pod popsané předměty dívka nakreslila autobus, který se nápadně liší svou velikostí. Tento dopravní prostředek neopomenula vzhledem k tomu, že si ráda s autobusy hraje již od

útlého věku, kdy především ráda roztáčela jeho kola. Toto nápadné repetitivní chování při hře je u osob s autismem typické a často se vyskytující. Netradiční způsob hry je jedním z prvních nápadných symptomů, kdy si rodiče mohou povšimnout, že s jejich dítětem je něco v nepořádku.

Autobus během kresby měla položenou před sebou na stole, tudíž barva i jeho prvky odpovídají skutečnosti. Výfuk je netradičně umístěn na střeše tohoto dopravního prostředku, což poukazuje na nevyspělost a primitivnost jeho uchopení.

Ve spodní části papíru roste tráva a pod ní je náznak hlavy zvířete, kterého Kristýna nedokončila, jelikož byla nervózní a činnost ji přestala bavit a zajímat.

Shrnutí Kristýnina kresebného projevu

Kristýna kreslí velmi nerada, jelikož má závažně narušenou motoriku a také zrakovou vadu a tato činnost je pro ni velmi náročná. Nedokáže se snadno sociálně začlenit, proto s ní pracovala jen matka.

Kresby realizovala pomalým tempem a s projevy nelibosti, které vyústily až v nekontrolovatelný pláč. K zahájení činnosti byla nutná motivace a příslib odměny.

Práce jí trvala hodně dlouhou dobu a matka ji tak musela neustále aktivizovat.

Myslíme si, že kresba u ní avšak má význam ve zrakové stimulaci, v procvičení horních končetin a posílení koncentrace. Mnohdy dokázala nepřesně zachytit všechny podstatné detaily.

Plocha papíru byla vždy chudě a nelogicky uspořádána. Podotknout ale musíme bohatý výběr barev a motivů.

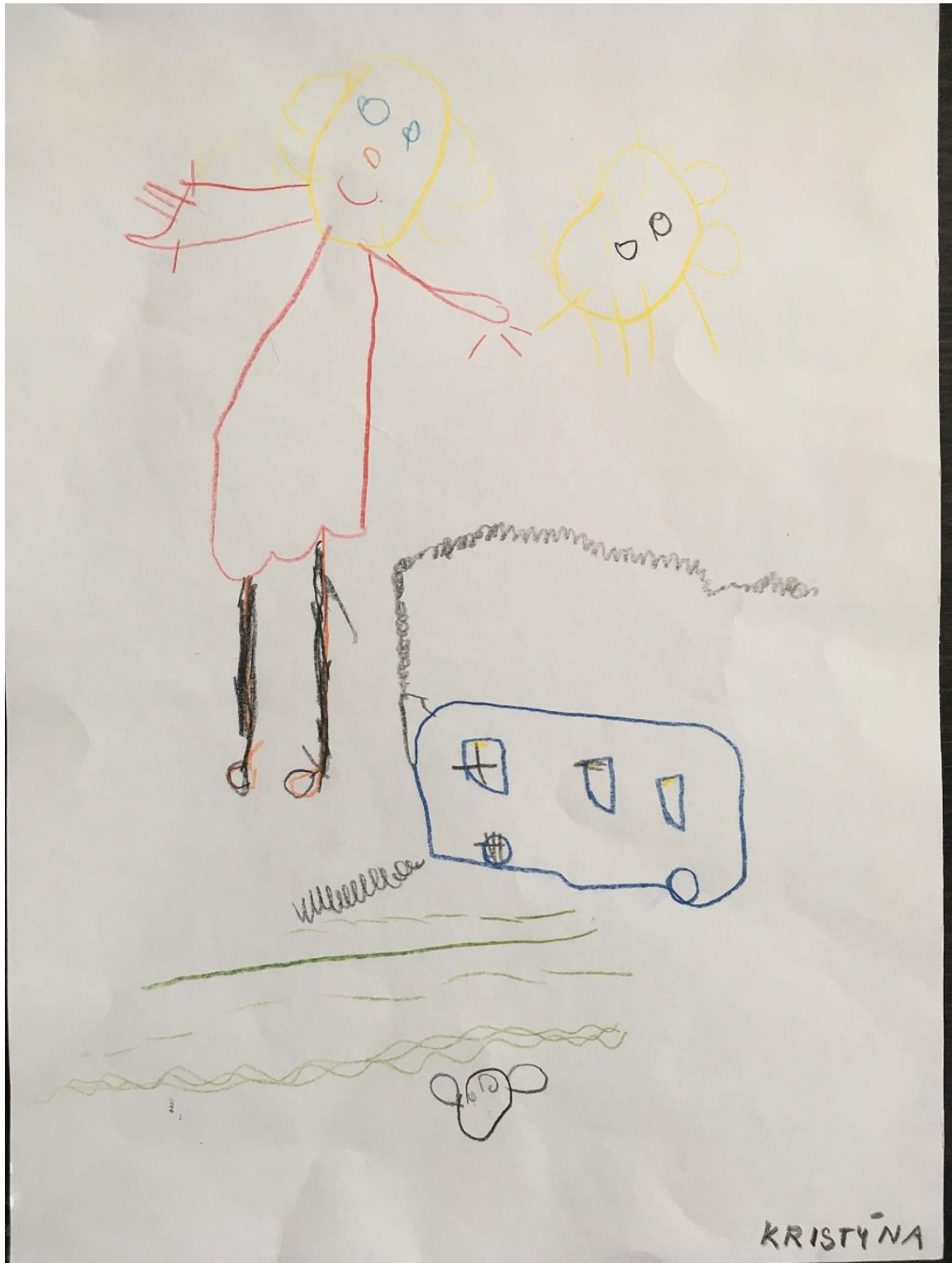

Obr. 17: Kristýna, Moje rodina, pastelky, A4

Obr. 18: Kristýna, Můj dům, pastelky, A4

Obr. 19: Kristýna, Hračky, pastelky, A3

Tereza

Moje rodina

Terezin obrázek je velmi specificky laděn. Terezka pracovala velmi rychlým až zbrklým tempem, při němž působila, že se plně nesoustředí a nerozumí zadanému úkolu, přičemž se dá z výsledku kresby mnohé analyzovat. Jako jediná vyplnila obě strany a plně využila celé plochy papíru.

Nejdříve zvolila jako psací potřebu pastelky různých barev neadekvátních cílenému subjektu. Stopy její kresby jsou velmi nevyrovnané a chaotické. Při pokynu nakreslit svou rodinu zprvu barevně znázornila sebe samu a tento obraz jí zabral celou stranu výkresu. Dále doplnila svoji figuru neupravenými a neopodstatnitelnými nápisy. Pravděpodobně dle jejích slov psala jméno sestry, následně písmena abecedy. Právě volba posloupnosti abecedy odpovídá jejímu zaměření se a ulpívání na systému a naučenému řádu, který jí dodává pocit jistoty, což charakterizuje jednu z potřeb orientování se ve světě pro osoby s poruchou autistického spektra.

Celou svoji postavu včetně jejích částí ohraničila oranžovou barvou a až poté začala vybarvovat jednotlivé fragmenty, neopomenutelným rysem této části jejího projevu je snaha zachytit nesmyslné detaily neodpovídající realitě. Pošetilý rys obličeje tvoří mimo jiné fialový nos ve tvaru slunce, který poukazuje na Terezčinu bujnou fantazii.

Kresba i vzhledem k „rentgenovému snímání“ lidského těla působí nevyspěle. Dívka komentovala své počínání a zdůraznila přítomnost mozku, který však na první pohled není identifikovatelný a dokazuje uvědomování si přítomnosti i jiných než vnějších orgánů. Tento postup je zcela normální do 7 – 9 let věku dítěte, pokud převažuje i nadále v pozdějším vývojovém stádiu, můžeme u těchto jedinců mluvit o možné retardaci duševního vývoje.

Postava je členěna na hlavu, trup a horní i dolní končetiny. Velikost a tvar těchto částí ovšem neodpovídá realitě, hlava je nepřiměřeně velká a dosedá plynule na trup a oproti tomu končetiny jsou zakrnělé. Postava je oblečená, avšak nedokážeme dle vzhledu oděvu určit, zda se jedná o ženu či muže.

Vybarvování se vyznačuje svou neúhledností, tvrdostí s až značnými projevy zuřivosti. Tereza se při vyplňování ohraničené plochy nesoustředila na dodržení obrysu. Zajímavým detailem je zhotovení čtyř knoflíků na oblečení, které mohou zvyšovat důležitost vyobrazené osoby, konkrétně tedy Terezy, jelikož kreslila svůj autoportrét. Tímto můžeme shrnout přetrvávající egocentrismus v dětské kresbě, který v tomto případě není přiměřený v tomto věku.

Dívka po dokreslení své osoby otočila papír a pokračovala v kresbě. Tereza vyměnila psací médium za gumovací pero. Obrázek tedy neoplývá žádnými jinými barvami. Na první dojem není z obrázku zřejmé, že se jedná o vyobrazení rodiny.

Navzdory Terezčinému komentáři o kresbě vězení a pout, obrázek nepůsobí kvůli usměvavým výrazům v obličejích příliš negativisticky. Podrobnější dívčina výpověď nám odhalila identitu subjektů, při níž jsme se dozvěděly, že se jedná o klauna, tygra a zajíce. Můžeme pouze spekulovat o prostém cíleném znázornění zvířat nebo jejich personifikaci a hlubší význam, který by se promítal do konkrétních lidských bytostí. Dle slov Terezy levou část obrázku prostorově obývá tygr a na opačné straně stojí zajíc. Obě divoká zvířata v rámci studia dětské kresby mohou poukazovat na agresivní city a celkovou tenzi uvnitř dítěte. V jiném výkladu chápeme pojetí tygra jakožto šelmu oplývající nepřemožitelnou silou, což může znázorňovat mužského zástupce rodiny.

Uprostřed se usmívá klaun, jež je poměrně obvyklým atributem v kresebném projevu žáků předškolního a mladšího školního věku. I přes jeho pozitivně laděnou masku ukrývá sklon kreslíře k depresím. V jiném podání se vykládá jako možná přítomnost narušené adaptace na sociální prostředí.

Vzhledem k závažnému postižení dívky a těžkému narušení komunikace nemůžeme s jistotou vyčíst, přesnou potenciální snahu ke sdělení vnitřních pocitů. Paradoxně výše zmíněné pozitivní ladění osoby a zvířat na obrázku narušuje nepříjemně a negativně působící mříže a pouta. Vše nasvědčuje dívčiné nevyrovnanosti a celkovému úzkostnému stavu a ladění, které Terezka skrývá za milý úsměv.

Při studiu její kazuistiky jsme nepřehlédly podstatný fakt ohledně rodinné situace a prostředí doprovázející mamčin životní styl. Maminka totiž ráda poslouchá a navštěvuje temně zaměřené hudební interprety a Tereza má tu možnost sledovat videoklipy a poslouchat depresivní texty, které v ní zanechávají nepříjemné pocity vykazující se i ve škole. Paní učitelka nám tento poznatek připomněla a dívku se snaží nasměrovat jiným směrem a hledá s ní plnohodnotnou alternativu zábavy a způsobu trávení volného času.

Můj dům

Obrázek domu dvanáctileté dívky je opět velmi specifický. Můžeme říct, že Tereza v kresbě uplatňuje své osobité umělecké cítění a jeho vyjádření. Moc ráda kreslí, což ale demonstruje velkým množstvím nepřehledných prvků vzájemně se překrývajících. Nemá cit pro střídmost a úhlednost celkového pojetí kresebného působení.

Při pouhém pohledu na kresbu bychom primárně neuhádly, co bylo cílem jejího projevu. Chaos a zmatek z obrázku dominantně vystupuje na povrch. Tereza často oživuje nakreslené celky tiskacím písmem nebo čísly. Tento zvyk jí nejspíš slouží jako komunikační medium s okolím. Za zmínku stojí hojný počet vyskytujících se geometrických tvarů, které jsou však vzhledem ke špatné jemné i hrubé motorice nepravidelné a nepřesné. Mezi autorčin oblíbený předmět patří matematika, proto její náležitosti zařazuje právě do výkresů.

Kreslířka se snažila o zaplnění celé plochy papíru, nicméně s přehnaným úsilím a nedodržením hranic jednotlivých objektů i subjektů, tento záměr působí interferenčně. Se zadaným úkolem si dívka dokázala rychle poradit svým autentickým způsobem, zbývající čas využila pro psaní jména svého oblíbeného hudebního interpreta, zpěvácké soutěže a nápisu „Moje rodina“ na druhou stranu listu.

Dům je antropomorfní a je doplněn širokým úsměvem a čtyřmi okny. Do oken jako jediná vsadila obličej lidí. O koho se ale jedná, nám Tereza neprozradila. Můžeme se však domnívat, že se jedná o členy její rodiny. Každé okno je laděno jiným způsobem. K tomuto předpokladu nás vedou barvy různého výběru, avšak všechny barvy jsou teplého odstínu, což může symbolizovat teplo domova.

Vedle domu se procházejí dvě zamračené osoby, které svým nasměrováním chodidel kráčí od domu pryč. Dle slov Terezky je jedna z postav její maminkou, která má na ruce pouta, jelikož něco ukradla. Slečna úzkostný symbol vězení používá velmi často, což dokazuje také to, že po dokončení osoby maminky doplnila budovu o mříže. Tímto opět směřujeme k poslechu hudby její matky, která s oblibou doma pouští tvrdou hudbu, u které pozoruje i videoklipy. Tento námět nejspíše bývá častým tématem právě hudebních skladeb tohoto ražení.

Pod domem spatřujeme mužskou figuru, kterému Tereza přidělila jméno Pepa. Křičící Pepa venčí psa, který je na vodítku. Nevíme, zda je tato figura členem rodiny či výplodem fantazie.

Vybarvování působí znatelně agresivně, nedodržení linií značně vystupuje do popředí. Tereška zbrkle a nerozváženě přetahuje, jelikož veškerou výtvarnou činnost provozuje velmi ukvapeně.

Z obrázku můžeme usoudit, že dívka svou vnitřní tenzi skrze kresbu ventiluje a slouží jí k uvolnění tohoto napětí. Kreslení je pro ní terapií a provozuje tuto činnost s nadšením. Vyobrazování smutných a křičících tváří naznačuje dívčin negativismus, jež se projevuje i ve školních činnostech. Tereška neprojevuje radost ani z rekreačních, příjemných událostí, které doplňují i běžnou výuku, což nám potvrdili její vyučující.

Spontánní téma – Nespecifikovatelné

Jak je u Terešky znatelným rysem, z obrázku vyčnívá chaos a nepřiměřené množství témat a objektů. Pro pochopení jednotlivých námětů musíme obrázek pozorně prohlédnout a věnovat mu tak více pozornosti a trpělivosti, jelikož je značně nečitelný a zmatený, což je vlastní jejímu autentickému výtvarnému projevu. Jako jediná opět zaplnila obě strany papíru, zvláště kvůli své zbrklosti a neuváženosti.

Dívka zprvu pochopila zadání, sdělila nám, že ráda zpívá a poslouchá hudbu, proto začala kreslit noty růžovou pastelkou postavením výkresu na výšku. Tuto barvu si zvolila vzhledem k tomu, že je její oblíbená, ale zároveň růžová může poukazovat z psychologického hlediska na křehkost a zranitelnost. Některé nožičky not náhodně vybarvila velmi neúhledně, protože, jak jsme již dříve zmiňovaly, autorka má problémy s jemnou i hrubou motorikou a koordinací. Posléze vyměnila psací náčiní za pero, které v hodinách při psaném projevu preferuje. Do spodní části vsadila neidentifikovatelné útvary, jež nijak neokomentovala, tudíž nedokážeme přisoudit význam těmto črtům. Pod noty napsala číslice 1, 2, 3 a poté je pod ně hůlkovým písmem pojmenovala.

Vzhledem k rychlosti splnění daného úkolu list žačka otočila tentokrát položením na širší hranu. Nejdříve na něj tužkou napsala jméno svého oblíbeného hudebního interpreta a jednotlivá písmena vybarvila žlutou pastelkou. Jméno tohoto interpreta se opakovaně v jejích kresbách vyskytuje. Pod jméno začala nekontrolovatelně dosazovat směs různých motivů, ze kterých vystupují čísla, geometrické tvary, číselné osy, obličej, srdce a symbolicky psaná částka peněz. Přítomnost mnoha matematických symbolů naznačuje, že matematika je Terezin oblíbený předmět, což nám též i sama potvrdila.

Jak je z výše popsaného patrné, autorka ráda střídá psací media, neuvědomuje si

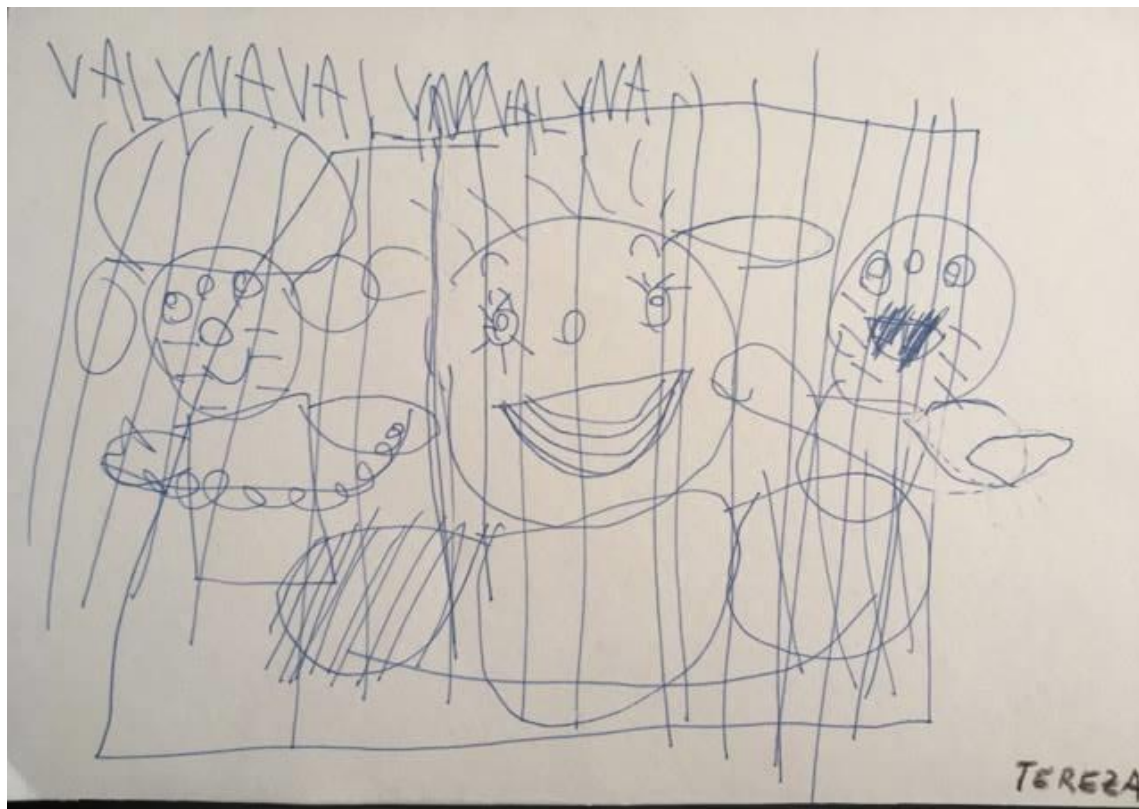
podstatu správného umístění a vyhranění vlastního prostoru pro jednotlivé zobrazené subjekty i objekty. Nedodržovala linie a harmonii.

Shrnutí Terezina výtvarného projevu

Tereza je velmi zbrklá a pracuje nepřiměřeně rychlým tempem, který ji však nelimituje a s chutí pokračuje v plnění i již pokreslených ploch. Na naši přítomnost a spolupráci se vždy velmi těšila a vítala nás s úsměvem na rtech.

Kreslení a také časté psaní na výkres, čímž se typicky projevovala, jí slouží jako sdělovací medium. Je velmi pozoruhodné, že dívka s takovým nadšením pracuje, jelikož má opět značně narušenu motoriku a také těžkou formu mentální retardace.

Překvapilo nás, že i přes přítomnost tak závažných postižení, Tereza s lehkostí navazuje až neadekvátní sociální kontakt a zprvu pochopí, co se po ní chce, avšak výsledný dojem obrázku je velmi specificky a chaoticky laděn. Skrze kresbu promítá svou osobnost a aktuální psychický stav například tím, že mění výrazy obličejů postav. Je schopná pracovat samostatně a nemusely jsme si jí téměř vůbec všimnout. Vždy zaplnila obě strany výkresu a kdybychom jí poskytly další papíry a čas, beze slov by pokračovala dál. Do kreseb vsazovala netradiční motivy neúměrné věku, pohlaví a tématu. Často se v jejich kresbách vyskytovaly mříže a vězení.

Obr. 20: Tereza, Moje rodina 1, propiska, A4

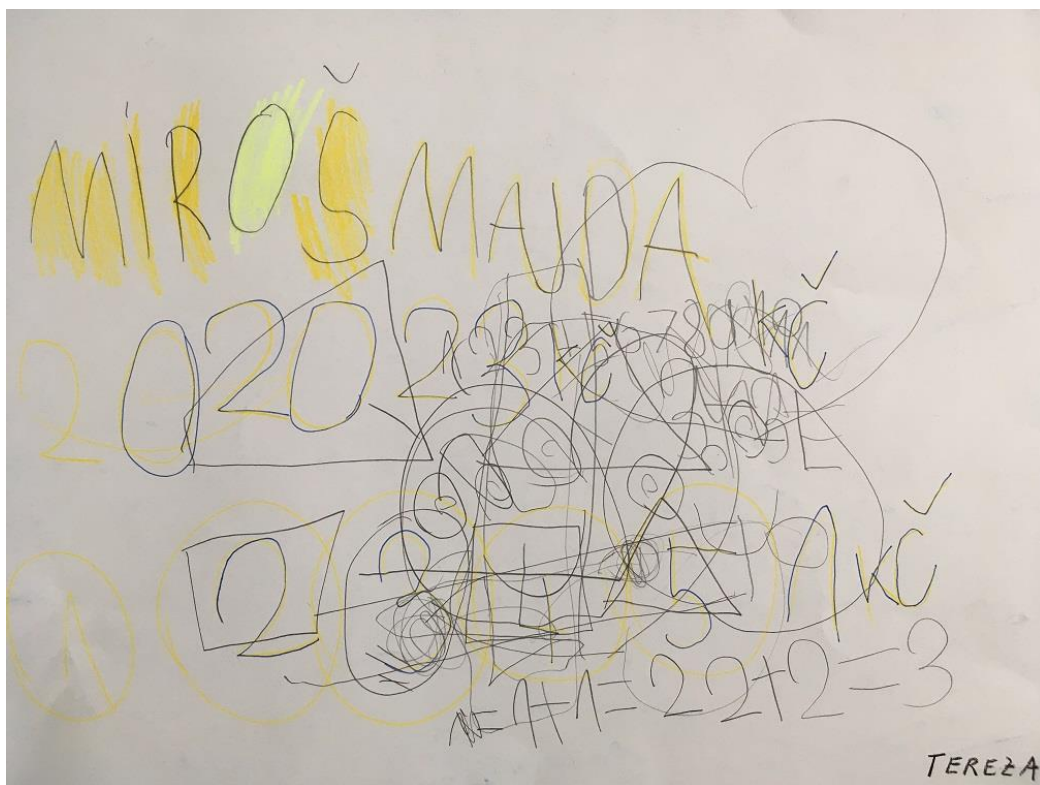

Obr. 21: Tereza, Moje rodina 2, pastelky, A4

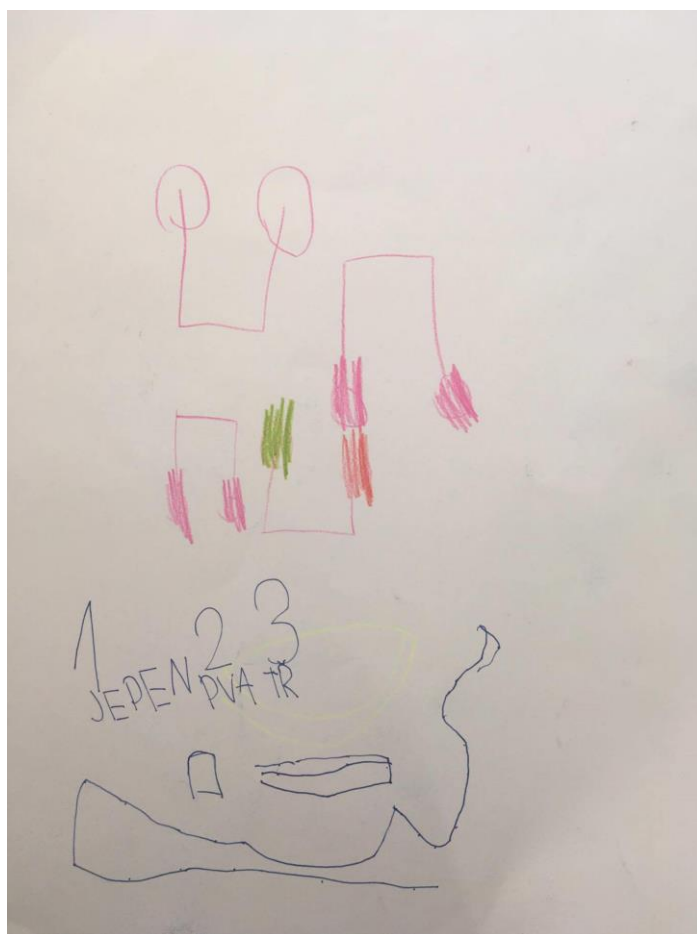

Obr. 22: Tereza, Můj dům, pastelky, propiska, tužka, A4

Obr. 23: Tereza, Nespecifikovatelné 1, pastelky, tužka, A3

Obr. 24: Tereza, Nespecifikovatelné 2, pastelky, propiska, A3

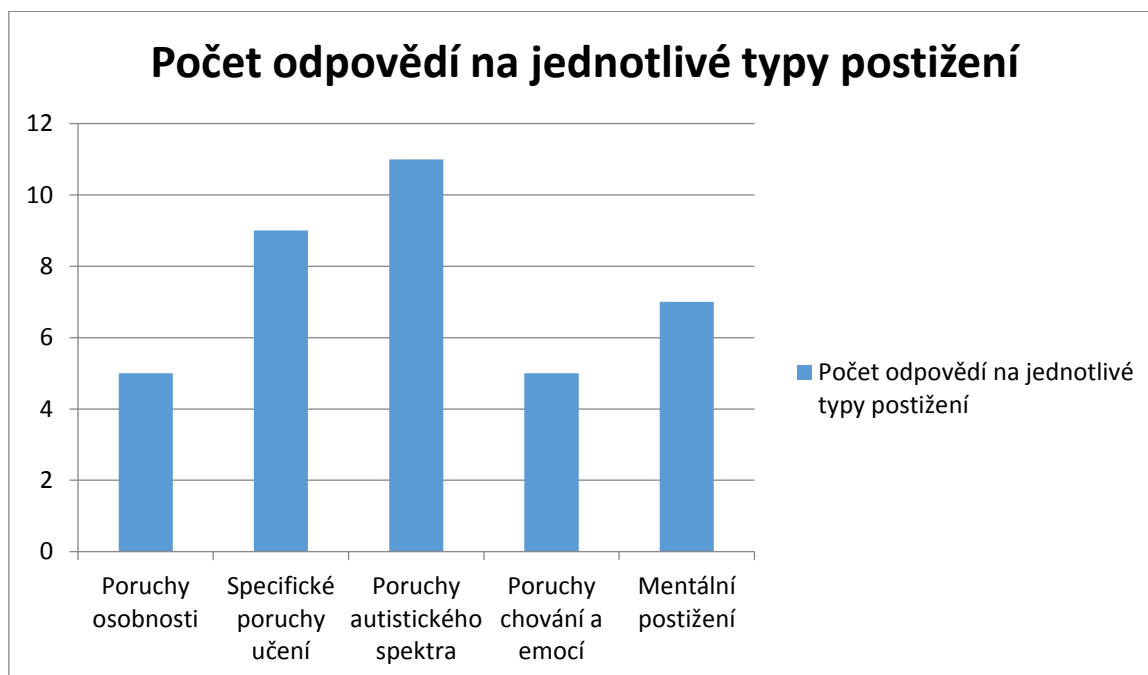
6.3 Výsledky dotazníku

V první otázce jsme se studentů ptaly, jaké postižení mají autoři obrázků. V tabulce jsou typy postižení, které měli respondenti na výběr a počet odpovědí. Dále jsou také pod tabulkou znázorněny v grafu.

Tabulka 3: Výsledky dotazníku

Typy postižení	Počet odpovědí
Poruchy osobnosti	5
Specifické poruchy učení	9
Poruchy autistického spektra	11
Poruchy chování a emocí	5
Mentální postižení	7

Graf 1: Výsledky dotazníku

Respondenti odhadovali, že autorům kreseb je v průměru 7,5 roku. Nejnižší odhadovaný věk byl 5 let a nejvyšší odhadovaný věk byl 35 let.

Respondentům přišly kresby specifické převážně v těchto rysech: patrné detaily, obrázky se jmény, čísly a geometrickými tvary, rozmanitost kreseb (od hlavonožců po detailní kresby),

jejich specifický styl, nápadná odlišnost a přítomnost postižení, netradiční využití plochy. S těmito tvrzeními souhlasíme a taktéž je blíže rozebíráme v podkapitole věnující se analýze kreseb.

Respondenty zaujaly kresby převážně v těchto rysech: panáčci se hezky usmívají, jsou nazí, nejucelenější postavičky, hezky vybarvené bez přetahování, přechmáraný obrázek, detaily- zastávky s dobou odjezdu, práce s plochou, některé pečlivě zpracované a sytost barev.

6.4 Závěr šetření

Musíme si uvědomit, že jakýkoli kontakt a práce s jedinci s autismem je velmi náročná a vyžaduje specifické vedení s individuálním přístupem. Každá osoba s PAS je zcela odlišná, tudíž přístup i jednání a celkové uzpůsobení procesu výtvarného vyjádření bylo našim velmi nelehkým úkolem. Asi nejnáročnější otázkou se pro nás stala komparace jednotlivých obrázků a jejich srovnání dle věkového vývoje.

Nepotvrdil se nám předpoklad, že s nárůstem věku se zároveň úroveň kresby zlepšuje a působí vyspělejší dojem. Výsledek byl ovlivněn stupněm mentální retardace, případným přidruženým postižením a vztahem k výtvarné činnosti. Můžeme ovšem tvrdit, že všechny kresby působily obdobným dojemem, co se týče kvality a úhlednosti. Tento fakt se nám potvrdil i po vyhodnocení ankety, kdy respondenti přiřadili k vyhotoveným obrázkům, jež měli možnost zhlédnout na výstavě, věk v průměru 7 a půl let. S tímto názorem se shodujeme.

Paradoxně sledujeme, že díla nejmladšího autora byla nejpropracovanější a působila nejvzhladnějším dojemem oproti dospělé dívce, jejíž tvorba naopak působila nejprimitivněji.

Během kresby byli kreslíři často roztěkaní a s nezájmem chtěli mít práci rychle hotovou. Soustředili se spíše na splnění přiděleného úkolu a chtěli vyhovět našemu požadavku. Méně se zaměřili na vzhledovou stránku výkresu. Kresby jsou na nízké úrovni, mnohdy působí až primitivním a infantilním dojemem. Tyto skutečnosti mohou být pravděpodobně ovlivněny nevyhovujícím tématem, nekomfortními podmínkami, metodickým přístupem či jednoduše nezájmem o tuto činnost.

Nepotvrdilo se nám, že kresbou námi vybraní respondenti vyjadřují emoce a používají ji jako komunikační prostředek. Pouze v kresbě spontánního tématu se odráží jejich současný zájem o konkrétní předměty nebo aktivity. U některých jedinců se vyskytovala stejná témata, například Tereza často kreslila mříže a smutně se tvářící obličej a Richard rád znázorňoval dopravní prostředky.

Hojně se vyskytujícími prvky jsou písmena, číslice a slovní obraty. Zmíněnými prvky respondenti chtěli vyjádřit to, co slovně nedokáží vzhledem k přítomnosti závažné komunikační bariéry.

Autory bychom mohly rozdělit do dvou skupin. Jedna z nich kreslí ráda a tomu také úměrně odpovídá kresba a průvodní chování při aktivitě. Druhou skupinu tvoří ti, jež nekreslí vůbec a kreslení chápou jako povinnost a splnění požadovaného úkolu. Všem účastníkům průzkumu nedělal problém splnit a dokončit přidělený úkol, nicméně byla potřeba přítomnost vizuální opory, metodického vedení a motivace. U malého vzorku byla nutná účast blízké osoby. Respondenti museli být na naši návštěvu a následnou práci dopředu důkladně připraveni. Výše popsané odráží specifické autistické symptomy, přičemž jedinci s PAS potřebují být o sebemenší změně předem informováni, jelikož spolupráce na výzkumu narušovala jejich harmonogram a řád.

Pozitivním ohodnocením i během kresby a příslibem malé odměny dokázali žáci podat lepší výkon a navázat kladnou spolupráci. Tímto se jen potvrzuje specifický přístup, jež je během intervence na jedincích aplikován.

Jak jsme již uvedly výše, celkový kresebný projev vykazuje známky nejistoty provázené doprovodnými komentáři a vyžadováním zpětné vazby. Nežádka se osoby s autismem uklidňují mimovolnými stereotypními pohyby a repetitivním hlasovým projevem, který se liší v závislosti na míře poruchy verbální komunikace. U osob s rozvinutou nebo alespoň částečně rozvinutou schopností dorozumívání se, způsob navázání kontaktu i průběhu aktivity byl odlišný tím, že jsme mohly komunikaci rozvíjet a o obrázcích se dozvědět více podrobností.

Celkově lze říci, že kreslení pro osoby s PAS není oblíbenou činností a nezaznamenaly jsme, že skrze kresbu vyjadřují sociální prožitky, spíše znázorňují předměty, jež stojí v popředí jejich zájmu.

Závěrem chceme poukázat na typické rysy objevující se v kresbách jedinců s poruchou autistického spektra. Budeme vycházet z našich poznatků a zkušeností s těmito lidmi, proto je nutné podotknout, že naše poznatky nelze generalizovat a brát jako univerzálně platné. Rovněž jsme byly ovlivněny pouze námi vybraným vzorkem respondentů, což vzhledem k subjektivitě a rozmanitosti postižení musíme brát v potaz. Mezi specifika demonstrující se v kresbě jedinců s PAS tudíž řadíme stereotypie v podobě opakujících se témat, ke kterým má autor bližší vztah. Dále se objevuje křečovitě dodržování hranic a autentické mnohosměrné vybarvování, ulpívání na detailech objektů, přičemž opomínají důležité prvky a naopak

podtrhují pro intaktní populaci povětšinou zanedbatelné části. U velkého procenta respondentů jsme si všimly nápadné nesamostatnosti a potřeby vizuální opory včetně metodického vedení. Rovněž chceme zmínit typické rysy manifestující se při realizaci kresby jednotlivých předmětů, a to jejich strukturalizace a vizualizace. Právě strukturalizace a vizualizace jsou metodami často využívanými při komplexním přístupu k osobám s PAS.

I přes veškeré uvedené poznatky přisuzujeme výtvarné výchově a jejímu zastoupení ve vzdělávání žáků s PAS důležitost díky jejímu kladnému rozvíjení emocionality, soustředěnosti, socializaci a komunikaci. Dále poukazujeme na nutnou kvalifikovanost pedagogů a možnost využití prvků arteterapie v hodinách výtvarné výchovy. Využitím arteterapeutických prvků se zlepšuje především jemná motorika, koordinace pohybů a v neposlední řadě může působit na mnohé žáky relaxačně a povzbudivě. Metody arteterapie svou variabilitou a pestrou nabídkou forem práce mohou právě i pro jedince s PAS tímto působit lákavěji a přitažlivěji.

7 Diskuze

Cílem práce bylo zjistit, jaký mají osoby s PAS vztah k výtvarné tvorbě, zda se u ní objevují specifické rysy a také, jestli je zaznamenatelný jistý progres ve vývoji kresby u těchto jedinců. Musíme přiznat, že zjištění stanovených cílů a dosažení odpovědí na tyto otázky byl úkol nelehký a subjektivně zbarvený.

Výsledek byl ovlivněn vnitřními i vnějšími podmínkami a také různorodou skupinou námi vybraných respondentů. Mezi vnější faktory, jež mohly průběh, a tudíž i výsledek průzkumu ovlivnit, patří doba naší návštěvy, prostředí a jeho atmosféra, počasí a naše přítomnost, která byla pro mnohé účastníky cizí. Vnitřními podmínkami mohl být výtvarný projev ovlivněn těmito skutečnostmi: aktuální nálada účastníků průzkumu a jejich psychické rozpoložení a stádium vývoje.

Skupina respondentů nebyla homogenní, což bereme za důležitý a průzkum negativně ovlivňující jev, proto bychom pro další podobné šetření doporučily pečlivě zvážit tento výběr a zvolit jednotný vzorek. Jednotnost by měla spočívat především v podobné míře a stupni daného postižení s méně přidruženými vadami.

Ve srovnání s jinými tuzemskými výzkumy (Marečková, 2006), (Jarošová, 2015) se neshodujeme v některých tvrzeních. Odchylnost spočívá především v délce pozorování, přičemž naše trvání průzkumu bylo krátkodobějšího rázu, což nyní po vyhodnocení považujeme za spíše negativní, protože jsme tímto nabyly menší zkušenosti s výtvarným projevem jedinců s PAS. Dále se naše výsledky liší v názoru na účel výtvarného sdělení, kdy se v jiných výzkumech potvrdilo, že osoby s PAS skrze kresbu komunikují a slouží jim jako médium k vyjádření svých vnitřních skrytých pocitů. Vzhledem k námi vybraným respondentům se tyto skutečnosti neslučují a účastníci chtěli pouze jakoby splnit přidělený úkol. Právě sdělení emocí se nám ukázalo pouze v zanedbatelné míře. Výše zmíněné přisuzujeme náhodnému výběru, ne našim mylným uchopením problému.

Zahraniční výzkumy (Harris, 2015) podobající se naší práci blíže pojednávají o arteterapii a skrze ni detailněji pojednávají o efektivnějším navázáním vztahů s osobami s PAS, především pak uchopením lidské postavy s akcentem na tvář. Prostřednictvím výrazů obličeje můžeme vyčíst aktuální pocity respondentů. Na základě těchto výzkumů bychom se inspirovaly právě v terapeutickém využití kresby a použitím terapeutických technik.

Chtěly bychom sdělit tomu, koho zajímá daná problematika, aby se zaměřil na širší spektrum využívaných výtvarných technik především haptického rázu, jež by byly pro jedince netradiční a měli možnost si tak vyzkoušet nové metody. Troufneme si říci, že skrze jiný výtvarný projev by se osoba s PAS mohla více projevit a výzkumník by tím vysledoval více vnitřních sdělení. Také bychom zvolily pouze ty jedince, kteří mají k výtvarné tvorbě kladný vztah.

Práce na našem průzkumu byla určitě obohacující a měly jsme možnost na poruchy autistického spektra nahlédnout i z jiného úhlu a setkat se tak s novými lidmi nejen s autismem, ale i s těmi, kteří s nimi pracují. Vše nám přineslo nové poznatky a vhléd do problematiky, přičemž mnohé můžeme využít posléze v praxi.

8 Závěr

Naše diplomová práce pojednává o kresbě dětí, adolescentů a dospělých jedinců s poruchou autistického spektra. Práce je členěna na dvě části. Teoretická část podává základní terminologii, symptomatologii, etiologii a klasifikaci autismu. Dále se zmiňujeme o výtvarném vývoji kresby, arteterapii a artefiletice. Poslední kapitola se věnuje specifikům ve výtvarném projevu jedinců s PAS. V praktické části popisujeme kresby šesti vybraných respondentů. Zpracovávali témata: Moje rodina, Můj dům a Spontánní téma. Jednotlivé obrázky respondenti kreslili ve školách nebo v domácím prostředí ve třech návštěvách. Tato témata poté analyzujeme a podáváme také kazuistiky autorů. Záměrem práce bylo zjistit, zda se vyskytují specifické rysy typické pro osoby s PAS v kresbě, jestli mají kladný vztah k výtvarné výchově a v neposlední řadě jsme si položily otázku ohledně věkového progresu autistů ve výtvarném projevu.

Seznam literatury

- BARON-COHEN, BOLTON, P. *Autism: The Facts*. 1. vydání. New York: Oxford university press Inc. 1993. ISBN neuvedeno.
- BARTOŇOVÁ M., BAZALOVÁ, B., PIPEKOVÁ, J. *Psychopedie*. 1. vydání. Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-161-4
- CASEOVÁ, C.; DALEYOVÁ, T. *Arteterapie s dětmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-065-0.
- DAVIDO, R. *Kresba jako nástroj poznání dítěte: Dětská kresba z pohledu psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 978-80-7367-415-1.
- GILBERG, CH.; PEETERS, T. *Autismus – zdravotní a výchovné aspekty*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-201-7.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN 978-80-7367-569-1.
- HAZUKOVÁ, H., ŠAMŠULA, P. *Didaktika výtvarné výchovy I.*, 1. vyd. Praha: PedF UK, 2005. ISBN 80-7290-237-7.
- HARRIS, CH. *Portrait Drawing: An Art Therapy Intervention for Adults with Autism Spectrum Disorder*. Tallahassee, 2015. Thesis. Florida State University.
- HOWLIN, P. *Autismus u dospívajících a dospělých*. 1. vydání. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-041-0.
- HRDLIČKA, M. - KOMÁREK, V. *Dětský autismus*. 1. vydání. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-813-9.
- JAROŠOVÁ, H. *Výtvarný vývoj autistů*. Brno, 2015. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta.
- JELÍNKOVÁ, M. *Autismus-pervazivní vývojové poruchy*. 1. vydání. Praha: Autistik, 2010. ISBN neuvedeno.
- JELÍNKOVÁ, M. *Autismus II. Problémy sociálních vztazích dětí s autismem*. 1. vydání. Praha: IPPP, ČR, 2000. ISBN neuvedeno.

- JELÍNKOVÁ, M. *Autismus III. Problémy s představivostí u dětí s autismem*. 1. vydání. Praha: IPPP ČR, 2000. ISBN neuvedeno.
- JELÍNKOVÁ, M. *Autismus IV. Péče o dospělé klienty s autismem*. 1. vydání. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2001. ISBN neuvedeno.
- KREJČÍŘOVÁ, D. *Autismus VII. Diagnostika poruch autistického spektra*. 1. vydání. Praha: IPPP ČR, 2003. ISBN neuvedeno.
- MAREŠOVÁ, M. *Výtvarný projev autistických dětí*. Brno, 2006. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta.
- NELEŠOVSKÁ, A. *Pedagogická teorie v teorii a praxi*. 1. vydání. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-2470-738-1.
- PÁTÁ, P.-K. *Mé dítě má autismus*. 1. vydání. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-2185-9
- PETERSON, L., HARDIN, M. *Děti v tísní: Příručka pro screening dětských kreseb*. 1. vyd. Praha: Triton, 2002. ISBN 80-7254-237-0.
- PIPEKOVÁ, J. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. 2. vydání. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-120-0.
- ŘÍHOVÁ, A. a kol. *Poruchy autistického spektra (pomoc pro rodiče dětí s PAS)*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2677-8
- SLAVÍKOVÁ, V. a kol. *Výtvarné čarování*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2000. ISBN 80-7290-016-1.
- ŠICKOVÁ – FABRICI, J. *Základy arteterapie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1043-6.
- ŠIMÍČKOVÁ - ČÍŽKOVÁ, J. a kol. *Přehled vývojové psychologie*. 3. vyd. Olomouc: UPOL, 2010. ISBN 9788024424330.
- ŠTURMA, J., VÁGNEROVÁ, M. *Kresba postavy – Příručka*. 1. vydání. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy n. p., 1982. ISBN neuvedeno.
- THOROVÁ, K. *Poruchy autistického spektra*. 2. vydání Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0215-8.
- TREVATHAN, E.; NAIDU, S. *Rett Syndrome and Autism*. 1998.

- UŽDIL, J. *Výtvarný projev a výchova*. 2. vyd. Praha: SPN, 1976. ISBN 14-788-78.
- UŽDIL, J. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*. 4. vyd. Praha: SPN, 1984. ISBN 14-083-84.
- UŽDIL, J., ŠAŠINKOVÁ, E. *Výtvarná výchova v předškolním věku*. 1. vyd. Praha: SPN. 1980. ISBN neuvedeno.
- VÍTKOVÁ, M. a kol. *Integrativní speciální pedagogika*. 1. vydání. Brno: Paido, 2004. ISBN 80-7315-071-9.
- VOCILKA, M. *Autismus a možnosti výchovné praxe*. 1. vydání. Praha: Septima, 1995. ISBN 80-85801-58-2.
- American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV). Fourth edition, Washington DC, American Psychiatric Association, 1994*
- MKN-10, *Duševní poruchy a poruchy chování*, 2006

Internetové zdroje

www.apla.cz

www.artjunction.org

www.autism.org.uk

<http://www.autismus.cz/popis-poruch-autistickeho-spektra/aspergeruv-syndrom.html>

<http://www.autismus.cz/popis-poruch-autistickeho-spektra/atypicky-autismus.html>

<http://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2012/03/06.pdf>

<http://www.vzdelavaniaautismus.cz/o-autismu>

<http://www.zdravotnickydenik.cz/2015/04/deti-s-autismem-pribyva-celoplosna-systemova-pece-vsak-v-cesku-neexistuje/>

Seznam obrázků

- Obr. 1: Jaromír, Moje rodina, pastelky, voskovky, A4
- Obr. 2: Jaromír, Můj dům, pastelky, A4
- Obr. 3: Jaromír, Cirkus, pastelky, voskovky, A3
- Obr. 4: Richard, Moje rodina, pastelky, propiska, tužka, A4
- Obr. 5: Richard, Můj dům, pastelky, A4
- Obr. 6: Richard, Vlák, pastelky, fixy, propiska, A3
- Obr. 7: Jan, Moje rodina 1, pastelky, A4
- Obr. 8: Jan, Moje rodina 2, pastelky, A4
- Obr. 9: Jan, Můj dům, pastelky, A4
- Obr. 10: Jan, Koupaliště, pastelky, tužka, A3
- Obr. 11: Tobiáš, Moje rodina 1, pastelky, A4
- Obr. 12: Tobiáš, Moje rodina 2, pastelky, A3
- Obr. 13: Tobiáš, Moje rodina 3, pastelky, A4
- Obr. 14: Tobiáš, Moje rodina 4, pastelky, A4
- Obr. 15: Tobiáš, Můj dům, pastelky, A4
- Obr. 16: Tobiáš, Balónek, pastelky, A3
- Obr. 17: Kristýna, Moje rodina, pastelky, A4
- Obr. 18: Kristýna, Můj dům, pastelky, A4
- Obr. 19: Kristýna, Hračky, pastelky, A3
- Obr. 20: Tereza, Moje rodina 1, propiska, A4
- Obr. 21: Tereza, Moje rodina 2, pastelky, A4
- Obr. 22: Tereza, Můj dům, pastelky, propiska, tužka, A4
- Obr. 23: Tereza, Nespecifikovatelné 1, pastelky, tužka, A3
- Obr. 24: Tereza, Nespecifikovatelné 2, pastelky, propiska, A3

Seznam tabulek

Tabulka č. 1 Vývoj představivosti u dětí s PAS a bez postižení

Tabulka 2: Porovnání MKN-10 a DSM-IV

Tabulka 3: Výsledky ankety

Seznam grafů

Graf 1: Výsledky dotazníku

Seznam příloh

Dotazník:

- 4) Obor studia:
- 5) Ročník studia:
- 6) Jaké mají podle vás autoři těchto obrázků postižení?
  - a) poruchy osobnosti
  - b) specifické poruchy učení
  - c) poruchy autistického spektra
  - d) poruchy chování a emocí
  - e) mentální postižení
- 7) Ve které věkové kategorii se nacházejí autoři kreseb? Zkuste odhadnout.
- 8) Přišly vám uvedené kresby v něčem specifické? Jestliže ano, uveďte v čem.

Zaujala vás některá kresba nejvíce? V případě, že ano, napište čím.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Aneta Münsterová, Klára Nováková
Katedra:	Ústav speciálněpedagogických studií
Vedoucí práce:	Mgr. Lucia Pastieriková, Ph.D
Rok obhajoby:	2017

Název práce:	Kresba u osob s poruchou autistického spektra v období školního věku a dospělosti
Název v angličtině:	Drawing of people with autism disorders in the school and adults age
Anotace práce:	<p>Téma naší diplomové práce pojednává o kresbě dětí a dospělých s poruchou autistického spektra. Práce je rozdělena do dvou částí, a to teoretické a praktické. Obsahem teoretické části je charakteristika daného postižení, zejména pak se zaměřuje na problematiku dětského kresebného projevu, na jeho vývoj a obsahovou stránku. V praktické části se věnujeme kazuistice šesti vybraných jedinců a analýze jejich obrázků. Následně tyto analýzy srovnáváme dle věku a zjišťujeme typické rysy autismu projevující se v kresbě.</p>
Klíčová slova:	Porucha autistického spektra, symptomatologie, etiologie, klasifikace, kazuistika, výtvarná činnost, analýza kreseb,

	dětská kresba, výtvarný projev, mladší školní věk, adolescence, dospělost.
Anotace v angličtině:	<p>The theme of our diploma thesis deals with drawings of children and adults with autism spectrum disorder. The work is divided into two parts, theoretical and practical one. The theoretical part is characteristic of disability, especially focusing on the issue of children's drawing expression, its development and thematic content.</p> <p>The practical part is focused on the case study of six selected subjects and analyzing their images. Consequently, these analyzes are compared by age, and we find the typical features of autism manifested in the artwork.</p>
Klíčová slova v angličtině:	Autistic Spectrum Disorder, Symptomatology, Etiology, Classification, Case, Art, Drawing Analysis, Children's Drawing, Art Speech, Young School Age, Adolescence, Adulthood.
Přílohy vázané v práci:	Ilustrace, tabulky, grafy
Rozsah práce:	120 str.
Jazyk práce:	CZ

